

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ BİLİM DALI

**17. YÜZYIL BAŞLARINDA FERMAN VE BERATLAR
ÜZERİNDEN BURSA KAZASI'NIN DEVLET MERKEZİ İLE
İLİŞKİLERİ (1600-1607)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mukaddes EFE

BURSA-2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ BİLİM DALI

**17. YÜZYIL BAŞLARINDA FERMAN VE BERATLAR
ÜZERİNDEN BURSA KAZASI'NIN DEVLET MERKEZİ İLE
İLİŞKİLERİ (1600-1607)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mukaddes EFE

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

BURSA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

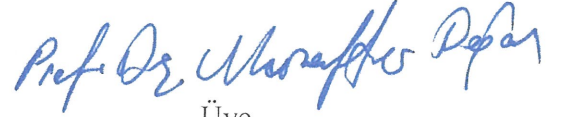
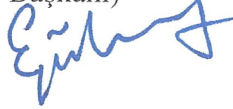
T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

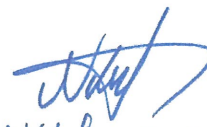
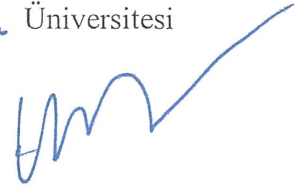
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701742005 numaralı Mukaddes EFE'nin hazırladığı "17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi ile İlişkileri (1600-1607)" adlı yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı 8.8.2019 günü 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Bursa Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Üye Başkanı)

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
..... Üniversitesi

Doç. Dr. Nilüfer A. GÜNEY
Bursa Uludağ Üniversitesi
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

.../.../.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 08/08/2019

Tez Başlığı: "17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1607)"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 150 sayfalık kısmına ilişkin, 16/07/2019 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
08.08.2019

Adı Soyadı: MUKADDES EFE
Öğrenci No: 701742005
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans Programı
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası’nın Devlet Merkezi ile İlişkileri (1600-1607)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

08.08.2019

Mukaddes EFE

Adı Soyadı : Mukaddes EFE

Öğrenci No : 701742005

Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı

Programı : Yüksek Lisans Programı

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mukaddes EFE
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Yeniçağ Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Tezin Sayfa Sayısı : x+136
Mezuniyet Tarihi : / / 2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

“17. YÜZYIL BAŞLARINDA FERMAN VE BERATLAR ÜZERİNDEN BURSA KAZASI’NIN DEVLET MERKEZİ İLE İLİŞKİLERİ (1600-1607)”

Merkez-taşra ilişkisinin Bursa örneği üzerinden ele alındığı bu çalışmada, Bursa Şer’iyye Sicil Defterleri içerisinde yer alan ve 17. yüzyılın ilk yıllarını ihtiva eden B. 154, B. 19, A. 154, A. 155, B. 22, B. 21, B. 20 ve B. 25 numaralı defterler incelenmiştir. Bahsi geçen şer’iyye sicilleri içerisinde merkezden Bursa’ya gönderilen ferman ve beratlar değerlendirilmiştir. Bu suretle, merkez-Bursa arası ilişkinin hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, merkezin Bursa’dan talepleri, Bursa’nın bu talepleri ne ölçüde karşılayabildiği tespit edilmiştir. Merkez-Bursa arası bürokrasiye konu olan meseleler, geliş nedenlerine göre ekonomik, askerî, sosyal meseleler ve beratlar olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı, incelenen belgelerden yola çıkılarak 17. yüzyıl başlarında Bursa’nın durumu hakkında bir değerlendirmede bulunmaktır. Merkezin Bursa’dan talep ettiği malzemeleri ortaya koymak, şehrin ekonomik ve sosyal durumu hakkında açıklamalar yapmak bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca İstanbul’da yaşanan sorunların Bursa’ya etkileri de araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bursa Kazası, Merkez-Taşra İlişkisi, Ferman, Berat, Yönetim.

ABSTRACT

Name and Surname : Mukaddes EFE

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : History

Branch : Early Modern Period

Degree Awarded : Master

Page Number : x+136

Degree Date : / / 2019

Supervisor (s) : Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

“THE RELATIONS OF THE BURSA KAZA WITH THE GOVERNMENT CENTRE FERMAN AND BERATS IN THE BEGINNING OF 17th CENTURY (1600-1607)”

In this study, the relationship between the central provinces and Bursa is discussed. The records of B. 154, B. 19, A. 154, A. 155, B. 22, B. 21, B. 20 and B. 25 which are in Bursa şeriyye registers and covering the first years of 17th century were examined. The ferman and berat sent from the center to Bursa within the mentioned registers were evaluated. Thus, it has been determined on which subjects the relationship between center and Bursa is concentrated, the demands of the center from Bursa and the extent to which Bursa can meet these demands. The issues that are the subject of bureaucracy between Center and Bursa are determined as economic, military, social issues and berats according to their reasons of arrival. The aim of this study is to make an evaluation about the situation of Bursa in the early 17th century based on the documents examined. The main purpose of this study is to reveal the materials requested by the center from Bursa and to make explanations about the economic and social situation of the city. In addition, the effects of the problems experienced in Istanbul on Bursa were investigated.

Key Words: Bursa Kaza, Central-provincial relationship, Ferman, Berat, Govarnance.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş sınırlar araştırmacıları yönetim düzenine yönelik çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Yapılan bu çalışmalar sayesinde devletin merkezi yönetim sisteminin yanı sıra taşra ile olan ilişkileri de araştırılmaktadır. Bursa, Osmanlı Devleti içerisinde devlet merkezine olan coğrafi yakınlığına ek olarak üretim çeşitliliği ve sosyo-ekonomik yapısı ile her daim devletin gözde şehirlerinden biri olmuştur. Ayrıca devlet içerisindeki üç büyük şehirden biri olmakla birlikte bir dönem başkentlik yapmıştır. Bursa gibi önem arz eden bir şehrin merkez ile ilişkisinden elde edilen bulgular ile merkez-taşra ilişkisinin anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Bahsi geçen merkez-taşra ilişkisi merkezden Bursa'ya gönderilen hükümlerin ve Bursa'dan merkeze iletilen şikâyetlerin incelenmesi ile ortaya konulmuştur. İncelenen hükümler sayesinde 17. yüzyılın başlarında merkezin Bursa'dan beklentileri ve Bursa'nın bu beklentileri ne ölçüde karşılayabildiği tespit edilmiştir. Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu araştırmada ana kaynak olarak kullanılan Bursa Şer'iyye Sicillerinin yanı sıra çeşitli kitap ve makaleler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında birçok araştırmacının emeği bulunmaktadır. Öncelikle Yüksek Lisans eğitimini almaya başladığım günden beri danışmanlığımı yürüten, beni her konuda bilgilendirmeyi amaçlayan, büyük bir anlayışla her zaman doğruları gösteren, bilgisi ve kütüphanesi ile destek veren hocam Prof. Dr. Ersin GÜLSOY'a teşekkür ederim. Her konuda yardımını esirgemedi bilgisi ve kaynaklarını paylaştı, araştırma esnasında her zaman danışabildiğim hocam Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY'a minnettarım. Ders döneminde Osmanlıca konusunda vermiş olduğu katkılardan dolayı Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN'a ve çalışmanın başından itibaren fikir ve önerilerini benimle paylaşan Arş. Gör. Tahsin ŞAHİN'e ayrıca katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Mukaddes EFE

BURSA-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GRAFİK LİSTESİ	xii
EKLER.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MERKEZ-BURSA ARASI EKONOMİK MESELELER.....	6
1.1 MERKEZİN BURSA'DAN TALEP ETTİĞİ VERGİLER.....	7
1.1.1 Çift Bozan Vergisinin Toplanması	8
1.1.2 Cizye Vergisinin Toplanması.....	9
1.1.3 Ziyâde-i Cizye Vergisinin Toplanması	11
1.1.4 Cizye-i Kiptiyan Vergisinin Toplanması	11
1.1.5 Âdet-i Âğnâm Vergisinin Toplanması	13
1.1.6 Gümrük ve Kassabiyye Akçesi Vergisinin Toplanması	14
1.1.7 Mîzân-ı Harîr Vergisinin Toplanması	16
1.1.8 Vergiden Muaf Olanlarla İlgili Meseleler	17
1.2 MUKATAA GELİRLERİNİN TOPLANMASI.....	19
1.2.1 Maden Mukataası Gelirlerinin Toplanması.....	20
1.2.2 Mîzân-ı Harîr Mukataası Gelirlerinin Toplanması.....	21
1.2.3 Bursa Mukataası Gelirlerinin Toplanması	22
1.2.4 Hamr ve Arak Mukataası Gelirlerinin Toplanması	22
1.2.5 Yenişehir ve Çevresi Mukataası Gelirlerinin Toplanması	24
1.2.6 Mihaliç İskelesi Mukataası Gelirlerinin Toplanması	24
1.3 MERKEZ-BURSA ARASI SARAY İÂŞESİ	25
1.3.1 Buz	27
1.3.2 Yağ.....	28
1.3.3 Un.....	29
1.3.4 Buğday.....	30
1.3.5 Kumaş.....	32
1.3.6 Keçe	34
1.3.7 Kömür	35

İKİNCİ BÖLÜM

2. BURSA'NIN İDARESİ VE MERKEZ-BURSA ARASI ASKERİ MESELELER.....	37
2.1 HUDAVENDİGAR SANCAĞI VE BURSA'NIN İDARİ YÖNETİMİ.....	39
2.2 MERKEZ-BURSA ARASI ASKERİ MESELELER	41
2.2.1 Seferler	41
2.2.2 Yeniçeri Oğlanı Alımı	47
2.2.3 Orducu İhracı	51
2.2.4 Eşküyalar	52
2.3 AVÂRİZ VE BUNA BAĞLI VERGİLERİN TOPLANMASI	55
2.3.1 Kürekçi Bedelinin Toplanması.....	56
2.3.2 Resm-i Nüzûlun Toplanması	57
2.3.3 Sürsât Bedelinin Toplanması.....	58
2.4 MERKEZ-BURSA ARASI ASKERİ İÂŞE	59
2.4.1 Otağ	59
2.4.2 Odun Talebi	60
2.4.3 Barut Talebi	60
2.4.5 Para Talebi.....	61
2.4.6 Han	63
2.4.7 Tamir	63
2.4.8 Arpa ve Ekmek Talebi	63
2.4.9 Menzil Bârgîri Talebi.....	64
2.4.10 Deve Talebi.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MERKEZ-BURSA ARASI SOSYAL VE ASAYİŞ MESELELER	67
3.1 MERKEZ-BURSA ARASI ŞİKÂYET MEKANİZMASI	67
3.1.1 Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri.....	69
3.1.2 Şikâyetçilerin Dinî Statüleri	71
3.2 SOSYAL MESELELER.....	72
3.2.1 Yapılan Usulsüzlükler	73
3.2.2 Vergi Konusunda Yaşanan Anlaşmazlıklar	75
3.2.3 Haksızlığa Uğramak.....	81
3.2.4 Miras.....	84
3.2.5 Halkın Talepleri.....	88
3.3 ASAYİŞ MESELELERİ	89
3.3.1 Eşküyalık Olayları.....	89
3.3.2 Cinayet	91
3.3.3 Hırsızlık	93
3.3.4 Firar.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BERATLAR.....	95
4.1 DÎVÂN'DAN VERİLENLER.....	95

4.1.1 Tımar ve Zeamet Beratı.....	95
4.1.2 Muhtesip.....	97
4.1.3 Şehir Kethüdalğı.....	98
4.2 MALİYEDEN VERİLENLER.....	99
4.2.1 İltizam ve Mukataa Beratları.....	100
4.2.2 Kitabet.....	102
4.2.3 Ferraş.....	103
4.2.4 Esnaf Kethüdalğı.....	103
4.2.5 Câbî.....	105
4.2.6 Nâzır.....	105
4.2.7 Vekil-i Harç.....	106
4.2.8 Hamamcı.....	106
4.2.9 Mîzân-ı Harîr Görevlileri.....	107
4.2.10 Simkeşlerbaşı.....	107
4.3 KADIASKER TARAFINDAN VERİLENLER.....	108
4.3.1 Müderrislik.....	108
4.3.2 Muallimlik.....	110
4.3.3 Müteveli.....	110
4.3.4 Şeyh.....	112
4.3.5 Nakip.....	112
4.3.6 Türbedar.....	113
4.3.7 Zâviyedâr.....	113
4.3.8 Cüzhân.....	113
4.3.9 İmam.....	114
4.3.10 Kethüdayeri.....	114
4.3.11 Hassa Harç Emini.....	115
4.3.12 Subaşı.....	116
4.3.13 Ordu-yı Hümayun Ağalğı.....	117
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	131

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: İncelenen sicillere göre devletin sefer için çağrıda bulunduğu yılların grafiği.	43
Grafik 2: İncelenen Şer'iyye Sicillerine Göre Merkez-Bursa Arası İletişime Geçme Biçimleri.....	68
Grafik 3: İncelenen Şer'iyye Sicillerine Göre Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri.	70
Grafik 4: Dinî Grupların Merkeze Yaptıkları Şikâyet Sayıları.....	72

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
b.	Baskı
B.Ş.S.	Bursa Şer'iyye Sicilleri
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
S.	Sayı
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
No.	Numara
vb.	Ve Benzeri
Vr.	Varak
Vs.	Vesaire
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

GİRİŞ

Osmanlı diplomatliğini oluşturan belgeler, içermiş olduğu zengin bilgiler dolayısıyla yazılmış olduğu dönemin aydınlatılmasında kullanılan önemli kaynaklardır. Bu kaynaklar sayesinde günümüzde yapılan araştırmalarda, incelenen dönemin sosyal, ekonomik, idarî ve askerî durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Söz konusu bilgileri bulabileceğimiz belgeler çeşitli olmakla birlikte, padişahın tuğrasını taşıyan ferman, emir, hüküm, berat, nâme, mülknâme, sınırnâme, ahidnâme ve bizzat hattı bulunan belgeler padişaha ait olan belgeler grubuna girmektedir. Bunlardan bir kısmı birbiriyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Padişaha ait oldukları ise sonlarına eklenen padişahî, hümayun, âlişân, şerîf gibi sıfatlarla yapılan çeşitli terkiplerde açıkça görülmektedir. Bu belge türleri içerisinde hatt-ı hümayun ve irade dışındakilerin ortak özelliklerinden en mühimi padişahlık alameti olan tuğra ihtiva etmeleridir¹. Bu belgeler, merkez-taşra arasında yaşanan bürokrasiyi anlayabilmemiz açısından önemlidir. Merkez-taşra arası ilişkiyi çözebilmek için kullanılan belge türlerinin özelliklerini iyi bilmek ve incelemek gerekmektedir.

Ferman, bahsedilen bu belge türleri içerisinde Dîvân-ı Hümayun veya Paşa Kapısı'ndaki dîvânlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerinin genel adıdır². Farsça bir kelime olup, “emir”, “buyruk” anlamına gelmektedir. Bu kelime de padişaha ait diğer belgelerde olduğu gibi, tek başına kullanılmayıp padişahî, hümayun, âlişân, şerîf gibi sıfatlarla birlikte kullanılmaktadır. Fermanların yazılmasının sefer açılması, asker sevki, vergi, sosyal meseleler vb. belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Devlet işlerine dair olan fermanlar doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümayun'un kararı ve padişahın emriyle hazırlanıp ilgili şahıslara gönderilirdi. Büyük bir kısmı ise beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi görevlilerin mektup veya arzı ya da halktan birinin arz-ı hâli üzerine konunun dîvânda görüşülüp bir karara bağlanması sonunda hazırlanırdı. Bazen doğrudan doğruya padişahın emriyle, sancaktaki bir şehzadenin isteği ve gönderdiği müsvedde üzerine veya devlet kademelerindeki bir görevlinin verdiği örnek esas alınarak da ferman yazılabilirdi³. Ferman metinleri

¹ Mübahat Küçüköğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994, s. 99.

² Mübahat Küçüköğlu, “Ferman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss. 400-406.

³ Küçüköğlu, a.g.m., ss. 400-406.

fermanın muhatabı olan şahsın elkabı ile başlar ve bu elkab Osmanlı devlet erkânı, yabancı hükümdar veya devlet adamı olsun herkes için farklılık göstermektedir. Ferman bir sadrazama ise “*Düstûr-ı ekrem müşîr-i eḫḫam, nizâmü’l-ümem enîsü’d-devleti’l-kahire, ...*”, bir beylerbeyine ise “*Düstûr-ı mükerrem, müşîr-i müfahham, nizâmü’l-âlem, müdebbir-i umûri’l-cumhûr bi’l-fikri’s sâkib...*”, beşyüz akçelik bir kadıya ise “*Akzâ-yı kuzâti’l-müslimîn, evlâ-yı vülâti’l-muvahhidîn, ma’denü’l-fazl ve’l yakîn...*” şeklinde herkese farklı bir elkab kullanılmaktadır⁴. Bu kullanılan elkabların çeşitliliğini kazanılan akçeye göre bile değişiklik göstermesinden de anlayabilmekteyiz.

İncelenen diğer belge berat, Arapça asıllı olup “yazılı kâğıt” anlamına gelmektedir. Bu belge türü Osmanlı diplomatiğinde memuriyete tayin, bir gelirsın tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, imtiyaz ya da muafiyet durumlarında kullanılır. Beratlı, müsaadeli ve imtiyazlı demektir⁵. Tıpkı fermanlar gibi padişah tuğrası taşıyan belgelerdir. Beratı padişaha ait olan diğer belge türlerinden ayıran “*Tevki’-i refi’-i hümayun oldur ki...*” diye başlayan nişan formülüdür. Bu formül kuruluş devrinde kullanılmış sonra ise daha ağıdalı ifadelerle ifade edilmeye başlanmıştır. Ayırt etmek açısından kullanılan berat formüllerini “*nişan*” kelimesi ile başlayanlar ve “*sebeb-i tahrir*” ile başlayanlar olarak iki gruba ayırmak mümkündür⁶. Beratlarda verilen hizmet, vazifenin yeri, maaş veya gelir, beratı verilen kişinin adı, beratın niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği ve beratı alan kişinin yetki derecesi var ise açıklanmaktadır. Beratlar kendi içerisinde de çeşitlilik göstermektedir;

- a) Tımar beratı
- b) Ulufe beratı
- c) İltizam beratı
- d) Muafiyet beratı
- e) Mukataa beratı
- f) Mâlikâne beratı
- g) İmtiyaz beratı

⁴ Kütükoğlu, a.g.e., ss. 101-105.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 2013, s. 85.

⁶ Kütükoğlu, a.g.e., ss. 124-125.

h) Beylerbeylik, sancakbeylik, nişancılık, defterdarlık, vezirlik gibi memurlukların yetki beratı olarak gruplandırılmaktadır⁷.

Beratın verileceği kişiden berat resmi adı altında bir vergi alınmaktadır⁸. Beratların hangi sebeple verildikleri de önemlidir. Bir kişinin ölümü dolayısıyla mahlûl sebebiyle verilebileceği gibi, görevini layığıyla yerine getirmeyen bir kişiden alınarak bir başkasına berat verilebilirdi. Beratların cinslerine göre verildikleri kalemler de farklıdır. Büyük kısmı Maliye kalemleri tarafından verilmesine rağmen, Dîvân-ı Hümâyûn ve kazaskerler tarafından da bu belge türü verilmektedir⁹. Dîvândan verilenler tımar ve zeamet tevcihi, beylerbeylik, muhtesip, şehir kethüdası beratları ve bazı muafiyet beratlarıdır. Maliyeden verilenler ise, mukataa, iltizam, mâlikâne, ferraşlık, cizyedarlık ve vakıflarla ilgili vazifeler (tevliyet, kitabet, imamet) için verilen beratlardır. Kadiaskerler tarafından verilen ve askerî beratlar statüsüne girenler ise kadılık, müderrislik, muallimlik, bazı vakıf vazifeleri (şeyh, türbedar, zaviyedar, cüzhan, müteveli, nâzır vs.) için verilmektedir¹⁰. Fermanda olduğu gibi beratın verilmesi için de bir vazifelinin arzı veya istek sahibinin arz-ı hâline ihtiyaç vardır. Eğer bir memuriyet arz ediliyorsa, öncelikle arz sahibinin hüviyeti tespit edilir ve tevcihi istenilen vazifenin bir başkası tarafından tasarruf edilip edilmediğine bakılarak ilgili kalemde kontrolü sağlanırdı. Herhangi bir mahzuru yoksa tüm bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra sadrazamın son kararını bildiren buyuruldusu konurdu¹¹.

Günümüzde ferman ve berat belgelerine çeşitli defter kayıtlarından ulaşmak mümkündür. Bu tür belgelere ulaşabildiğimiz yerlerden biri şer'îyye sicilleridir. Bu siciller Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplanmış olduğu defterlerdir. Kadı veya naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeler içeren bu defterler hem merkezden hem de taşradan her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları da içermektedir. Bu kayıtlar sayesinde, Osmanlıların aile hayatı, toplumu, yaşam biçimi, ekonomisi ve hukukî uygulamaları hakkında bilgi sahibi

⁷ Gökbilgin, a.g.e., s. 86.

⁸ a.g.e., s. 86.

⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Berat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 472-473.

¹⁰ Kütükoğlu, a.g.e., s. 134.

¹¹ Kütükoğlu, a.g.e., ss. 139-140.

olunabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü vardır. Bunlardan bir kısmı bizzat mahkemede yapılan işlemler sonucu olan ve birinci türden belge sayılan i'lâm, hüccet ve tereke kayıtlarıdır. Bir kısmı ise İstanbul'dan gönderilen ferman, emir, buyuruldu, tezkere, berat türünde ikinci tür belgelere örnek verilebilir. Bahsedilen bu ilk tür belgeler sicil defterlerinin ön kısmında yer alırken, merkezden gelen belgeler ise genellikle arka kısma kaydedilmektedir¹². Bu tez konusu kapsamında ele alınan ferman ve beratlar da defterlerin arka kısmında yer almaktadır.

Ele alınan fermanlara ayrıca Divân-ı Hümayun'da tutulan ve zabıt suretlerinin toplandığı mühimme defterlerinden de ulaşmak mümkündür. Mühimme defterlerinde bulunan hükümler, dîvânda alınan kararların padişah onayından geçerek tasdiklenmesi ile daha sonra ferman haline getirildikleri için bu belge türünün özelliklerini taşımaktadır. Ancak davet ya da tuğra rükünleri tamamen ihmal edilmiş veya elkab gibi kısaltılarak yazılmıştır. Bu hükümler konularına göre nişancı, reîsülküttap veya kıdemli bir dîvân kâtibi tarafından yazılmaktadır. Fermanların önem derecesine göre bazılarında padişahın hâtt-ı hümayunu da bulunmaktadır¹³.

Beratlarla ise Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıl sonlarına kadar birtakım resmi tayinlerin kaydedildiği ruûs defterlerinden de ulaşılabilir. Devletin izlemiş olduğu merkeziyetçilik politikası ve alınan resim ile haraçların iyi bir gelir kaynağı olması sebebiyle ülke içerisinde bütün görev tayinleri merkez tarafından tasdik edilmektedir. Bu sebeple, Dîvân-ı Hümayun'da veziriazam ve seferle görevli olan serdarların yaptıkları tayinler ve maaş artışlarının kararı ruûs defterlerine kaydedilmektedir. Tayin işlemlerinin birer senet niteliği taşıması sebebiyle bu defterler reîsülküttap tarafından tutulurdu. XVI. yüzyıl ortalarına kadar ruûs işlemleri Dîvân-ı Hümayun Kalemi'ndeki kâtipler tarafından yapılmaktadır¹⁴.

Söz konusu çalışmanın amacı, Osmanlı diplomatik belgelerinden olan ferman ve beratlar üzerinden Hudavendigâr Sancağı'nın 17. yüzyıl başlarında merkez ile olan

¹² Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, ss. 8-11.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, ss. 520-523.

¹⁴ Recep Ahışalı, "Ruûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, ss. 272-273.

ilişkinini ortaya koymaktadır. İncelenen dönem kapsamında Osmanlı Devleti'nde 1595-1603 arası III. Mehmed, ardından 1603 yılından 1617 yılına kadar I. Ahmed hüküm sürmüştür. Merkez-taşra ilişkinin ele alındığı bu çalışmada ana kaynak Bursa Şer'iyye Sicilleridir. Bursa Şer'iyye Sicil Defterleri içerisinde yer alan ve 17. yüzyılın ilk yıllarını ihtiva eden *B. 154*, *B. 19*, *A. 154*, *A. 155*, *B. 22*, *B. 21*, *B. 20* ve *B. 25* numaralı defterler konu kapsamında incelenmiştir. Bahsi geçen şer'iyye sicillerinden *B. 154* (1600-1631) ve *B. 19* (1601-1603) numaraları defterler içerisinde merkezden Bursa'ya gönderilen ferman ve berat tespit edilememiştir. *A. 154* numaralı defter (1602-1603) toplam 198 varaktır ve merkezden gönderilen belgeler son 51 varakta bulunmaktadır. *A. 155* numaralı defter (1603) toplam 198 varaktır ve son 46 varakta merkezden gönderilen belgeler yer almaktadır. *B. 22* numaralı defter (1603) 99 varaktır ve merkez belgeleri defterin son 29 varağında bulunmaktadır. *B. 21* numaralı defter (1604) 147 varaktır, merkez belgeleri son 18 varaktadır. *B. 20* numaralı defter (1604-1605) toplam 198 varak olup merkez belgeleri son 40 varak içerisinde yer almaktadır. *B. 25* numaralı defter (1605-1606) toplam 189 varaktır, son 55 varak merkez belgeleri içermektedir. İncelenen tüm bu defterler içerisinde defterlerin arka kısımlarında yer alan ve merkezden Bursa'ya gönderilen 1052 belge transkript edilmiştir. Merkez- Bursa arası bürokrasiye konu olan meseleler, geliş nedenlerine göre belirlenerek ekonomik, askerî, sosyal meseleler ve beratlar olarak dört gruba ayrılmıştır.

Çalışmanın amacı, incelenen belgelerden yola çıkılarak 17. yüzyıl başlarında Bursa'nın durumu hakkında bir değerlendirmede bulunmaktır. Merkezin Bursa'dan talep ettiği malzemeleri ortaya koymak, şehrin ekonomik ve sosyal durumu hakkında açıklamalar yapmak bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca İstanbul'da yaşanan sorunların Bursa'ya etkileri de araştırılmıştır. Osmanlı Devleti açısından Bursa Şehri'nin önemi dikkate alındığında, bu hususta daha önce çalışma yapılmamış olması da konunun çalışılması açısından dikkate değerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MERKEZ-BURSA ARASI EKONOMİK MESELELER

Osmanlı Devleti'nin ekonomi konusunda esas önceliği, merkezî hazine mümkün olduğu kadar çok kıymetli maden biriktirmektir¹⁵. Devlet, kuruluş döneminden 16. yüzyıla gelinceye kadar aşamalı olarak bir gelişme dönemi yaşamış ve kendine ait bir klasik düzen oluşturmuştur. Bu klasik düzen içerisinde ekonomi, ziraat, sanayi ve ticarete ait sektörleri barındırmaktadır. En önemli ve gerekli ekonomik faaliyet olarak tarıma öncelik tanınmıştır¹⁶. Osmanlı Devleti'nde tarımın verimli işlemesi reyanın korunmasına dayanmaktaydı. Çünkü devlet köylüyü koruyarak aslında kendi kaynaklarını koruyordu¹⁷. Osmanlı ekonomisi 15-17. yüzyıllarda kendi kendine yetebilen bir ekonomidir¹⁸. Geniş sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti için vergi, devletin devamlılığını sağlamak adına oldukça önemlidir ve devletin bütçesinin büyük bir kısmı vergilerden meydana gelmektedir.

Devletin bütçesinin kaynağını cizye ve avârız vergilerinin yanı sıra önemli ölçüde mukataa gelirleri oluşturmaktadır. Mukataa, Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terimdir. Devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli meblağ karşılığında iltizama verilmesidir. Zaman içerisinde iltizamın konusu olan bir vergi birimi anlamına gelmiştir. Birçok farklı vergi ve resimlerden oluşabilen mukataalar olduğu gibi, köy veya mezraa sınırları içinde kalan mukataalar, hatta birçok eyaleti içine alanları da vardır¹⁹. Merkez-Bursa arası incelenen belge türleri içerisinde mukataaya konu olan vergi türleri de çeşitlilik göstermektedir. Bu mukataalar genellikle benzer vergi dilimleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur.

Ekonomiye konu olan bir diğer konu ise Bursa'dan saray için temin edilen iâşe maddeleridir. Merkez ihtiyaç hâlinde taşradan ürün talep edebilmektir. Merkez talep ettiği

¹⁵ Halil İnalcık, Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1/1300-1600*, çev. Halil Bertkay, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2001, s. 81.

¹⁶ İnalcık, Quataert, a.g.e., s. 82.

¹⁷ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 34.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013, s. 71.

¹⁹ Mehmet Genç, "Mukâtaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 129-132.

bu ürünleri saray ihtiyaçları, seferler veya İstanbul'un gıda ihtiyacını karşılamak için istemektedir. Bursa'ya gönderilen hükümlerde bu talepler sefer ve saray ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Yapılan talebin yoğun olarak saray ihtiyacı için olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde iktisadî hayatı düzenleyen kuralların ana kaynağı şeriattır. Böyle olmasına rağmen şeriatın düzenleyemediği, açıklık getiremediği, yol gösteremediği veya sonradan ortaya çıkan yeni sorunlar için ise örfî hukuk devreye girmektedir. Bunların başında padişahların çıkarttığı kanunnâme adı verilen kurallar gelmektedir. İktisadî hayatta çeşitli sebeplerle çatışmalar yaşanmıştır. Bu duruma örnek olarak vergi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, görevlilerin fazladan vergi talebi, reayanın vergi vermekteki isteksizliği ya da devletin koyduğu kanunların dışına çıkarak iktisadî anlamda yapılan her türlü aksi davranış gösterilebilir. Devlet tüm bu etkenlere 16-18. yüzyıllar boyunca ortak bir deyim kullanmıştır. Bu deyim “*kadîmden olagelene aykırı iş yapılmaması*” şeklindedir. Merkezden Bursa'ya gönderilen fermanlarda da bahsi geçen deyim sıklıkla geçmektedir. Kadîm sözcüğünden kast edilen geleneğin kendisidir²⁰.

1.1 MERKEZİN BURSA'DAN TALEP ETTİĞİ VERGİLER

Vergi, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatında her zaman önemli bir yere sahiptir ve halka sunulması gereken amme hizmetlerinin yerine getirilmesi için alınmaktadır. Geniş bir coğrafi alan üzerinde hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nde de verginin, sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yeri bulunmaktadır²¹. Fatih Sultan Mehmed döneminde, cebri iktidarın kendi iradesini dayatışı özellikle devletin reayadan vergi toplaması biçiminde kendini göstermektedir²². Devlet, kuruluşu itibarıyla Müslüman bir cemiyeti ifade etmesi sebebiyle hem devlet müesseselerini hem de vergi koyma usulünü İslâmî prensiplere göre şekillendirmiştir. Bu sistem Hristiyan reayanın idare altına alınması ile eski İslâm devletlerinden farklılıklar göstererek devam etmiştir²³.

²⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 4. b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005 s. 63.

²¹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.V, S.5 (1947), ss. 483-511.

²² Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018, s. 38.

²³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, 4. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 361.

Osmanlı hukukunda mevcut olan vergileri şer'î ve örfî vergiler olarak ayırmak mümkündür. Tekâlif-i şer'îye adı verilen ve taksimat-ı şer'î hükümlerine uygun olarak alınan vergi türleri Tanzimat'a kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Bu tür vergilerin başında; zekât, harac, öşür ve cizye gibi vergiler gelmektedir. Tekâlif-i örfîye diye adlandırılan örfî vergiler ise, baş gösteren malî sıkıntılar sebebiyle başlamış daha sonra ise devamlılığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde vergiye konu olan saha daha önce de belirtildiği gibi tarımsal üretim üzerinedir. 17. yüzyıla kadar belirli bir düzen içerisinde alınan ve miktarı belli olan vergiler, bu yüzyılda yerini karışık ve rastgele uygulamalara bırakmıştır. Bu dönemde ayrıca aynî vergilendirmeden nakdî vergilendirmeye geçiş yapıldığı gözlemlenmektedir²⁴. Merkez-Bursa arasındaki ekonomik ilişkinin önemli bir basamağını da istenilen vergiler oluşturmaktadır.

1.1.1 Çift Bozan Vergisinin Toplanması

Osmanlı Devleti'nde çift-hane sistemi, bir ailenin geçimini sağlayabileceği büyüklükte bir toprak parçasını işletmesine dayanmaktadır. Ailenin işlemekte olduğu bu toprak parçasının çıplak mülkiyeti devlete aittir ve aile bu toprak üzerinde bir kiracı durumundadır. Devlete ait olan ve yalnızca kullanım hakkının aileye ait olduğu bu toprağa “çift” denilmektedir. Aile bu toprağı işletmesi karşılığında devlete “*resm-i çift*” adı verilen vergiyi ödemekle yükümlüdür. Çiftlik ise, ziraat yapılan yer anlamına gelmekte olup, esas itibarıyla “*bir çift öküzün işleyebileceği arazi*” olarak izah edilmektedir. İşlenen bu arazinin bulunduğu yer, toprağın verimliliği ile orantılı olarak alâ (verimli), evsât (orta halli) ve ednâ (az verimli) olarak tasnif edilmektedir²⁵. Halil İncılık'a göre, tarım ekonomisi açısından büyük öneme sahip olan bu sistem, aile emeğine dayanan tarımsal üretimin ve kırsal toplumun temel yapı taşlarından biridir²⁶. Devlet, sistemin düzenli bir şekilde işlemesi ve herhangi bir aksaklık yaşanmaması için, çiftçilerin toprağı sebepsiz yere üç yıldan fazla üst üste nadasa bırakmasına, ekip biçtiği yeri boş bırakıp gitmesine ve başka bir sanat dalı ile meşgul olmasına izin vermemektedir.

²⁴ Abou-El-Haj, a.g.e., s. 42.

²⁵ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943, s. 170; Halil İncılık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 38.

²⁶ İncılık, Quataert, a.g.e., ss. 189-190.

Bu hususta caydırıcılık yaratmak amacıyla “*çift-bozan vergisi*” adı altında bir vergi koyarak aynı zamanda denetimi elinde tutmaya çalışmıştır²⁷.

Osmanlı Devleti’nde köylünün toprağa bağımlı olma prensibine rağmen kolaylıkla yer değiştirerek toprağını bırakıp çift-bozan olması yaşanan genel bir olaydır. Köylünün kolaylıkla yer değiştirebilir olması sebebiyle Osmanlı kanunları ile birtakım önlemler alınmıştır. Örneğin, kaçak köylüyü on veya on beş yıl gibi bir zaman içinde yazılı bulunduğu köye geri getirme yetkisi sipahiye verilmiştir. Bahsi geçen vergi hakkında 4 Şubat 1605 tarihinde Bursa’ya ferman gönderilmiştir. Buna göre, Anadolu Eyaleti’nde olan cizye-i gebran ve ispençe²⁸ ve cizye-i kıptiyan ve beytü’l-mal ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud ve çift bozan mukataaları dergâh-ı âlî çavuşlarından Süleyman Çavuş’a 6 yıllığına 20 yük 99 bin akçeye iltizam edilmiştir. Gelen ferman çift bozan mukataasının bir buçuk senelik muhasebesinin görülüp İstanbul’a gönderilmesi içindir. Merkez Süleyman Çavuş ve kardeşi Mustafa’nın zimmetinde kalan paranın merkeze gönderilmesini emretmiştir. Bu tahsil için ebnâ-i sipahiyandan yirmi beşinci bölükte günlük kırk bir akçe ulufeye mutasarrıf olan Ali bin Üveys isimli kişi Bursa’ya gönderilmiştir. Gelen fermanan anlaşılabileceği üzere vergi toplanmış, fakat bir buçuk senedir devlete ödemesi yapılmamıştır. Bunun üzerine gelen fermana, toplanan verginin iltizam eyleyen kişinin zimmetinde kalmayıp, devlete gönderilmesi emredilmektedir²⁹.

1.1.2 Cizye Vergisinin Toplanması

Osmanlı Devleti bu vergi terimini ifade etmek amacıyla 16. yüzyıla kadar genellikle haraç kelimesini kullanmış, daha sonra ise cizye veya cizye-i şer’î söylemi yaygınlaşmıştır. Devlet, fethetmiş olduğu topraklar üzerinde izlemiş olduğu siyaset sebebiyle, kendisinden önceki döneme ait baş vergilerini aynı şekilde kabul ederek bunları cizye adı altında bütünleştirmiştir. Bu vergi, Osmanlılar için toplanması ve harcanması özel bir itina isteyen şer’î bir vergi türüdür. Doğrudan devlet hazinesi için

²⁷ Genç, a.g.e., ss. 60-61.

²⁸ İспенçe, evli hâne sahibi olan gayrimüslim erkeklerden 25 akçe olarak toplanmaktadır. Dul kadınlar için ise bu miktar 6 akçe olarak belirlenmiştir. Fatih Kanunnâmesi’nde bu miktarlar aynı şekilde belirtilmiştir. Söz konusu meblağ 16. ve 17. yüzyıllara ait kanunnâmelerde de neredeyse sabit şekilde kalmıştır. Bahsedilen miktarlar en az 20, en fazla 30 akçedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, “İспенçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, s. 177.

²⁹ B.Ş.S, B-21, vr. 145a.

padişaha bağlı görevlilerce toplanmaktadır³⁰. Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan gayr-i müslimlerin haklarının korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve askerlik hizmeti karşılığında alınmaktadır.

Cizye vermekle mükellef olan gayr-i müslimlerin tahriri yapılır ve bu tahrirler neticesinde hazırlanan defterlere defter-i cizye-i gebran adı verilirdi. Gayr-i müslimlerden alınan bu vergi türüne bazı belge türlerinde cizye-i gebran olarak da rastlamak mümkündür. Özel durumlarda iltizama verilmesi dışında, Beytü'l-mala ait şer'î bir vergi olarak kadıların kontrolünde bulunur, bazen onlar tarafından da toplanırdı. Bu vergi kaleminin gelirleri daima askerî amaçlar için harcanmakla birlikte bazı durumlarda ocaklık olarak askerî birimlere yapılan ödemelere de tahsis edilmektedir. Cizye ödemeleri piyasadaki gümüş ve altın para ayrıca nadiren de olsa tedavüldeki bakır para (mangır) ile de yapılmaktadır. Cizye, 17. yüzyılda maliyede yapılan köklü değişikliklere kadar, imparatorluğun pek çok yerinde tek ve sabit bir rakam üzerinden alınmıştır³¹.

Bursa kadısına 26 Şubat 1603'te gönderilen fermanla, Bursa Yahudilerinin vermeleri gereken cizyelerinin tahsil edilmesi için ebnâ-ı sipahiyandan Ömer bin Hünkar emin ve kâtip tayin edilmiştir. Görevlendirilen Ömer bin Hünkar'dan bahsi geçen taifenin âlâsından kırk sekiz dirhem, evâsıtından yirmi dört dirhem ve ednâsından on iki dirhem hesabı üzere mîrî için cizyelerinin ve kul maaşları için de onar akçe kalemiyyelerinin alınması emredilmiştir. Kalemiyye resmi mukataa, cizye ve avârız gelirlerine bağlı olarak alınan bir vergidir³². Belirtilen miktarlar dışında fazladan bir akçe alınmaması ve bu cizyeleri toplaması için de kendisine üç ay süre verilmiştir. Belgede belirttiği üzere, devlet vergi miktarını önceden belirlemiş, sabit bir miktar üzerinden bu vergi türünü toplama yoluna gitmiştir³³. Amaç, toplanılacak olan vergi miktarını belirterek keyfî uygulamaların ve yaşanabilecek yolsuzluğun önüne geçmektir. Bu yolla düzenli bir vergi tahsili hedeflenmiştir.

Konu hakkında 29 Nisan 1603'te gelen başka bir fermanla, Anadolu'da yaşayan gayr-i müslimlerin 1602-1603 yıllarına ait cizyelerinin toplanması için ebnâ-i

³⁰ Halil İncalcık, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 45-48.

³¹ İncalcık, a.g.m., ss. 45-48.

³² Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 75.

³³ B.Ş.S, A-154, vr. 154a.

sipahiyandan Mehmed bin Mahmud emin ve Mehmed Ali isimli kişi kâtip tayin edilmişlerdir. Cizyeleri toplamakla görevlendirilen bu iki kişinin vakit kaybetmeden her bir zimmiden mîrî için 140 ve görevlilerin maaşları için de 10 akçe alınması emredilmiştir. Belirtilen bu miktarlar haricinde fazladan bir akçe alınmasın diye ayrıca tembihte bulunulmuştur. Kendilerine cizyeleri toplamak için üç ay vade tanınmıştır³⁴.

1.1.3 Ziyâde-i Cizye Vergisinin Toplanması

Sultan, vezir vs. vakıflarındaki cizye, âdet-i âğnâm ve avârız türünden bazı gelirler ile ilgilenen bir kalemdir. Cizye, âdet-i âğnâm, Müslümanların ağıl resimleri, vakıflardaki cizye fazlaları bu kalemin en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Çok önemli bir gelir kaynağına sahip olmadığı görülen bu büro 1691 cizye reformundan sonra kaldırılmış, gelir kaynaklarının tamamı Cizye Muhasebesine aktarılmıştır³⁵.

Merkezden 10 Nisan 1602’de gelen fermanda daha önce bahsedildiği üzere, bu vergi türünün sultan vakıf reayasından istenildiği görülmektedir. Bursa Yıldırım Beyazid Han, Sultan Mehmed Han, Hudavendigâr ve Ebu İshak evkafı gayr-i müslimlerinin vermekle yükümlü oldukları ziyâde-i cizyelerinin yanı sıra bedel-i hamr ve cûlus-ı hümâyûn akçeleri de istenmektedir. Gayr-i müslimlerden alınacak vergi miktarı 70 akçe olarak belirtilmiştir. Ebnâ-i sipahiyandan Çerkes emin ve kâtip tayin edilmiştir. Ayrıca kalemiyye için 10’ar akçeleri tahsil edilecektir³⁶.

1.1.4 Cizye-i Kıptiyan Vergisinin Toplanması

Avrupa’nın çeşitli yerleri ile İran, Belûcistan vb. gibi Asya memleketleri ve Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika’da yaşayan fizikî ve ruhî yapıları, yaşam tarzları ve lisanları ile diğer milletlerden ayrılan, çoğunlukla gezici bir kavim olanlara çingene denilmektedir. Bazen Mısır ile olan bağlantıları dolayısıyla bu kavim için kıpti kelimesi de kullanılmıştır³⁷.

Osmanlı Devleti’nde Çingenelerin, tımar sistemine dâhil edilerek vergilerinin düzenli bir şekilde toplanması amacıyla tahrir işlemine tabi tutuldukları görülmektedir.

³⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 165a.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s. 263.

³⁶ B.Ş.S, A-154, vr. 198a.

³⁷ İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 17.

Cizye vergisi İslâm Devleti'nde yalnız Müslüman olmayanlardan alınan bir vergi türü olmasına rağmen, çingeneler için bu durum farklılık göstermekte, bu grubun hem Müslim hem de gayr-i müslim olanlarından cizye alınmaktadır³⁸. Çingenelerin büyük çoğunluğu göçebe bir yaşam sürmesi sebebiyle vergiyi toplama konusunda sıkıntı yaşanmaktadır.

Nitekim 5 Haziran 1601 tarihinde Bursa'ya gelen fermana göre, cizye-i gebran, ispençe, cizye-i kıptiyan ve gurebâ-yı gurbetan, beytü'l-mal³⁹, cürm-ü cinâyet⁴⁰ ve sair rûsumlar mukataası iltizam emini olan Süleyman ve Mustafa isimli kişiler merkeze gelerek şikâyetle bulunmuşlardır. İltizamlarına dâhil olan yerlere gureban-ı gurbetan tatifesi başka vilâyetlerden gelerek yerleşmiştir. Bu sebeple avâızları ve diğer tekâlif-i örfleri karşılığında 150'şer akçe vermeleri gerekmektedir. Ancak, belirtilen akçe kendilerinden talep edildiğinde bahsi geçen taife *"Biz Karatemurlu ve Çelebi şerikiyiz ve şimdi geldik, yarın gideriz"* diyerek vergilerini ödemek istememişlerdir. Taife, ellerinde temessükleri bulunmamasına rağmen, kendi vilâyetlerinde bahsedilen vergileri ödediklerini iddia etmektedir. Bu konuda kendilerine kıptiyan eminleri ve subaşlarının karışmaması için bir şekilde ellerine emr-i şerîf alarak, gittikleri vilâyetlerdeki toprak kadılarına ve naiplerine bu hükümleri sicil ettirerek mîrîye ait olan vergileri vermekten kaçınmaktadırlar. Eminler durumun devlet malına zarar olduğunu belirterek, taifenin istenilen vergileri ödemesi için merkezden emr-i şerîf rica etmişlerdir. Bu hususta gönderilen hükümde, asla bu kişilerin zorluk çıkartmasına izin verilmeden, elinde temessük bulunmayanların ferman olduğu üzere belirtilen miktarda vergilerinin tahsil edilmesi, haklarında gönderilen bu fermana da itiraz etmelerine müsaade edilmemesi emredilmektedir⁴¹.

Gelen fermanan anlaşılabilceği üzere, çingenelerin göçebe bir yaşam sürdükleri, konup göçtükten sonra da geldikleri vilâyetlerde mükellef oldukları vergileri vermekte eminlere zorluk çıkarttıkları görülmektedir. Bu durum, vergi toplama konusunda devlete sıkıntı yaratmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Çingenelerin her

³⁸ Altınöz, a.g.e., ss. 234-235.

³⁹ Beytü'l-mal'ın gelirleri için bkz. Mehmet Erkal, "Beytül-mâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 90-94.

⁴⁰ Tımar topraklarında yaşayanlardan işledikleri suça karşılık alınan bir vergi. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Cürm-ü Cinâyet Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 138-139.

⁴¹ B.Ş.S, A-154, vr. 158a.

iki grubun vergilerini ödemekle mükellef olduğu gelen fermada da görülmektedir. Bu gruptan talep edilen vergiler, hem Müslüman olmayan tebadan alınan cizye-i gebran ve ispençe vergisi, hem de beytü'l-mal ve cürm-ü cinâyet türünden her iki gruptan da alınan vergilerdir. Ayrıca, cizye-i kıptiyan türünde kendileri için çıkartılan vergiyi de vermeleri gerekmektedir.

1.1.5 Âdet-i Âğnâm Vergisinin Toplanması

“Âğnâm” bir diğer adıyla “*ganem*” koyun ve keçi vesaire hayvanlar için kullanılan bir terim olup, âdet-i âğnâm da bu hayvanlar üzerinden alınan vergidir⁴². Bu vergi genellikle koyun yavruladıktan sonra Nisan veya Mayıs aylarında alınır, kuzulu koyun kuzusu ile beraber hesaplanırdı⁴³. Alınacak olan vergi miktarı Fatih Kanunu’na göre üç koyundan bir akçe iken daha sonra iki koyundan bir akçe olarak tespit edilmiştir. Ancak bu miktar bölgelerin özelliklerine göre değişmektedir. Âğnâm resmi büyük ölçüde koyun besiciliği ile uğraşan konargöçer Türkmen ve Yörük cemaatleri için önem taşımaktadır. Âğnâm resmi mukataası ise 16. ve özellikle 17. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi hâline gelerek düzenli gelirler arasına girmiştir⁴⁴.

Konu hakkında 15 Aralık 1605 tarihinde gelen fermana göre, Rumeli’nde âdet-i âğnâm vergisi daha önce her koyun başına beşer-altışar akçe alınmaktadır. Savaşlar devam ettiği için tüm vergilerde olduğu gibi âdet-i âğnâm vergisinde de artış olmuştur. Ayrıca fermada cizye, cûlus-ı hümayun, kalemiyye, bedel-i hamr ve kul maaşlarında artış yaşandığı görülmektedir. Henüz 1604 yılına ait vergiler tahsil edilememiştir. Bu sebeple ebnâ-i sipahiyandan Yusuf ve silahtarlardan Muslu isimli kişiler havale tayin olunmuştur. Belirtilen miktar dışında bir akçe dahi alınmaması, bu tahsil işi için iki defter yazılarak birinin mahkemede kalması istenmiştir. Belgede belirtildiği üzere uygulanmakta olan vergi miktarı dışına çıkılarak fazladan vergi talep edilmektedir⁴⁵.

⁴² Şemseddin Sami, “*Kamus-ı Türki*”, 2. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 34.

⁴³ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, 1999, ss. 212-213.

⁴⁴ Feridun Emecen, “Âğnâm Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, ss. 478-479.

⁴⁵ B.Ş.S, B-21, vr. 133a.

1.1.6 Gümrük ve Kassabiyye Akçesi Vergisinin Toplanması

Osmanlıların ticarete verdikleri değer dolayısı ile tacirleri sosyal mertebede köylü, esnaf hatta bir kısım askerî zümre mensubunun da üstünde tuttukları bilinmektedir. Nitekim devlet içerisinde ticaret istenilen, övülen ve korunan bir faaliyet türü olmuştur. Buna bağlı olarak ziraat ve madencilğe oranla vergi yükü çok daha düşük orandadır. Verilen bu değer temelinde yatan sebep, halkın refahını arttırmaktır. Bir diğer sebep, devlete ait nakdî gelirleri mümkün olduğunca yükseltebilmektir. Bu nedenle, Osmanlı ticareti başlı başına bir amaç olarak değil, araç olarak görmüştür⁴⁶.

Gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup bu geçiş esnasında alınan vergilere de gümrük resmi denilmektedir. Sanayi öncesi dönemde bu vergi bölge ve şehir sınırlarını da kapsamaktadır. Osmanlı gümrük rejiminde maldan, gümrük olan yere giriş ve çıkışında ayrı ayrı vergi alınırdı. Bu uygulamanın amacı, muhtemelen malın geldiği yerde satılmasını temin etmek üzere alınan bir tedbirdir. Girişte alınan resim “*âmediye*”, çıkışta alınan “*reftiye*” olarak adlandırılmaktadır. Gümrük resmi genelde kıymet esasına uygun olarak tespit edildiğinden, malın gümrüğe girdiği andaki kıymeti üzerinden alınmaktadır. Uygulanan bu sistem, tüccarla gümrükçüler arasında malın gerçek değeri hususunda tartışmalara sebep olmuş ve 18. yüzyıldan itibaren gümrük resimleri, belli tarihteki mal fiyatlarına göre tespit edilen tarifeler üzerinden alınmaya başlanmıştır⁴⁷. İncelenen fermanlarda Bursa’da gümrük resmi konusu bir kumaş türü olan ipek ile alakalıdır. Devlet hazinesi ham ipek ticareti üzerindeki vergilerden büyük gelir sağlamaktadır. Buna bağlı olarak 1589’a gelindiğinde ipekten alınan vergilere kassabiyye olarak bilinen ve her yüz akçe değerindeki ham ipekten bir akçe olarak alınan bir vergi türü daha eklenmiştir⁴⁸.

Bu vergi dilimi hakkında 20 Şubat 1601 tarihinde gelen fermana göre, Acem (İran) diyarından meta ile Bursa’ya gelen tüccar taifesi İstanbul’a adam göndererek bir şikâyetle bulunmuştur. Taife vermesi gereken gümrük ve kassabiyye resmini ödeyerek Bursa’ya geldiği vakit, ipeğin her yükünden 700 akçe kassabiyye verilip, nısfını (yarım)

⁴⁶ Genç, a.g.e., ss. 205-206.

⁴⁷ Mübahat Kütükoğlu, “Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, ss. 263-268.

⁴⁸ Yusuf Oğuzoğlu (ed.), *Halil İnalcık’ın Bursa Araştırmaları*, 2. b., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s. 312.

tüccar nısfını Bursa’da satın alan kişiler vermesi gerekirken, ipeklerini satın alanlar kendilerine haksızlık ederek o güne kadarki uygulamanın dışına çıkmışlardır. Uygulamada yarı yarıya paylaşılması gereken verginin tamamını mal getiren tüccardan tahsil ettirmek istemişlerdir. Gümrük vergisi öncelerde yalnızca yabancı tacirlerin getirdiği mallardan alınıyor, böylece yerli tüccar korunmuş oluyordu. Zamanla yerli tacirlerin yabancılarla anlaşarak, yabancılar tarafından getirilen metaları kendi malı gibi göstererek vergi kaçırma yoluna gitmesi ile durum değişmiştir. Bu durumun vergi kaybına neden olmasından dolayı yerli tüccardan da vergi alınmaya başlanmıştır⁴⁹. Belgeye göre malı satın alan kişiler kassabiyenin tamamının tüccar taifesi tarafından verilmesini istemektedir. Gelen tüccar taifesi ise bu durumun kendilerine haksızlık olduğunu bildirerek, çözüm için bir emr-i şerif gönderilmesini rica etmişlerdir. Bahsedildiği üzere, vergi alımı konusunda değişikliğe gidilmiş, tüccar getirmiş olduğu ipekleri Bursa ahalisine sattığında, sözü geçen verginin bir kısmını satın alan bir kısmını ise malı getiren tüccarın vermesi gerekmektedir. Ama uygulama dışı hareket edilmiş ve taifeden haksız yere istekte bulunulmuştur. Şikâyet üzerine gelen fermanla taifeye verginin tamamını siz verin diyerek şimdiye kadar yapılan uygulamaya karşı gelenlere engel olunup yapılan uygulamanın devam ettirilmesi, gümrük ve kassabiyye akçesine zarar ve eksiklik getirilmemesi için uyarıda bulunulmuştur⁵⁰.

Konu ile alakalı 26 Haziran 1603 tarihinde gönderilen başka bir ferman daha bulunmaktadır. Sorun bir önceki metinde olduğu gibi vergi konusunda yapılan haksızlıktır. Acem diyarından meta ile Bursa’ya varan tüccar taifesi İstanbul’a adam göndererek konu hakkında şikâyetle bulunmuştur. Mallarının bir defa Erzurum’da gümrük ve kassabiyye resmini verdiklerini ve ardından Bursa’ya geldiklerinde ipeğin her yükünden 700 akçe kassabiyye verilip, yarısını yabancı tacirler ve yarısını Bursa’da satın alanlar vermesi gerekirken, ipek satın alanlar kassabiyyenin tamamının yabancı tacirler tarafından verilmesini istemişlerdir. Kendileri hakkında gönderilen fermanla uygulama dışı hareket edilmemesi emredilmiştir⁵¹. Gelen iki fermanla da anlaşılabileceği üzere ticaret amacıyla Bursa’ya gelen tüccar taifesine ipek satın alan kişiler tarafından haksızlık

⁴⁹ Arif Bilgin, *Bursa Hassa Harç Eminliği / Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu*, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 99.

⁵⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 172b.

⁵¹ B.Ş.S, A-154, vr. 150b.

yapılmaktadır⁵². Bu durum hem ticaret amacıyla gelen yabancı tacirlere hem de devlete zarar vermektedir. Yerli tüccarın vergi vermemek için gelen malları kendi malı gibi göstermesi üzerine devlet uygulamada değişikliğe gitmiş olmasına rağmen, bu kez de yerli tüccar kendi üzerine düşen vergiyi vermemek için haksızlık etmektedir.

1.1.7 Mîzân-ı Harîr Vergisinin Toplanması

İpekten alınan bir diğer vergi türü de mîzân-ı harîr vergisidir. Bursa 14. yüzyıldan itibaren dünyanın sayılı ipek sanayii ve ticareti merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bursa'ya gelen kervanlar yüklerini buradaki bezzâzistana indirmek zorundaydılar. Burada mîzâna konulan ipekten gereken vergi alınır ve sahibine bir tezkire verilerek ipeğin ve ödenen verginin miktarı belirtilirdi. Ayrıca tüm bunlar mîzân defterine de kaydedilirdi⁵³. 17. yüzyılda bir yük⁵⁴ ipekten 3.000 akçe mîzân resmi alınmaktadır⁵⁵.

Bursa hassa harç emininin göndermiş olduğu arza cevap olarak 25 Aralık 1605'te gelen fermana göre, Bursa'ya ipek getiren Ermeni tacirlerden cizye alınmazken, uygulama dışına çıkılmış ve bu tarihlerde alınmaya başlandığı ifade edilmiştir. Bu durumun şehre gelmesi gereken ipeğin durmasına sebep olduğu belirtilmiştir. İpek getiren Ermeni tacirlerinden haraç talep edilmemesi için hassa harç emini merkeze arz göndererek emr-i şerîf rica etmektedir. Yazmış olduğu arza karşılık gelen fermanda, adet ve kanun üzere şimdiye kadar yapılan uygulama dışına çıkılmaması, Bursa'ya ipek getiren Ermeni tacirlerden cizye talep edilmemesi emredilmiştir⁵⁶.

⁵² Konu hakkında benzer bir örnek Fahri Dalsar'ın Bursa'da İpekçilik kitabında da yer almaktadır. Buna göre 700 akçe olan kassabiyye vergisinin tamamı Bursa'da ipek satın alan kişiler tarafından tüccar taifesine ödettilmek istenmiş, merkeze yapılan şikâyet sonucu 1600 yılında Bursa kadısına ferman gönderilmiştir. Bkz. Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul: Sermet Matbaası, 1960, s. 285.

⁵³ Halil İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, 2. b., İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2017, ss. 171-172.

⁵⁴ Yük, Osmanlı Devleti'nde sabit değeri olmayıp değişiklik gösteren bir ağırlık birimidir. Herhangi bir yük çeşitli mallara göre değişebilmektedir. Ancak taşınan ipek ya da baharat gibi değerli bir mal ise kısmen daha standart bir ağırlık arz etmektedir. Örneğin, Bursa'da 1 yük ipek 155, 86 kg denk gelmektedir. Yükün ağırlığı taşımada araç olarak kullanılan hayvana göre de değişiklik göstermektedir. Buna göre bir deve yükünün 7 ile 10 kile (1 standart kile 25,6 kg.) arasında değiştiğini söylemek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Ömer İşbilir, "Yük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 46-48.

⁵⁵ Bilgin, a.g.e., s. 77.

⁵⁶ B.Ş.S, B-25, vr. 147b.

1.1.8 Vergiden Muaf Olanlarla İlgili Meseleler

Muaf kelimesi, sözlük anlamı olarak affolunmuş, geçilmiş demektir⁵⁷. Muaf-nâme ise, bir köy veya kasaba halkının ya da şahsın vergi ve başka devlet tekliflerinden affedilmiş olduğuna dair yazılan ferman veya emirdir⁵⁸. Osmanlı Devleti, bazı kişileri veya grupları çeşitli sebeplerle vergiden muaf tutmuştur. Bu muafiyete konu olan bazen devlete karşı hizmette bulunan bir memur, ulemâ vs. ya da belirli bir bölgenin mahalle halkı olabilmektedir. Muafiyet bu kişi ya da gruplara ferman ile gönderilerek bahsi geçen muafiyetin sebepleri belirtilir, böylece kendilerinden muafiyete konu olan vergi ya da vergiler talep edilmemektedir. Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyetinin önemli bir bölümünü yapılan hizmet karşılığında sağlanan muafiyetler oluşturmaktadır. Bu durum, muafiyete sahip olan kişinin devlet ya da millet için vermiş olduğu hizmetin karşılığında muaf tutulması demektir⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde vergilerden muafiyetin üç aşaması bulunmaktadır. Devlet öncelikle avârizdan, sonra râiyyet rûsumundan ve nihayet cizye, âşar türünden şer'î vergilerden muafiyet bağışlamaktadır⁶⁰. Merkezden Bursa'ya gönderilen muafnâme içerikli fermanlar genellikle tekâlif-i örfiye ağırlıklı vergi türleridir. Özellikle ülke dâhilinde, insan ve malların yer değiştirmesinde güvenin sağlanması, ulaşım ve ticareti kolaylaştıran derbend teşkilatı, köprülerin korunması ve tamiri konusunda hizmette bulunanlar, tuz ile maden ocaklarında çalışanlar gibi önemli hizmetlerde bulunan bölge halkı, bütün vergilerden veya bir kısım vergiden muaf tutulmaktadır⁶¹.

Bahsedilen toplu muafiyet örneğine 24 Ağustos 1603'te Kite kadısına odun talebi hakkında gönderilen fermanla ulaşmak mümkündür. Eskiden beri Kite Kazası'ndan her sene başı kasaba ve köylerden bazı reayanın avâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiye karşılığında Tophâne-i Âmire için 1000 çeki çam odunu ve Matbah-ı Âmire mühimmatı için de 1000 çeki belut (meşe) odunu gönderdikleri ifade edilmiştir. Ancak 1603 yılında bahsi geçen odunlar gönderilmemiştir. Gönderilen fermanla eğer odunu vermezlerse 1100 avâriz hanesi olan Kite Kazası'ndan hane başına otuz dört akçeleri alınacaktır. Toplanan paranın on üç bin akçesi ile odun satın alınarak İstanbul ağasına teslim edilmesi

⁵⁷ Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki", s. 814.

⁵⁸ Ferit Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat", Ankara: Aydın Kitabevi, 2012, s. 763.

⁵⁹ Ziya Kazıcı, "Osmanlı'da Vergi Sistemi", İstanbul: Bilge Yayınları, 2005, s. 228.

⁶⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 52.

⁶¹ Kazıcı, a.g.e., s. 238.

emredilmiştir. Bahsi geçen reaya taifesi Dîvân-ı Hümâyûn'a giderek, Bursa'da hassa çayırılarını biçme hizmetinde bulunduklarını söylemişlerdir. Reaya yapmış olduğu bu hizmet sebebiyle 80 bin akçe masraf ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu sebeple merkeze odun yerine para vermeyi teklif etmişlerdir. Teklifleri üzerine merkezin verdiği karara göre 1000 çekiği Tophâne-i Âmire'ye, 5000 çekiği de İstanbul ağasına teslim etmeleri emredilmiştir. Bu tahsil için Hâbil Çavuş görevlendirilmiştir. Reaya gücünün olmadığını belirtmesine ve durumunu anlatmak için devlet merkezine adam göndermesine rağmen, merkez ihtiyacı olan odunu bahsi geçen reayadan almakta kararlıdır⁶².

Osmanlı Devleti'nde muafnâmelerin yalnızca Müslüman halk için geçerli olmadığını bu konuda gelen başka bir fermanan anlamak mümkündür. Kite kadısına 21 Ocak 1604'te gönderilen fermana, Mudanya Kazası sakinlerinden Bazari oğlu Nikola isimli zimmi İstanbul'a giderek istekte bulunmuştur. Bahsi geçen şahıs, Sultan Murad zamanında Mudanya'da yapmış olduğu hizmetler karşılığında avârız-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiye, nüzûl ve ulaktan muaf olduğuna dair elinde emr-i şerîf olduğunu belirtmektedir. Muafiyet beratının 5 Mayıs 1596 tarihli olduğunu ifade eden şahıs cülus-ı hümâyûn dolayısı ile beratını yeniletmek istediğini beyan etmektedir. İsteği üzerine merkezden gönderilen fermana önceden verilen hükmün devam etmesi ve verilen bu karara kimsenin karışmaması emredilmiştir⁶³.

Muafiyete sebep veren bir diğer husus tamir meselesidir. Bursa kadısının merkeze göndermiş olduğu arza karşılık 6 Nisan 1602'de bu konuda gelen fermana, Bursa'da İvazpaşa Köyü yakınlarında olan Kaplıkaya'da bulunan köprünün tamiri gerekmektedir. Bahsi geçen köyün ahalisi kendilerinin bu vazifeyi üstleneceklerini, gerekli tamir hizmeti verebileceklerini söylemişlerdir. Ancak bunun karşılığında köylerinin avârız defterinde kayıtlı olan bütün tekâlif-i örfiyeden muaf olup, köprücü tayin olmak için emr-i şerîf rica etmektedirler. Gelen fermana bu teklifleri kabul edilmiş, köy ahalisi köprücü tayin edilmiştir. Bu ahali üzerlerine düşen köprücülük görevini yaptıktan sonra kendilerinden örfî vergi talep edilmeyecektir⁶⁴. Görüldüğü üzere reaya vermiş olduğu bazı hizmetler karşılığında bazı vergilerden muaf tutulabilmektedir. Bu hizmet talebi bazen devletin

⁶² B.Ş.S, A-155, vr. 190b.

⁶³ B.Ş.S, A-155, vr. 175a.

⁶⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 194a.

ihtiyacına bağılı olarak merkez tarafından reayaya yapılırken, bazen de reaya kendisi merkezin ihtiyacını farkında olarak bu talebi merkeze bizzat iletmiştir.

1.2 MUKATAA GELİRLERİNİN TOPLANMASI

Mukataa, devlete ait olan bir kısım vergilerin belirli bir meblağ karşılığı iltizama verilmesidir⁶⁵. Devlet uygun gördüğü her türlü ziraî, ticarî ve sınaî işletmeyi mukataa hâline getirebilir ve bunlardan payına düşeni çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplayabilmektedir⁶⁶. Devlete ait gelir kaynaklarının mukataa haline getirilmesinin amacı hazine gelirlerini arttırmak ve düzenli hale getirmektir⁶⁷. İltizam ise mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Bir vergi toplama yöntemi olan iltizam özel bir şahsın devlete ait olan herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıla karşılık olarak belirlenen bedel ile üzerine almasıdır. Bu işi yapan kişiye de mültezim denilmektedir⁶⁸. Mukataa gelirlerinin, âğnâm gelirleri hariç, bütçe içerisindeki oranları % 24 ile % 37 arasında değişmektedir⁶⁹. İncelenen dönem içerisinde bu konu hakkında gelen fermanlar çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu belgelerden bir iltizam türünün kaç yıla ne kadar meblağ karşılığı verildiğini ve mukataaların hangi kalemleri kapsadığını öğrenebilmek mümkündür.

Bursa'da Hassa Harç Eminliği denetimi altında birçok mukataa türü bulunmaktadır. Hassa harç emini, denetimi altında bulunan mukataaların üst düzey yöneticisi/nâzırı konumundadır. Bu bağlamda mukataaların iltizam yoluyla satışı, düzgün işletilmesi ve hatta bazı mukataalara görevli atanması gibi birçok işi bu emin yürütmektedir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam, mukataaların işletilişinde temel bir yöntem hâline gelmiştir⁷⁰.

İltizam sistemi içerisinde müzayedeye konu olan mukataa, vadettiği gelir, yapacağı masraf ve bırakacağı kâr hesaplandıktan sonra mukataaya bir kıymet biçilmektedir. Daha sonra mukataaya talip olan mültezimler devlete yıllık olarak ödemeyi kabul ettikleri meblağları belirterek teklif sunarlardı. Hazine de teklif verenler arasından

⁶⁵ Genç, a.g.m., ss. 129-132.

⁶⁶ Tabakoğlu, a.g.e., ss. 326-327.

⁶⁷ Çakır, a.g.e., s. 35.

⁶⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s. 331.

⁶⁹ Tabakoğlu, a.g.e., s. 329.

⁷⁰ Bilgin, a.g.e., s. 60.

en yüksek teklifte bulunan mültezime mukataayı bir ile üç yıl arası değişen süre aralığında verirdi. Bu sayede devlet merkezî dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça külfetli olan vergi toplama işini muazzam bir devlet teşkilatı yapısına lüzum olmadan gerçekleştirmiş olurdu⁷¹. Bir mukataayı iltizamına alan kişi devlete karşı borçlanmış olurdu. Dolayısıyla devlete karşı borçlu duruma düşen mültezimlerin bir kefil göstermeleri ve teminat bedeli yatırmaları gerekmektedir⁷². Konu hakkında merkezden gönderilen belgeler içerisinde Bursa ile ilgili maden, mîzân-ı harîr, Bursa, hamr ve arak, Yenişehir ve çevresi ve Mihaliç İskeleyi mukataaları hakkında bilgi bulunmaktadır.

1.2.1 Maden Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Devlet hazinesine gelir sağlayan kaynaklardan biri de memleketin sahip olduğu doğal zenginliklerdir. Bahsi geçen bu zenginlikler her türlü maden, tuzla, göl ve denizlerden elde edilecek olan ürünlerdir. Bunlar devlet tarafından işletilsinler ya da mukataaya verilsinler, elde edilen maddelerin satışından, dağıtımından, tekel veya bölgelere göre sınırlandırma suretiyle birtakım satış usulleri uygulanarak önemli gelir sağlanırdı⁷³.

Bursa'da bahsi geçen maden İnegöl'de bulunan maden mukataasıdır. Bu madende kaza halkı çalıştırılmaktadır. Bu kişiler daha önce de bahsi geçtiği üzere vermiş oldukları maden hizmeti karşılığında belirli vergilerden muaf tutulmuşlardır. Konu ile alakalı 21 Eylül 1606 tarihinde Bursa kadısına ferman gönderilmiştir. Dergâh-ı mualla Çaşnîgîrlerinden Mehmed, İstanbul'a giderek bundan önce İnegöl'de bulunan gümüş madeni mukataasının Harstavi ve Todari isimli gayr-i müslimlere 5 Nisan 1601 tarihinde üç yıllığına 300 bin akçeye iltizam olarak verildiğini ve kendisinin de iltizama nâzır olduğunu belirtmiştir. Ancak bir süre sonra Çaşnîgîr Mehmed nâzırlıktan çıkarılıp yerine İnegöl sakinlerinden Hüseyin tayin edilmiştir. Ayrıca eminler üç yıllığına iltizam için sözleşme yapmış olmalarına rağmen aradan bir yıl bir ay geçtikten sonra mukataa Solomon ve Abraham isimli iki Yahudiye iltizama verilmiştir. Eski iltizam sahipleri ve nâzır Çaşnîgîr Mehmed'in ellerindeki makbuzlarda maden çalışanları ve mîrî için 112 bin 189 akçe ödediklerine dair makbuzları bulunmaktadır. Görevli Sarı Ali Çavuş, Çaşnîgîr

⁷¹ Genç, a.g.e., s.101.

⁷² Çakır, a.g.e., s. 40.

⁷³ Akdağ, a.g.e., s. 552.

Mehmed'i rencide ederek paranın kalanını kendisinden talep etmiştir. Gönderilen fermana göre mukataa defterlerine bakılarak Çaşnîgîr Mehmed'in haklılığı ispat edilmiş, devlete bir borcu olmadığı görülmüştür⁷⁴.

1.2.2 Mîzân-ı Harîr Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Mîzân mukataası, Bursa'daki mukataalar içerisinde geliri en yüksek olanıdır. Bu sebeple "*mukataa-i cesime*" olarak adlandırılmaktadır. Bu mukataa, Bursa ve İstanbul'un ipek mîzânı vergilerini, Bursa'nın darphâne, gümüş yasakçılığı (yasakıyye-i nukre-i sîm) ve kassabiyye vergi gelirlerini kapsamaktadır. Bursa ile birlikte İstanbul'un ve ardından 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'in ipek vergisinin de Bursa'ya bağlı olması, Bursa'nın Osmanlı Devleti içerisindeki ipek ticareti ve üretimi bakımından önemini göstermektedir⁷⁵. Nitekim 16. yüzyılda Bursa ipekli kumaş dokumacılığının en büyük merkezi hâline geldiğinden, doğu ve batı memleketlerinde tanınarak Türkiye'den gelen ipekli kumaşlara Bursa Kumaşı demek âdet olmuştur⁷⁶.

Bursa'nın mîzân-ı harîr ve yasakıyye-i sim ve darphâne ve kassabiye mukataası 11 Haziran 1603'te üç yıllığına 52 yük akçeye Kemal ve Süleyman isimli Yahudilere iltizam olarak verilmiştir. Bahsi geçen iki iltizam emini ebnâ-i sipahiyandan yüz altıncı bölükte yevmi yirmi dört akçeye mutasarrıf olan Osman bin Mehmed'in sefere gitmeyip, mal-ı mîrî tahsilinde olması için merkeze arz bildirmiştir. Yapılan arza cevap olarak, Osman bin Mehmed'in mal-ı mîrî tahsilinde olması ve üç ayda bir müstahak olduğu ulufesini mukataadan tahsil etmesi için bu ferman gönderilmiştir⁷⁷.

Osmanlı ve Safeviler arasında 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan siyasî krizler sebebiyle doğudan gelen ipeğin Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır. Bu yasağın amacı, İranlı tacirlerin ham ipek satışı karşılığında elde etmiş oldukları madenleri memleketlerine götürmelerini engellemektir. Bahsi geçen dönemde Safeviler ipek ihracatını yasaklarken Osmanlı Devleti'de Safevilere karşı altın ve gümüş sevkiyatını durdurmaya yönelik önlemler almıştır⁷⁸. Konulan yasağın bir süre sonra kaldırılmasının

⁷⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 164b.

⁷⁵ Bilgin, a.g.e., ss. 76-77.

⁷⁶ Dalsar, a.g.e., s. 28.

⁷⁷ B.Ş.S, B-22, vr. 71b.

⁷⁸ İnalçık Quataert, a.g.e., ss. 302-303.

ardından ise yasakıyye vergisi konulmuştur. Bu yük başına alınan bir vergidir ve zamanla miktarı artmıştır⁷⁹.

1.2.3 Bursa Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Bursa, Biga, Bolu, Karasi (Balıkesir) Adapazarı, Kastamonu ve Çankırı'da bulunan bazı mukataalarla mîzân-ı harîr mukataasının ve Akdeniz Adalarındaki çeşitli mukataaların gelir hesaplarıyla Rumeli'ndeki bazı kale muhafızlarının mevâcib (maaş) hesaplarını tutan bir mukataa çeşididir⁸⁰. Hassa harç eminleri, bu kazalardan yalnızca Bursa merkez ve çevre kazalardaki mukataaları yönetmekte, söz gelimi Karasi Livası'ndaki mukataaların neredeyse tamamı hassa harç emininin denetimi dışında kalmaktadır⁸¹.

Konu hakkında gelen belgeden anlaşılacağı üzere daha önce Bursa mukataası Bursa sancakbeyi olan Mustafa'ya verilmiştir. Bu iltizama üç yıllığına 139 yük 93 bin 755 akçe ödeyecektir. Kendisi hazineye bu meblağdan 25 bin 50 akçeyi peşin teslim etmiştir. Sözü edilen mukataayı almasının yanı sıra kendisine bir de hassa harçlık görevi verilmiştir. Böylece hassa harçlık ile birlikte çeşitli vergilerin toplanma işi de kendisine ait olmuştur. Ancak bir süre sonra hem sancak hem de elinde bulunan mukataa beş kat fazlasıyla başkasına verilmiştir. Kendisi mukataayı bir sene iltizam etmiştir ve verdiği toplam para 58 yük 90 bin 308 akçedir. Hazineye 4 yük 40 bin 453 akçe daha teslim etmesi gerekmektedir. Bu meblağ mukataayı alırken peşin olarak hazineye vermiş olduğu paradan tahsil edilecektir⁸².

1.2.4 Hamr ve Arak Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Osmanlı Devleti'nde içkiden alınan bir vergi olan hamr ve arak resmi ile ilgili incelenen dönem içerisinde belgeler bulunmaktadır. Bu mukataa Bursa'da yaşayan gayr-i müslimlerin üzümünden üretmiş oldukları şaraptan (hamr) alınan vergi türüne bağlı bir mukataadır⁸³. Bahsi geçen mukataa türüne iltizam emini olanlar genellikle gayr-i

⁷⁹ Bilgin, age., s. 78.

⁸⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s. 265.

⁸¹ Bilgin, a.g.e., s. 60.

⁸² B.Ş.S, A-154, vr. 193b.

⁸³ Bilgin, a.g.e., s. 99.

müslimlerdir. Konu hakkında gelen bir belgeye göre⁸⁴, Franko isimli Yahudi içerisinde Bursa'nın da bulunduğu bazı kadılıklarda⁸⁵ âdet-i hamr ve arak mukataasının iltizam emnidir. Franko, İstanbul'a giderek iltizamına dâhil olan yerlerde tayin olduğu üzere resm-i hamr ve arak resmi talep eylediğinde yaşadığı bazı sorunlardan bahsetmiştir. Buna göre emin vergileri talep ettiğinde bazı kimseler hamr mukataasının satıldığını, mîrîye şimdiye kadar ne şekilde vergi vermişler ise yine aynı şekilde verebileceklerini söyleyerek vergilerini vermemektedirler. Emin bu durumun mal-ı mîrîye zarar olduğunu, kendisinin elinde olan ferman üzere bu resmi toplamaya tayin edildiğini belirterek emr-i şerîf rica etmiştir. Gelen fermanda, hamr ve araktan alınması gereken vergi miktarları ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Örneğin, hamr ve arak mukataası için kanun olduğu ve eskiden beri alındığı şekliyle Üsküdar, Galata ve Haslar Kadılıklarında olan gayr-i müslim taifesinin kendi bağlarında sıklıkları hamrın her medresinden üç akçe ve araktan dört buçuk akçe ve diğer kadılıklardan her medreden iki akçe ve araktan üç akçe alınması istenmiştir. Bahsi geçen taifenin ticaret yapması durumunda ise vergi miktarları değişmektedir. Ticaret için bir köyden başka bir köye giden hamrın her medresinden üç akçe ve araktan dört buçuk akçe hamr resmi alınacaktır. İstanbul'a getirilerek satılan hamrın her medresinden ise on akçe ve araktan bir buçuk akçe hamr vergisi alınacaktır.

Hamr ve arak için Yahudilerin ödedikleri vergilere örnek olarak Bursa kadısı ve hassa harç emini Mehmed'e 16 Şubat 1604 tarihinde gönderilen hükme göre, Bursa'da söz konusu mukataaya iltizam emini olan Musa isimli Yahudi merkeze gelerek arz-ı hâl sunmuştur. Arz-ı hâline göre, Bursa Kazası'ndaki Filadar (Gündoğdu), Depecik, Kelesan, Timurtaş, Kavak, Bilâd-ı Yunus (Yunuseli), Kazıklı, Küçük ve Büyük Susıgırlığı Köyleri kendisinin iltizamına dâhil olan yerlerdir. Belgede belirtildiğine göre bu köylerde üretilen hamr ve arak üzerinden hamrın medresinden iki, arakın medresinden üçer akçe vergi alınmaktadır. Ayrıca reayanın bu ürünlerini şehirde satmaya kalktıklarında hamr ve arak ocağına getirip devlete hamrdan on, araktan on beş akçe vergi ödemeleri gerekmektedir⁸⁶.

⁸⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 186a.

⁸⁵ Eyüp, Üsküdar, Gelibolu, Rodoscuk, Mihaliç, Kite, Aydıncık, Gemlik, Mudanya, İznikmid, İskele-i Lapseki, Boğazhisar, Bozcaada, İnöz, Biga ve Kirmasti ve Megri vesaire kadılara gönderilmiştir.

⁸⁶ B.Ş.S, A-155, vr. 169a.

1.2.5 Yenişehir ve Çevresi Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Yenişehir idarî taksimat anlamında 19. yüzyıla değin önemli bir değişim geçirmeden kaza statüsünü korumuş ve Bursa Sancağı'na bağlı kalmıştır⁸⁷. Kaza statüsünde bulunan Yenişehir'in 16. yüzyılın sonlarına doğru mahalle sayısının beşe ulaştığı bilinmektedir⁸⁸. Yenişehir ve çevresi mukataaları ile birlikte, İnegöl hasları, İznik ve Kite Nahiyelerinin kimi gelirlerinden oluşan diğer mukataa gelirlerinin hassa harç eminine gönderilen kısmı, kumaş ve buğday alımı için kullanılmaktadır⁸⁹. Konu ile alakalı 9 Kasım 1603 tarihinde Bursa kadısına gönderilen hükümde, daha önce Yenişehir ve çevresi mukataasının 7 Nisan 1598 tarihinde üç yıllığına 17 yük 65 bin akçeye Ali Çavuş tarafından iltizam edildiği belirtilmiştir. Ali Çavuş'un, merkeze yapmış olduğu para teslimatından geriye zimmetinde 130 bin akçe kalmıştır. Bu paranın acil şekilde tahsil edilerek, hazineye dâhil edilmesi konusunda bahsi geçen ferman gönderilmiştir. Gerekli olan bu tahsil işlemi için dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş, mültezimi bulup 130 bin akçeyi kendisinden almak için görevlendirilmiştir⁹⁰.

1.2.6 Mihaliç İskeleyi Mukataası Gelirlerinin Toplanması

Marmara Denizi kıyısında yer alan Mudanya ve Mihaliç (Karacabey) hakkında bilgiler sınırlıdır. Mihaliç nüfus yoğunluğu açısından Mudanya'dan daha zengindir ve Bursa'nın 400'den fazla vergi mükellefinin yaşadığı birkaç bölgeden biridir. Coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda Bursa'nın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir yerleşim olduğu düşünülmektedir. Liman mukataaları genellikle tevâbi' şeklinde belirtilerek, vergilerin adları verilmeden bütünüyle iltizama verilmektedir. Mihaliç nüfus yoğunluğu açısından Mudanya'dan daha zengin olmasına rağmen, 1590'larda Mudanya mukataasının Mihaliç mukataasından daha değerli durumda olması sebebiyle, Mudanya'nın daha önemli bir liman olduğu kanısına varılabilir⁹¹.

⁸⁷ Mustafa Polat, "Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmeleri Işığında Yenişehir Kazasının İdarî ve Demografik Yapısı", *Tarihten Günümüze Yenişehir Sempozyumu (Bildiri Kitabı)*, ed. Mefail Hızlı, Sezai Sevim, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2014. s. 263.

⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri 1. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 200.

⁸⁹ Bilgin, a.g.e., s. 117.

⁹⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 178a.

⁹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Berktaş, 3. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss. 141-142.

Mihaliç hasları mukataası, bölgede bulunan üreticilerden alınmakta olan vergilere dayanmaktadır. Bursa hassa harç eminleri, Yenişehir mukataası başlığında da bahsedildiği üzere, Mihaliç hasları mukataasından her yıl buğday için kullanmak üzere 3 yük (300.000) akçe tahsil etmektedir⁹².

Bursa kadısı Mustafa'ya 7 Ekim 1604 tarihinde gönderilen fermana göre, Mihaliç hasları iskelesi mukataasının bütün gelirlerinin müfettişlik görevi Bursa kadısına verilmiştir. Bursa ve Mihaliç Kazaları mukataasının ziyâde-i cizye, bedel-i hamr ve Bursa'ya tabi Filadar (Gündoğdu) Köyü'nün vergilerinin talep ve tahsili bundan böyle Bursa kadısına aittir. Ayrıca evkaf-ı selatin, âdet-i âğnâm, Yenişehir hasları ve beytü'l-mal-ı atik ve cedid akçeleri de teftiş edilerek, her kimin zimmetinde para kalmış ise hepsinin tahsil edilmesi emredilmiştir. Bu konuda ambarcılarının, simitçilerin ve buğdaycılarının zimmetlerinde para kalmış ise mîrî için bunlar da talep edilmiştir⁹³. Belgeden de anlaşılabileceği üzere bu mukataa gelirlerini devlet buğday alımı için kullanmaktadır.

1.3 MERKEZ-BURSA ARASI SARAY İÂŞESİ

Osmanlı Devleti'nde yönetimin karşılaştığı başlıca sorunlardan biri İstanbul'un muazzam nüfusunun ihtiyacı olan temel yiyecek maddelerinin kesintisiz olarak akışını sağlamaktır⁹⁴. Kitlelerin zaman zaman buğday ve un sıkıntısına düşmesi, hükümet için büyük sorun yaratmaktadır⁹⁵. Temel yiyecek maddelerine olan gereksinim yalnızca İstanbul ile sınırla kalmayıp, seferdeki orduların iâşesi için de bir hayli önem taşımaktadır⁹⁶. Merkez tüm bunların yanı sıra Matbah-ı Âmire (saray mutfağı) için de gerekli gördüğü durumlarda ihtiyacını taşradan talep etmektedir.

Osmanlı sarayının iâşesi, İstanbul piyasasından ve İstanbul dışındaki bölgelerden sağlanmaktadır. İstanbul dışı gerçekleşen alımlar, memurlar vasıtasıyla doğrudan üreticiden veya o bölgenin pazarlarından, bir kısmı da özellikle 17. yüzyıldan itibaren

⁹² Bilgin, a.g.e., s. 118.

⁹³ B.Ş.S, B-20, vr. 191a.

⁹⁴ Genel olarak İstanbul'a yapılan yiyeceklerin iâşesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "İâşe-Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. IV, ss. 116-118.

⁹⁵ İnalcık, a.g.e., s. 227.

⁹⁶ İnalcık, a.g.e., s. 231.

ocaklık şeklinde gerçekleşmiştir. Taşradaki muayyen bir üretim birimi, mutfağa ocaklık tayin edildiği gibi özellikle mukataa ve cizye gelirli olmak üzere herhangi bir düzenli kamu geliri de ocaklık hâline getirilebilirdi. Devletin ocaklık sistemini uygulamakla amacının taşradan yapılacak alımlar için hazır malî kaynak sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar ve ailesinin yaşadığı Osmanlı sarayının iâşesine konu olan malların yüksek kalitede ve seçkin olması gerekmektedir. Ayrıca gerek İstanbul piyasasında gerekse taşradan yapılacak alımlarda, öncelik hakkı Matbah-ı Âmire için alım yapacak olan memura aittir⁹⁷.

Dönemin şartları düşünüldüğünde bir takım yiyecek maddelerine ulaşabilir olmak ve tüketmek bir ayrıcalık göstergesidir. Örneğin, pirinç, et ve kümes hayvanları, sade yağ ve bal gibi bazı gıda maddelerinin yanı sıra buz ve kar gibi içecekleri ve hoşafı soğutma amaçlı kullanılan gıda maddeleri toplumda belirli statüye sahip insanlar tarafından vazgeçilmez sayılan maddelerdir. Padişah kızları ve saraydaki mevkilerine göre yüksek rütbeli görevlilere saray tarafından dağıtılan bu maddeler düzenli olarak ve sabit miktarlarda verilmekteydi. Bunun haricinde elbette resmî saray yemeklerinde de daima bulunurdu⁹⁸. İstanbul'daki sarayın ihtiyaç duyduğu çok sayıda malın tedariki, Hassa Harç Emaneti'nin harcamaları arasında yer almaktadır. Bursa Hassa Harç Eminliği tarafından merkeze yapılan bu mal tedariki merkez bütçelerinde olduğu gibi gider kısmına kaydedilmektedir. Emanet, sağlamış olduğu bu tedarik için merkezî hazineden doğrudan nakit desteği almamaktadır⁹⁹.

Dönemin ulaşım şartlarının elverişsizliği sebebiyle, iâşeye konu olan malların genellikle deniz ulaşımına uygun bölgelerden getirilmesi tercih edilmektedir. Bursa sanayi ve ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir tarım merkezidir. Bu sebeple Osmanlı döneminde Bursa, İstanbul'a deniz yolu ile yakın ulaşılabilen bir kent olma özelliği sebebiyle iâşe için önemli bir rol oynuyordu¹⁰⁰. Merkez- Bursa arası yaşanan ekonomik ilişkinin büyük çoğunluğunu oluşturan iâşe meselesi kendi içerisinde

⁹⁷ Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 115-119.

⁹⁸ Hedda Reindl-Kiel, "Cennet Taamları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016, s. 84.

⁹⁹ Bilgin, a.g.e., s. 128.

¹⁰⁰ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü", Ankara, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, s.16 (2004), ss. 151-171.

çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, saray mutfağında en önemli tüketim maddesi olan buğdayın yetersiz kaldığı durumlarda temin edildiği şehirlerden biri Bursa'dır. Bursa'dan temin edilen diğer bir çeşit ise tuzdur. Soğutucu olarak ise kar ve buz kullanılmaktadır. Kar ve buz haftalık olarak Bursa'nın dağlarından ve göllerinden temin edilmektedir¹⁰¹. Yağ, un, buğday, kumaş, keçe, kömür Bursa'dan merkezin diğer talepleridir.

1.3.1 Buz

Osmanlı Devleti'nde soğutma amaçlı kullanılan kar ve buzun temin edildiği yerlerden biri Bursa'dır. Bu temin Hassa Harç Eminliği vasıtası ile sağlanmaktadır. Buz haftalık olarak belirlenen ölçüde özellikle sıcaklığın arttığı yaz aylarında İstanbul'un vazgeçilmez ihtiyaçlarından biridir. Uludağ'dan kesilen buz şehirden Mudanya'ya aktarılır ve kayıklara yüklenerek İstanbul'a gönderilirdi¹⁰². Bursa kadısına 27 Mart 1603 tarihinde gönderilen fermanda, Matbah-ı Âmile emini Süleyman mühürlü tezkire göndererek saray için buz lazım olduğunu bildirmiştir. Bu iş için hassa buzcularından Mehmed görevlendirilmiştir. Bahsi geçen kişiden şimdiye kadar olduğu gibi her hafta 20'şer yük buz tedarik etmesi istenmiştir. Belgeden de anlaşılacağı üzere bu tedarik Bursa'dan düzenli olarak haftada 20 yük olarak yapılmaktadır. Ayrıca, tahsil edilen bu buzun Mudanya İskeleyi'ne nakledilerek oradan da Kilâr-i Âmile'ye gönderilmesi emredilmiştir¹⁰³. Merkezden gönderilen hükümde herhangi bir ihmalde bulunulmaması için tembihde bulunulmuştur. Bu husus Bursa tarafından tedarikte ihmaller yaşandığının bir göstergesidir.

Buz tedariki için İstanbul'dan Bursa'ya buzcular gönderilmektedir. Bu görevli kişiler sene boyunca burada kalır, maaşlarını hassa harç emniyetinden alır ve yine bu emanetin kirasını ödediği odalarda barınırlardı¹⁰⁴. Bursa kadısı ile birlikte hassa harç eminine de hitap edilerek 16 Mart 1604 tarihinde Matbah-ı Âmile emini mühürlü tezkire göndermiştir. İstanbul sarayı için buz lazım olmuş, bunun üzerine buzcular görevlendirilmiştir. Buzcular kethüdası ve buz iâşesi için görevlendirilen acemi oğlanları gelmişler ancak buz temin edememişlerdir. Bu kez buz tedarikinin niçin sağlanamadığı

¹⁰¹ Bilgin, a.g.m., ss. 115-119.

¹⁰² Bilgin, a.g.e., ss. 168-169.

¹⁰³ B.Ş.S, A-154, vr. 171b.

¹⁰⁴ Bilgin, a.g.e., s. 168.

bellidir. Sebep belgeye göre Bursa hassa harç emini Mehmed'tir. Hükümde, her hafta 50'şer yük buzun Matbah-ı Âmire mühimmatı için tedarik edilmesi istenmiştir¹⁰⁵. Buz teminine hassa harç emini engeldir. Hangi sebeple engel olmak istediği bilinmemekle birlikte, bir şekilde bahane üreterek bu tedarikin sağlanmasını önlemiştir.

Bursa tarafından merkeze temin edilmesi beklenen buz tedarikinde aradan iki ay geçmesine rağmen sonuç değişmemiştir. Merkez buz talebi ile ilgili 16 Mayıs 1604 tarihinde Bursa kadısına tekrar ferman göndermiştir. Bu kez istenilen buz her hafta 30-40 yük olarak belirtilmiştir. Ancak yapılacak tedarik için buzcu görevlendirilmiş olmasına rağmen, Bursa'da bu konuda görevli kişiler buz vermemektedir. Bu sebeple hassa buzcularından Mehmed bizzat bu işle ilgilenmesi için Bursa'ya gönderilmiştir. Bu konuda ihmal olunmaması istenmektedir ancak Bursa tarafından bu tedarikin bir türlü sağlanamadığı görülmektedir. Ayrıca gelen fermanda buz tedarik edilmediği için ihtiyaç artmış olacak ki talep de buna bağlı olarak artış göstermiştir. Bu kez haftada 50 yük buzun gönderilmesi emredilmiştir¹⁰⁶.

1.3.2 Yağ

Saray mutfaklarında da kullanılan yağlar çeşitlilik göstermektedir. Tüketimi diğer yağ çeşitlerine göre daha fazla olan sade yağın hemen hepsi Kefe'den ocaklık olarak sağlanmaktadır. Zeytinyağı ise Ege, İzmir, Midilli, Yunanistan'ın bazı şehirlerinden temin edilmektedir¹⁰⁷. Sanayileşme öncesi toplumlarda itibar gören besin maddelerinden biri de yağıdır. Osmanlı padişah sarayı sakinleri de tıpkı diğer toplumlar gibi yağa itibar etmiştir. Yağın itibar görmesine kanıt olarak *"yağlı ballı günler"* ya da *"arası yağlı ballı olmak"* gibi deyimlerin var olması gösterilebilir. Çünkü yağ bahsi geçen dönemler için keyifli bir yaşamı çağrıştırmaktadır¹⁰⁸.

Bu teminin sağlandığı şehirlerden biri de gelen belgelerden anlaşılabacağı üzere Bursa olmuştur. Bursa'dan temin edilen sade yağ hassa harç emaneti vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmektedir¹⁰⁹. Bursa kadısına 1 Mart 1603'te gönderilen fermanda,

¹⁰⁵ B.Ş.S, B-22, vr. 90a.

¹⁰⁶ B.Ş.S, A-155, vr. 152b.

¹⁰⁷ Bilgin, a.g.m., ss. 115-119.

¹⁰⁸ Reindl-Kiel, "Cennet Taamları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, s. 85.

¹⁰⁹ Bilgin, a.g.e., s. 164.

Matbah-ı Âmile emini olan Süleyman'ın bildirdiğine göre saray mühimmatı için tereyağı gerekmektedir. Bu ihtiyaç için Bursa'dan yüz kantar tereyağı temin edilecektir¹¹⁰. Osmanlı Devleti'nde çeşitli yağlar kullanıldığı bilinmekle birlikte en fazla rağbet gören tereyağıdır¹¹¹.

1.3.3 Un

Saray için un, Bursa ve yöresinde yetiştirilen özel buğdayın yine Bursa'daki değirmenlerde öğütülmesi ile temin edilirdi¹¹². Bursa kadısı ve hassa harç eminine hitaben 16 Haziran 1604'te gönderilen fermanla, bundan önce has un tedariki için birçok kez emir gönderilmiş olmasına rağmen, İstanbul'a istenilen unun gönderilmediği belirtilmiştir. İstenilen bu un saray içindir ve Bursa tarafından temini ihmal edilmektedir. Bunun üzerine merkez tekrar ferman göndermek zorunda kalmıştır. Fermanla bahsi geçen unun tedarik edilmesine mani olan kişilerin merkeze bildirilmesi, şimdiye kadar İstanbul'a Bursa tarafından ne miktarda has un gönderilmiş ve gönderilen un nereden tahsil edilmiş ise aynı şekilde temin edilip gönderilmesi emredilmiştir. Bu tahsil için dergâh-ı mualla çavuşlarından Keyvan Çavuş tayin edilerek, tahsil edilen unun Ambar-ı Âmile'ye teslim edilmesi gerekmektedir. Bu defa da gönderilen fermana uyulmayıp bahsi geçen un gönderilmez ise, hiçbir cevabın makbul karşılanmayacağı belirtilmiştir. Saray için temin edilen diğer gıda maddelerinde de görüldüğü gibi bu defa da tedarike engel olan kişinin Bursa hassa harç emini olduğu gelen belgeden anlaşılmaktadır¹¹³. Bursa hassa harç emininin tedarike engel olmayı bırakıp, inat etmemesi gerektiği, aksi takdirde kendisi için sonucun iyi olmayacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde Bursa kadısı da uyarılmış ve tedarikin yapılması için tembih edilmiştir. Bursa'ya tedarik hakkında gönderilen fermanlarda genellikle Bursa hassa harç emini Mehmed'in engel olduğunun belirtilmesi dikkat çekmektedir. Hassa harç emini Mehmed bu konuda sürekli olarak merkezden uyarı almaktadır.

Aynı konu hakkında gelen başka bir belgede bahsi geçen konu tekrarlanmaktadır. Daha önce has un istenilip acele şekilde gönderilmesi için defalarca emr-i şerif

¹¹⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 174b.

¹¹¹ Feridun Emecen, "Şehzadenin Mutfağı", *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, s. 114.

¹¹² Deniz Gürsoy, *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*, 3. b., İstanbul: Oğlak Yayınları, 2016, s. 115.

¹¹³ B.Ş.S, B-22, vr. 79b.

gönderilmesine rağmen, asla un tedariki sağlanmamıştır. İstenilen unun saray için gerekli olduğu belirtilerek bu tahsilin önemini vurgulayan belgede tıpkı bir önceki fermana olduğu gibi hassa harç eminine seslenilmektedir. Hassa harç emininin bu tedariki ihmal etmesi sebebiyle azarlanmayı hak ettiği belirtilmiştir. Bu konuda Bursa kadısının bizzat konuyla ilgilenmesi, hassa harç emininin ihmaline engel olması istenmiştir¹¹⁴. Merkezin defalarca un istemesine ve bu konuda ferman göndermesine rağmen, Bursa hassa harç emininin bu tedarike engel olması sebebiyle merkeze bir türlü un gönderilmemiştir. Gönderilen iki fermana da hassa harç emini tembihlenerek, bu tedarike engel olmasının merkez tarafından hoş karşılanmayacağı belirtilmiştir. Anlaşılan o ki, merkezin tüm uyarıları ve tembihleri hassa harç emini Mehmed için yeterli olmamış, emin tedarike engel olmaya ve merkezin emirlerine itaatsizlik etmeye devam etmiştir. Merkez uyarılarının Mehmed Çavuş tarafından dikkate alınmadığını farkındadır. Bu sebeple Bursa kadısını görevlendirerek soruna çözüm bulmasını beklemektedir.

1.3.4 Buğday

Merkezin Bursa'dan talep ettiği bir başka ürün buğdaydır. Osmanlı sarayının en önemli tüketim maddesi olan buğday Bursa, Karadeniz'in batı kıyıları, Tuna yalıları, Yunanistan ve Eflak-Boğdan'dan temin edilmektedir. Yapılan bu tedarikin yetersiz kaldığı durumlarda ise Anadolu şehirlerinden iâşe sağlanmıştır¹¹⁵. Sarayda tüketilen buğday has ve fodula buğdayıdır. Fodula buğdayının tamamı Bursa ve çevresinden, has buğday ise kısmen yine aynı bölgeden ve Balkanlardan temin edilmektedir. Bursa hassa harç eminliği aracılığıyla tedarik edilen buğday kurum bütçesinin en yüksek gider kalemidir¹¹⁶.

Buğday temininin sağlanacağı yerler devlet müdahalesi ile her yıl belirlenirdi. Belirlenen bölgelerde dikkat edilen en önemli husus ulaşım imkânı ile birlikte taşıma kolaylığıdır. Bu sebeple buğdayın yanı sıra un ve arpa gibi diğer hububat ürünlerinde teminin yapılacağı öncelikli olan yerler içerisinde Hudavendigar bölgesi de yer almaktadır¹¹⁷. Konu hakkında 2 Ekim 1604'te Eskişehir kadısına gönderilen fermana,

¹¹⁴ B.Ş.S, B-20, vr. 197a.

¹¹⁵ Bilgin, a.g.m., ss. 115-119.

¹¹⁶ Bilgin, a.g.e., s. 145.

¹¹⁷ İlber Ortaylı, Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu, *Payitaht-ı Zemin Eminönü*, Cilt II, İstanbul: Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008, s. 16.

Matbah-ı Âmire için istenilen buğdayın gönderilmediği belirtilmiştir. Tekrar yinelenen emirde dakika kaybedilmeden buğdayın gönderilmesi istenmiştir¹¹⁸. Yine buğday talebi hakkında Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'a 22 Nisan 1604'de hüküm gönderilmiş ancak buğday temin edilememiştir. Mehmed Çavuş tedarikin sağlanamama sebebini Celâlîlere bağlamaktadır. Merkeze bildirdiğine göre, Celâlî korkusundan şehre buğday gelmemektedir. Ayrıca, bazı kişiler buğdaylarını pahalılaşmasına rağmen satmayarak, mahzende tutmaktadır. Fiyatlar üretimin yapıldığı bölgelerdeki kadılar tarafından belirlenmektedir. Yöneticiler hububatı mümkün olduğunca en düşük fiyattan almaya çalışırken, tüccar da kendi kârını düşünerek daha yüksek bir fiyata satmaya çalışıyordu¹¹⁹. Bu durum fiyat konusunda anlaşmazlıklara yol açmıştır. Merkez tarafından gönderilen hükümde, bahsi geçen buğdayların mahzenlerden çıkarılması emredilmiştir. Buğday câri olan narh ile satın alınacaktır¹²⁰. Osmanlı ekonomi düzeni içerisinde önemli bir yeri bulunan ve fiyatları devlet kontrolü altında tutan narh sistemi sayesinde, iâşe krizlerinin ve fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Ancak devlet tarafından narh listeleri her zaman düzenli olarak yayınlanmamış, savaşlar, parasal sorunlar veya iâşe krizleri gibi olağanüstü dönemlerde ve daha çok yiyecek fiyatları yükseldiğinde ilan edilmiştir¹²¹. İâşe krizleri ile birlikte ortaya çıkan fiyat artışlarından en çabuk etkilenen metaların başında buğday gelmektedir. Durumu farkında olan Osmanlı idaresi de buna karşı önlemler almaya çalışmaktaydı¹²². Gelen emirden anlaşılacağı gibi Bursa'da bazı kişiler tarafından buğday fiyatı arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak devlet fiyatlar konusunda bu olayda da görüldüğü üzere müdâhildir.

Gelen başka bir belgeden anlaşılacağı üzere Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'un yerine yeni bir emin tayin edilmiştir. Yeni Bursa hassa harç emini Piri Çavuş'un İstanbul'a arz göndermesi üzerine, merkezden 24 Nisan 1606 tarihinde Mihaliç kadısına ferman gönderilmiştir. Fermandan edinilen bilgiye göre, has buğday mühimmatı için Mihaliç hasları emini olan İbrahim Çavuş'tan üç yük akçe salyane olunmuştur. Ancak bu

¹¹⁸ B.Ş.S, B-20, vr. 172b.

¹¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri* (27-29 Mayıs 2014), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 105.

¹²⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 157a.

¹²¹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani: Osmanlı Toplumunda Kıtliklar(1560-1660)*, 2. b., İstanbul: Kitapyayinevi, 2017, s. 175.

¹²² Karademir, a.g.e., s. 181.

sene bir akçe dahi alınmamış ve buğday gönderilmemiştir. Ferman olunduğu üzere her sene olduğu gibi bu senede üç yük akçenin buğday hasası mühimmatı için acele şekilde gönderilmesi emredilmiştir¹²³. Belgede görüldüğü üzere saraya yapılan tedarike engel olan hassa harç emini Mehmed Çavuş yerine Piri Çavuş hassa harç emini olmuştur. Yeni emin tayin edilme nedeninin hassa harç emini Mehmed'in merkeze yaşattığı sıkıntılar yüzünden olduğu düşünülebilir. Fakat tedarikte yaşanan sıkıntılar yeni tayin edilen Piri Çavuş döneminde de görüldüğü üzere devam etmektedir.

1.3.5 Kumaş

Arapça kamş “*toplamak, (ipleri) bir araya getirmek*” kökünden türeyen kumaş (çoğulu akmişe) ipek, yün, keten, pamuk ve benzerlerine verilen addır. Kumaşın İslâm dünyasında çok önemli bir yeri bulunmaktadır¹²⁴. Osmanlı Devleti'nde Bursa, dokuma tezgâhları, kumaş üretimi ve özellikle ipek türünden kumaşı ile bilinmektedir¹²⁵. Bursa ayrıca boyacılıkta çok ileridir ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul'dan Bursa'ya boyanmak üzere iplik gönderilmektedir¹²⁶. İncelenen defterlerde konu ile alakalı gönderilen belgelerin tamamında kumaş saray mühimmatı için istenmektedir. Genellikle ağır kumaşlar tercih eden saray, bu kumaşları aynı zamanda zenginliğinin belirtisi olarak yabancı ülkelerin hükümdarlarına hediye olarak da sunmuştur. Padişahın yüksek rütbeli kişilere kaftan giydirdiği bilinmektedir. Bu kaftanlarda kullanılan kumaş cennet kumaşları olarak bilinen ipek ve kadifedir¹²⁷.

Bursa saray arası kumaş satın alma işlemi, Bursa kadısı ve hassa harç emini vasıtası ile yapılmaktadır. Hassa harç emini, merkezden kumaş için gönderilen emirlere, Bursa'daki mukataalardan para sağlayarak kumaşı satın alırdı. Nitekim Bursa'da bulunan beytü'l-mal-ı âmire ve hassa mukataalarına iltizam emini olan Davud'un saray kumaşı mühimmatı için 19 bin 158 akçeyi hassa harç emini Mehmed Çavuş'a teslim etmesi bu

¹²³ B.Ş.S, B-25, vr. 149b-150a.

¹²⁴ Nevber Gürsu, “Kumaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 367-370.

¹²⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, *Bursa'nın İpekli*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.

¹²⁶ Gürsu, a.g.m., ss. 367-370.

¹²⁷ Reindl-Kiel, “Cennet Taamları”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, s. 91.

konuda örnek teşkil etmektedir¹²⁸. Tüm bunlar Bursa kadısının gözetimi altında ve bilgisi dâhilinde yapılmaktadır¹²⁹.

Kumaş, hassa harç eminliğinin önemli gider kalemleri arasındadır. Bursa kadısı ve hassa harç eminine 7 Nisan 1603'te gönderilen fermana göre, şimdiye kadar Bursa'dan saray mühimmatı için gönderilen akmişe-i mütenevvi' (çeşitli kumaşlar) türlü bahaneler üretilerek gönderilmemiştir. Âdet olduğu üzere istenilen kumaşların gönderilmesi emredilmiştir. Bu iş için dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş görevlendirilip, ne miktar kumaş alınmış ise hassa harç defteri gereğince verilmesi istenmektedir¹³⁰. Bursa kadısı ve hassa harç eminine 13 Eylül 1602'de gelen başka bir belgede, bu kez istenilen kumaşların çeşitleri belirtilmiştir. Kumaş gönderiminin *âdet-i kadîm* olduğu üzere yılda üç defa gönderilmesi istenmiştir. Buradan merkezin yıl içerisinde üç kez kumaş tedariki sağladığı ve bunun âdet olduğu anlaşılmaktadır. Bu tedarik Ramazan, Recep ve Zilhicce aylarında yapılmaktadır¹³¹. Ramazan ayı için Bursa'dan tedarik edilmesi istenilen kumaş miktarı toplam 264 toptur¹³². Bu miktar Recep ayı için 243¹³³, Zilhicce ayı için ise 293 top olarak belirtilmiş ve talep edilmiştir¹³⁴. Belgede her ay istenilen kumaş türlerinden biri olan Hacı Ali, kadife türünden bir kumaştır. Bu kadife türü daha 1500'lerde Bursa pazarında çok popüler olmuştur¹³⁵. Talep edilen Kemhâ ise elbise yapmak için kullanılmaktadır. Bu çeşit kumaşlar kalite bakımından en ağır olanlardandır¹³⁶.

Kumaş konusunda bazı sıkıntılar yaşandığı 19 Mart 1604 tarihinde gönderilen belgeden anlaşılmaktadır. Fermana göre, Bursa'da mîrîye yarar kumaş işleyen tezgâh sahipleri işledikleri kumaşı noksan bahâya (eksik değere) alarak istedikleri değeri vermemeleri sebebiyle hassa-ı hümayuna yarar ve âlâ kumaş işlemekten feragat

¹²⁸ B.Ş.S, B-25, vr. 165b.

¹²⁹ Oğuzoğlu, a.g.e., s. 271.

¹³⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 163b.

¹³¹ B.Ş.S, A-154, vr. 190b.

¹³² Ramazan ayı için tedarik edilmesi istenilen kumaş türleri ve miktarları; 114 top a'lâ çatma, 55 top evâsıt çatma, 20 top ednâ çatma, 42 top a'lâ benek, 5 top ednâ benek, 22 top evâsıt benek, 6 top Hacı Ali-i Bursa.

¹³³ Recep ayı için tedarik edilmesi istenilen kumaş türleri ve miktarları; 93 top bî-zemîn, 40 top bâ-zemîn, 74 top nümûne, 6 top Hacı Ali-i Bursa, 30 top kemhâ-i Bursa.

¹³⁴ Zilhicce ayı için tedarik edilmesi istenilen kumaş türleri ve miktarları; 113 top bî-zemîn, 70 top bâ-zemîn, 74 top nümûne, 6 top Hacı Ali-i Bursa, 30 top kemhâ-i Bursa.

¹³⁵ Halil İnalçık, "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.63.

¹³⁶ Dalsar, a.g.e., s. 31. Ayrıca 17. yüzyılda Bursa'dan İstanbul'a gönderilmesi istenilen kumaşlara ait liste için bkz. Dalsar, a.g.e., ss. 231-232.

etmektedirler. Hak ettikleri değere kumaş işletilmediğini düşündükleri için de istenilen ağır kumaş üretmek yerine yastık ve diğer bayağı kumaş türlerini üretmeye başlamışlardır. Gönderilen fermanda tezgâh sahiplerine hassa-ı hümayun için yarar kumaş işlemleri emredilmiştir. Silaharlardan Mehmed bu iş için görevlendirilmiştir. Tezgâh sahipleri ve tüccar taifesinin ayrıca bu konu hakkında tembih edilmesi, bir daha yarar kumaş yerine başka nesneler üretilmemesi, üreten olursa merkeze arz edilmesi istenmiştir¹³⁷. Tezgâh sahipleri işledikleri kumaş hak ettiği değer altında alan saraya tepki olarak, yarar âlâ kumaş işlemekten vazgeçerek yastık türünden küçük nesneler işlemeye başlamış, bunun sonucu olarak da kumaş ihtiyacı karşılanmayan saray sıkıntı yaşamıştır.

Akmişe-i mütenevvi tedariki ile ilgili 28 Ekim 1605'te gelen belgede, saray mühimmatı için bu kumaşların işlettilirip vaktinde İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Daha önce de istenildiği hâlde kumaş gönderilmemiş, bu iş için seferde değil ise Hüseyin Çavuş görevlendirilmiştir¹³⁸. Merkezden Bursa'ya bu konu hakkında gelen diğer tüm belgelerde de kumaş tedarikinin ihmal edilerek gönderilmediği belirtilmiştir. Bu tedarikin sağlanamama sebeplerinin hepsi bilinmemekle birlikte, tezgâh sahiplerinin ve hassa harç emininin buna sebep olduğu bahsi geçen belgelerde görülmüştür.

1.3.6 Keçe

Bursa hassa harç eminliği tarafından karşılanan giderlerden biri de otağ-ı hümayun adı verilen padişah çadırlarıdır. Bu çadırlar için kullanılan keçe kumaşının boyama işi Bursa'da yapılmaktadır. Bursa'da saraya ait sancak, otağ-ı hümayun keçeleri ve köşklere ait yer keçeleri olmak üzere çeşitli kumaş türlerinin boyandığı bilinmektedir¹³⁹. Kullanılan başlıca boyalar, ipeklileri boyamak için kullanılan lök boyası ve hindi çivid (nil boya, indigo) idi. Bursa boyahaneleri Batı Anadolu'dan getirilen pamuklular için de kullanılırdı¹⁴⁰.

¹³⁷ B.Ş.S, B-22, vr. 92b.

¹³⁸ B.Ş.S, B-20, vr. 159a.

¹³⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2.b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 262.

¹⁴⁰ Oğuzoğlu, a.g.e., s. 255.

İncelenen defterler içerisinde bu kumaş türü hakkında yalnızca bir belge bulunmaktadır. Bursa'ya 22 Kasım 1604'te gönderilen fermana göre, otağı emini tezkire göndererek keçe lazım olduğunu bildirmiştir. Gerekli olan beyaz keçeler kırmızıya boyanacaktır. Tedariki istenen 70 kat beyaz keçenin kırmızıya boyanarak otağ-ı hümayun ambarına gönderilmesi emredilmiştir. Bahsi geçen keçe için lazım olan akçe de hassa harç eminden alınacaktır. Ayrıca keçelerin İstanbul'a nakliyesi sırasında oluşacak masraflar ve görevlilerin yol masrafları da aynı şekilde kurum tarafından karşılanacaktır. Bu görevli kişilerin haklarının verilmesi ve bu konuda ihmal olmaması konusunda tembihte bulunulmuştur¹⁴¹. Fermanan anlaşılacağı üzere keçe kumaşının boyanması ve tedariki ile ilgili masraflar hassa harçlık tarafından ödenecektir.

1.3.7 Kömür

Kömür barutun yanmasını sağlamasının yanı sıra karabarut üretiminde de kullanılmaktadır¹⁴². Bursa, 17. yüzyılda sarayın en önemli kömür ve çıra tedarik alanlarından biridir. Bursa'dan hassa harç emini vasıtasıyla alınan kömür ve çıra, özellikle saray mutfaklarında kullanılmaktadır¹⁴³. Konu hakkında 27 Eylül 1602'de gönderilen fermana, merkez Bursa'dan Ambar-ı Âmire mühimmatı için her sene gönderilen miktarda kömür ve tomruk talep etmektedir. Tomruk, çıra temini için kullanılan bir tabir olmakla birlikte, muhtemelen standart bir ebat ve ağırlığa sahip olmayan kütleler hâlinde satılıyordu¹⁴⁴. Tedariki eskiden beri nasıl sağlıyorlarsa aynı şekilde yapmaları emredilmiştir¹⁴⁵. Bu ifade ile kömürün sürekli olarak Bursa'dan tedarik edildiği anlaşılmaktadır. Gelen bir diğer ferman bunu destekler niteliktedir. Bursa hassa harç eminine İstanbul hassa harcı Ali tarafından Eylül 1603 tarihinde mühürlü tezkire gönderilmiştir. Ambar-ı Hassa mühimmatı için her sene gönderilmesi gereken mühimmat bu yıl gönderilmemiş ve Bursa tarafından ihmal edilmiştir. Fermana göre 500 sepet kömür ve 500 adet çırallık çam tomruğu lazımdır. Bu ferman merkez tarafından talepleri gerçekleşmediği için tekrarlanmıştır¹⁴⁶. Konu hakkında Bursa kadısı ve hassa harç

¹⁴¹ B.Ş.S, B-20, vr. 186b.

¹⁴² Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. YÜZYIL)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 142.

¹⁴³ Bilgin, a.g.e., s. 172.

¹⁴⁴ Bilgin, a.g.e., s. 173.

¹⁴⁵ B.Ş.S, A-154, vr. 189b.

¹⁴⁶ B.Ş.S, A-155, vr. 179b.

eminine 6 Mart 1605 tarihinde gönderilen bir başka fermana göre, bayramlarda kullanılan hassa meşale mühimmatı için çıra tomruğu ve kömür tedariki sebebiyle Bursa'ya emr-i şerif gönderilmesine rağmen bu ana değin istenilenler gönderilmemiş ve ihmal edilmiştir. Gelen ferman bu tedarikin acele şekilde gerçekleştirilip, ambar ettirilmesi içindir. Bu iş için dergâh-ı mualla kapıcılarından Mehmed görevlendirilmiştir¹⁴⁷.

¹⁴⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 144b.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BURSA'NIN İDARESİ VE MERKEZ-BURSA ARASI ASKERÎ MESELELER

Osmanlı Devleti'nde memleket geniş birtakım eyaletlere (vilâyetlere) ayrılmaktadır. Vilâyetler birçok sancağın bir araya gelmesi ile oluşurken, sancaklarda daha küçük bir birim olan kazalardan meydana gelmektedir. Vilâyetler Osmanlı Devleti içerisindeki en büyük idarî bölgedir. Vilâyet merkezi olan paşa sancağına eyalet vasfını verebilmek için, bu yerin diğer sancaklar üzerinde birtakım yetkileri olması gerekmektedir. Bu üstünlüğe askerî anlamda bakıldığında, beylerbeyi bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin askerî şefi olması açısından üstün bir yetkiye sahiptir. Sivil idare bakımından ise beylerbeyinin, paşa sancağında sancakbeyi olmaktan başka bir yetkisi yok gibidir. Devlet, vergi kanunnâmelerinde bütün idare çatısını birinci derecede kadıyı, ikinci derecede ise sancakbeyini esas alarak kurmaktadır. Devlet, sancaklar ile olan işler konusunda daima sancakbeyi ve kadı ile haberleşmektedir. Ancak umumî ve mühim fermanlar hem beylerbeyine hem sancakbeyine hitap etmektedir¹⁴⁸.

Eyaletin beylerbeyi ve kadı gibi iki temel yöneticisi bulunurken, sancakların ve kazaların idaresi sancakbeyi ve kadılar tarafından yürütülmektedir. Beylerbeyi ve sancakbeyi örfî, kadı ise şer'î yöneticidir. Kadıların yargıya dair vermiş oldukları kararları beylerbeyi ve sancakbeyi uygulamakla yükümlüdür. Beylerbeyi ve sancakbeyinin kadı üzerinde bir yaptırım gücü yoktur¹⁴⁹.

Kadı, Osmanlı Devleti'nde bir mahkeme yargıçısı olduğu kadar aynı zamanda bir noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve belediye reisidir¹⁵⁰. Devlet ile reaya arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda en mühim idarî bölüm kazadır. Kadı kazada hem adlî hem idarî amir durumundadır. Kadılar, doğrudan kadıaskerin teklifi ile merkezden tayin olurlardı. Reayanın merkez ile olan ilişkisinde kadı tek vasıta. Kadı aynı

¹⁴⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 4. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 82.

¹⁴⁹ Bilgin, a.g.e., ss. 17-18.

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 3. b., İstanbul: Kronik Kitap, 2017, s. 11.

zamanda sancakbeyini ve onun mümessili olan subaşıyı da kontrol edecek durumdadır. Kadının başında bulunduğu bir kazayı teşkil eden köyler, serbest tımar ve serbest olmayan tımar olmak üzere vergi bölgelerine ayrılmaktadır. Kadı istediği zaman bu bölgeleri dolaşabilir, bunun haricinde ise kaza merkezinde oturmaktadır¹⁵¹. Kadı, kaza idaresi altındaki her nahiyeeye bir naip tayin etmektedir. Tayin edilen bu naipler de kendi bölgeleri dâhilinde kadının fonksiyonlarını görmektedir. Ancak hiyerarşik yetki ve denetim üstünlüğü bizzat kadıda bulunmaktadır¹⁵².

Kadı yardımcısı olan naipler çoğunlukla görev aldıkları bölgenin yerel halkından insanlardır. Kadıların görev süreleri bir iki yıl olurken, naipler uzun süre yerlerinde kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nde uzun memuriyet süreleri resmî kabul görmemesine rağmen, kadı naipleri, hem kendi kişisel kazançları sağlamak hem de resmen atanmış olan kadıları idare etmek amacıyla, çoğu kez yerel bir güç tabanını kurabiliyorlardı¹⁵³.

Naip haricinde kadıya yardım eden subaşı da merkezden tayin edilen bir görevlidir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından onlara bağlı birer memur olarak tayin edilmişlerdir. Subaşıların malî görevi, bad-ı heva adı altında alınan cürm ü cinayet, niyabet, resm-i arûsâne gibi vergileri toplamaktır. İkinci görevi ise kadıya yardımcı olarak kolluk kuvvetidir. Kadının vermiş olduğu ve merkezden gönderilen hükümlerin uygulanması, suçların önlenmesi, suç işleyenlerin takip edilip, yakalanması ve hakkında hüküm verilenlerin cezalandırılması onun görevidir. Subaşıların yanında, sancakbeyi tarafından atanan ases (yasakçı) de kadının yardımcılarında biridir. Bu kişiler geceleri çarşı pazar yerlerini beklemektedir. Çarşı, pazar ve ekonomik faaliyetleri denetleyen ise bugünkü zabıta görevinde olan muhtesiptir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren asayişsizliğin artması dolayısıyla subaşılar takviye kuvvet olarak yasakçılar verilmiştir. Kale dizdarları da şehrin iç kalesini, hazineyi ve mühim evrakları korumakla görevli olan kadının yardımcılarındandır¹⁵⁴. Kadılar ayrıca, vergilerin toplanması, ordunun ihtiyaçlarının temini, büyük şehirlerde yaşanan iâşe

¹⁵¹ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 86.

¹⁵² Ortaylı, a.g.e., s. 44.

¹⁵³ Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak*, çev. Hamide K. Bejsovec, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s. 65.

¹⁵⁴ Ortaylı, a.g.e., ss. 49-50.

kıtlığının giderilmesi, yapılan çeşitli yolsuzlukların önlenmesi konusunda da görevlidir¹⁵⁵.

2.1 HUDAVENDİGAR SANCAĞI VE BURSA'NIN İDARİ YÖNETİMİ

Bursa, Osmanlı hâkimiyeti altında Anadolu Eyaleti'ne bağlı ve Hudavendigar adını taşıyan sancağın merkezi idi. Hudavendigar Sancağı'nın oldukça geniş bir coğrafi alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 16. yüzyılda merkez kazası olan Bursa'dan hariç otuz kadar kazası bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklı Yenicesi, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç Hisarı, Sivrihisar, Kite, Mihaliç, Gönen, Kepsut ve Bergama önemli idarî birimleri teşkil etmektedir¹⁵⁶. Bursa, Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olmakla birlikte 16. yüzyıl başlarında 152 civarında mahalleye sahiptir. Bu rakam yüzyılın ikinci yarısında 168'e yükselerek, nüfusu da buna bağlı olarak artış göstermiştir. Gayr-i müslim cemaatin 16. yüzyılın ikinci yarısında şehir içindeki toplam nüfusu 4500 kadardır. Şehir hem fizikî, hem nüfus yönünden 17. yüzyılda göstermiş olduğu gelişmeyi daha sonraki asırlarda da sürdürmeye devam etmiştir. Gelişimindeki en büyük etkilerden biri olan ipek ticareti ve endüstrisi Bursa'da refahın ana kaynağını oluşturmaktadır. Devlet içerisinde Bursa'nın yeri ve önemi bu açıdan büyüktür¹⁵⁷. Özellikle 1588 ve 1640 yılları arasında yapılan yerli ipekçilik sayesinde Doğu'dan ithal edilen ham ipeğe duyulan geleneksel bağımlılıktan vazgeçilmiş, Bursa'da yerli ipek sanayisi büyüyüp gelişmiştir¹⁵⁸.

Bursa Şehri, Osmanlı Devleti'nin idarî düzeni içerisinde kadının başında bulunduğu köylerin serbest tımar statüsüne ait olan bir bölgesidir. Bu bölgeler idarî düzen içerisinde istisna teşkil eden yerlerdir. Serbest tımar bölgeleri ve padişah hassı olan yerlerde serbest tımarlar, tamamen dirlik sahibinin tasarrufunda bulunmaktadır. Bahsi geçen bu bölgelere sancakbeyi ve diğer örfî idareciler karışmamaktadır¹⁵⁹. Hudavendigar Livası'nın merkez kazası olan Bursa, padişah hassı olması sebebiyle serbest bölge olma özelliği taşımaktadır. Hudavendigar Sancağı'na baktığımızda

¹⁵⁵ Ortaylı, a.g.e., ss. 56-57.

¹⁵⁶ Ersin Gülsoy, "Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hudâvendigâr Livası Tahrîr Defterleri", *Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Bursa*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, ss. 728-729.

¹⁵⁷ Halil İnalcık, "Bursa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 445-449.

¹⁵⁸ Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa(1326-1923)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 85.

¹⁵⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 135-136.

sancakbeyinin yönetici olarak yetkilerinin çok dar bir alanda geçerli olduğu görülmektedir. Bursa haricinde Yenişehir, Mihaliç (Karacabey) ve Bergama da padişah hasları içerisinde yer almaktadır. Padişah hassı olması sebebiyle Bursa'nın yönetimi, güvenliği doğrudan padişahın sorumluluğu altındadır. Örneğin, Bursa padişah hassı iken, Bursa çevresi sancakbeyinin hassıdır. Uygulama olarak bakıldığında, sancakbeyi kendi yetki bölgelerinden sorumludur ve bu bölgeleri atamış olduğu subaşılar aracılığıyla yönetmektedir. Diğer dirlik sahipleri ve vakıf yöneticileri, tasarruf ettikleri yerler serbest sayıldığı için, bu bölgelerin güvenliğini kendileri sağlamaktadır. Hudavendigâr Sancağı'nda kasabaların çoğunun birbirinden uzak oluşu ve sancağın coğrafi konumu, serbest tımar olmasına ve sancakbeyi dışındaki beylere tevcih edilmesine neden olmuştur. Anadolu'da bu kadar geniş sınırlara ve bu denli çok sayıda kasabayı içine alan sancağa çok sık rastlamak mümkün değildir¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde şehir yönetiminde kadı söz sahibidir. Bursa Şehri de kadının yönetimi altındadır. Ancak başka şehirlerde şehir merkezinin güvenliğinden sorumlu subaşı ve ona bağlı olan kolluk kuvvetleri, Bursa'da 16. yüzyılın ikinci yarısında hassa harç eminleri tarafından atanmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti içerisinde malî bir görevli sıfatı taşıyan hassa harç emininin bu atama ile Bursa'da belirli bir süre idarî yetkilerinin olduğu görülmektedir¹⁶¹.

Zeamet mukataası, reyanın güven ve düzenini sağlamak için devletin yüklemiş olduğu kolluk görevi sırasında alınan vergilerle elde edilen gelire dayanmaktadır. Bu mukataa hassa harç emininin bir süreliğine şehrin yönetiminde etkili hâle getiren unsur olmuştur. Bu mukataayı iltizamına alan kişi, aynı zamanda şehrin güvenliğinden de sorumludur. Bu anlamda Bursa'daki padişah haslarının gelir ve gider işlemlerini yürüten 17. yüzyılın başlarına değin hassa harç eminidir¹⁶². Daha sonraları subaşılar sürekli olarak sancakbeyleri tarafından atanmaya devam etmiştir. Hassa harç eminleri de asıl görevleri olan, merkezî ihtiyaçların karşılanması ve kendisine tahsis edilen mukataaların devlet gelirine zarar getirmeden işletilmesi görevine devam etmiştir¹⁶³.

¹⁶⁰ Ergenç, a.g.e., ss. 137-138.

¹⁶¹ Bilgin, a.g.e., s. 19.

¹⁶² Ergenç, a.g.e., s. 156.

¹⁶³ Bilgin, a.g.e., s. 21.

Konu kapsamında ele alınan 17. yüzyılın başlarında (1600-1607) idarî denetimin zayıflayarak güç kaybettiği bilinmektedir. İktisadî darlık ile birlikte 1550 sonrası şehirlerde asayiş bozulmuştur. Devlet hem dışarıda hem de içeride üst üste sorunlar yaşamaktadır. Tüm bunlar idarî ve askerî düzeni etkilemiştir. Devletin askerî anlamda içerisinde bulunduğu bu zor koşulların Bursa'da ne ölçüde hissedildiği ve merkezin bu anlamda ne tür talepleri olduğu bölümün konusunu oluşturacaktır.

2.2 MERKEZ-BURSA ARASI ASKERÎ MESELELER

İncelenen dönem kapsamında merkez-Bursa arası askerî bürokrasiye neden olan meseleler kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Ele alınmakta olan 17. yüzyılın başlarında (1600-1607) devlet kurmuş olduğu klasik düzeninden ayrılarak bir takım değişimler geçirmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak merkez ve Bursa arası askerî meseleler de dönemin şartlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Osmanlı Devleti bahsi geçen yıllarda aynı anda iki ayrı cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca devlet, yine aynı zamanda içte birtakım ayaklanmalar ve isyanlarla mücadele etmektedir. Tüm bu süreç içerisinde askerî anlamda her türlü ihtiyacını taşradan talep etmektedir. Bu talepler seferler ve eşkıyalık hareketleri için askerî destek olabileceği gibi, sefer esnasında ordunun ihtiyacını karşılayabilecek herhangi bir besin maddesi de olabilmektedir.

2.2.1 Seferler

Osmanlı Devleti 17. yüzyılın başlarında iç karışıklık ile sarsıldığı bir dönemde, doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorunda kalmıştır. Devlet, 1578-1606 yılları arasında Doğu'da Safeviler ve Batı'da Orta Avrupa'da Habsburglarla olmak üzere bir dizi tüketici savaş yapmıştır. Habsburglarla mücadeleye sebebiyet veren, Macaristan Krallığı toprakları üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesidir. Safeviler ile yaşanan mücadelede 1590 yılında barış yapılmış olsa da daha sonra iki devlet arası sınır olayları sebebiyle 1593 yılında savaş yeniden alevlenmiştir. Safeviler, 1599 yılında Avrupa'ya elçiler göndererek Osmanlı Devleti'ni hem ekonomik hem askerî yönden zayıflatabilmek amacıyla görüşmeler başlatmış, 1603'te Osmanlılara karşı hücumu geçmiştir. Osmanlı Devleti böylece her iki cephede savaşmaya zorlanmış, bu durum Habsburglarla 1606

yılında yapılan Zitvatorok Antlaşması'na kadar sürmüştür¹⁶⁴. Safeviler, doğu sınırlarındaki saldırgan tavırlarıyla Osmanlıların Avrupa'da yayılmasının önünde engeldir. Amacı özellikle Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yaşayan ve Osmanlılara bağlı olan halkları yanına çekerek, Irak ve Basra Körfezi'nde bulunan çıkış noktalarında hâkimiyet kurmaktır. Doğu'da Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça meydan okuyan ve Avrupa'da devletin ilerlemesine engel olan böyle bir devletin varlığı Osmanlılar için büyük bir olumsuzluktur. Bu durum devletin Avrupa'daki askerî harekâtının sekteye uğraması demektir¹⁶⁵. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşamış olduğu bunalımı savaşmakta olduğu diğer devletler de yaşamaktadır. Uzun süren Osmanlı-Habsburg savaşının her iki tarafı da çatışmanın meydana getirdiği erzak, ordu ve para temini konusunda sıkıntı yaşamıştır¹⁶⁶. Osmanlı-Habsburg siyasi ilişkileri, Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar'dan beri sessizliğini korumuştur. Bununla birlikte sınırlarda küçük çaplı çatışmalar hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır¹⁶⁷. Macaristan'da Habsburglara karşı sürdürülen savaş 1593 yılından itibaren 13 yıl sürmüş ve her iki taraf da kayda değer hiçbir kazanım elde edememiştir.

Habsburglar ve Safevi Devleti'ne karşı yürütülen uzun ve kanlı savaşlar Osmanlı Devleti'nde yeniçeri askerinin toplanması ve eğitimine ilişkin olarak kurulu olan düzeni bozmuştur. Devlet yeniçerilerin eğitimini acele getirmeye başlamış, ocağa girenlerin sayısını arttırmıştır. Sayıyı arttırabilmek için doğuştan Müslüman olanları ocağa almakla yetinmeyerek bir de düzensiz birlikleri ocağa dâhil etmiştir. Nitekim 1560-1630 arası silahlı olan yeniçeri sayısı yaklaşık 16 binden 40 bine yükselmiştir¹⁶⁸.

Devlet askerî olarak sıkıntılar yaşadığı bu dönem içerisinde sık sık taşraya fermanlar göndererek yapacağı seferler için asker talebinde bulunmuştur. İncelenen defterler içerisinde seferler hakkında yirmi iki hüküm tespit edilmiştir. Merkez tarafından gönderilen bu hükümler genellikle toplu olarak birden fazla kadiya gönderilen sefere

¹⁶⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 21. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 47.

¹⁶⁵ Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi (Yaklaşık 1453-1606)", *Türkiye Tarihi 1453-1603 / Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 77.

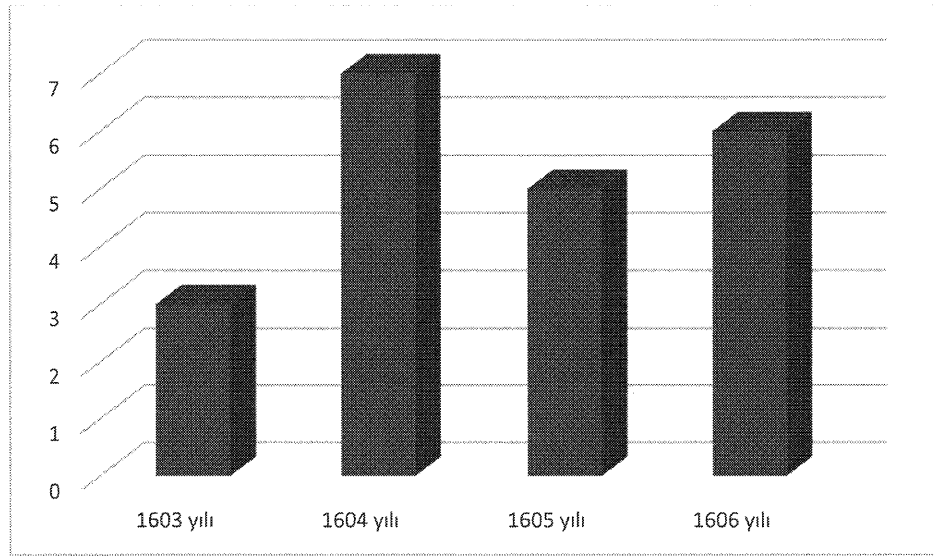
¹⁶⁶ Brummet, a.g.e., s. 91.

¹⁶⁷ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 4. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 343.

¹⁶⁸ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, 4. b., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s. 147.

çağrı hükümleridir. Toplu hükümlerin yanı sıra özellikle Bursa özeline gönderilen belgeler de bulunmaktadır. Bahsi geçen metinlerde hangi kadılıklardan sefer için asker talep ediliyor ise o kadılıkların adları, sefere memur olan askerî gruplar ve bu askerlerin gitmeleri gereken yer açıkça belirtilmektedir. Devletin aynı anda farklı iki cephede savaşıyor olması gönderilen hükümlerde bazen farklı grupları farklı seferlere çağırmak durumunda bırakmıştır. Ayrıca iki devletle yaşanan siyasi anlaşmazlıklar dışında Osmanlı bir de iç karışıklıklar ile meşguldür. Bu sebeple bir kısım asker de iç karışıklıklar için görevlendirilmiş olup, bahsi geçen konu eşkiya kısmında ele alınacaktır.

Grafik 1: İncelenen Sicillere Göre Devletin Sefer İçin Çağrıda Bulunduğu Yılların Grafiği.

Grafik 1’de belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti’nin 1603-1606 yılları arasında sefer için çağrıda bulunduğu yılların oranı belirtilmiştir. Buna göre devlet merkezi 1603 yılından itibaren düzenli olarak yılda birkaç kez sefere çağrı maksadıyla hüküm göndermektedir. Gönderilen bu hükümler en erken tarihli 1603 yılının Mayıs ayına tekabül etmektedir. Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında olmak üzere 1603 yılında toplam üç kez konu hakkında hüküm gönderilmiştir. Söz konusu yıl merkez tarafından sefere çağrı maksadıyla en az hüküm gönderilen yıldır. Ardından gelen 1604 yılında ise sefere çağrı hükümleri Şubat ayında başlamıştır. Şubat ayında başlayan hükümler aralıksız olarak Mart, Nisan, Mayıs, Haziran aylarında da gönderilmiştir. Bu yıl kapsamında incelenen defterler içerisinde toplam yedi ferman tespit edilmiştir. Grafikte

belirtildiği üzere 1604 yılı sefere çağrının en yoğun olduğu zamandır. Fermanlar 1605 yılında düzensiz aralıklarla ilkbahar ve yaz aylarında olmak üzere toplam beş tane gönderilmiştir. Sefer hükümleri 1606 yılında Mart ayından Temmuz'a kadar belirli aralıkla olmak üzere bahsi geçen yıl için toplam altı hüküm tespit edilmiştir. Sefere çağrı için gelen hükümler toplam dört yılı kapsamakla birlikte son üç yılda gelen ferman sayısındaki artış devletin seferlere yoğunluk verdiğini ve askere olan ihtiyacının arttığını göstermektedir. Osmanlı-Safevi Devletleri arasındaki mücadelenin 1603 yılında yeniden alevlendiği göz önünde bulundurulduğunda, devletin sefere çağrı taleplerinde bu yıldan itibaren yaşanan artışın sebebi daha net anlaşılabilmektedir.

Anadolu Eyaleti'nde olan kadılara hitaben 11-20 Haziran 1603 tarihinde merkezden gönderilen hüküm, toplu sefer çağrısına örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Hükümde bu sene yapılacak olan seferden söz edilmektedir. Devlet merkezi, bahsi geçen bu sefer için hüküm göndermiş olduğu kadılıklarda bulunan yeniçerilerin acele şekilde sefere gönderilmesini emretmiştir. Fermanda ayrıca korucu olanların da sefere değil, odalarına gönderilmeleri istenmektedir. Devlet merkezinin sefer için memur olanları çağırmasına rağmen, sefere gitmeyerek itaat etmeyenler vardır. Bu konuda yeniçerileri uyaran devlet merkezi, bahsi geçen sefer için yapılan çağrıyı başka zamanlarla kıyas etmeyerek, bahane üretmeden ve inat etmeden gelmelerini emretmektedir. Hükme göre, tüm uyarılara rağmen aksi şekilde davranış sergileyenlerin isimleri yazılarak dirlikleri kesilecektir¹⁶⁹. Her sene süren seferler sebebiyle devletin bu dönemde asker temin etme şekli giderek kitlevi bir hâl almıştır. Dinlenmiş ve yenilenebilir asker kaynağı her zamankinden daha da aciliyet kazanmıştır¹⁷⁰.

Yeniçeriler dışında sefere memur olarak çağırılan bir diğer grup altı bölük halkıdır. Altı bölük halkı tabiri yerine kapıkulu süvarileri de kullanılmaktadır. Bunlar Yeniçeri Ocağı'nın süvari kısmını teşkil etmekte ve altı sınıftan oluşmaktadır¹⁷¹. Bahsi geçen grup sultanın sağ ve solunda yürümektedirler. Görevleri sefer esnasında sultanı

¹⁶⁹ B.Ş.S, A-154, vr. 158a.

¹⁷⁰ Emecen, a.g.e., s. 402.

¹⁷¹ Abdülkadir Özcan, "Altı Bölük Halkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, s. 531.

korumaktır. Sağda sipahiler, solda silahtarlar atlı olarak giderlerdi¹⁷². Ferman, 13-22 Mart 1604'te Anadolu'da bulunan kadıların tamamına gönderilmiştir. Macar seferi için memur olanların silahlarıyla birlikte acele şekilde Macar seferine gitmeleri emredilmektedir. Bölük çavuşlarından Muharrem bu iş için görevlendirilmiştir. Fermanın gönderilmiş olduğu kazalar içinde bulunan mahallelerde, şehirlerde, kasaba ve köylerde altı bölük halkından her kimler var ise asla gecikmeden, silahlarıyla Rumeli tarafına geçip, yoldaşıklıkta bulunmaları istenmektedir. Sefere gitmeme olasılıklarına karşın, devlet gitmeyenlerin ulufelerinin kesileceğini, kendilerine ne ulufe ne de dirlik verilmeyeceğini belirterek, sefere katılımı arttırmaya çalışmaktadır. Aynı ferman içerisinde başka bir sefer olan Şark seferi için de silahtarlar cemaatinin ve sol ulufeci ile sol gureba taifesinin Şark seferine tayin edildikleri belirtilmiştir¹⁷³. Bahsi geçen sol ulufeci ve sol gureba diye adlandırılan grup da, yine altı bölük halkı içerisinde bir sınıftır¹⁷⁴. Bu sınıf hizmette seçkinleşmiş piyade asker arasından padişahın hassa alayına alınmış olan süvarilerden oluşmaktadır¹⁷⁵. Devlet merkezi aynı anda iki farklı cephede savaşması sebebiyle bu kez göndermiş olduğu hükmünde iki farklı sefer için çağrıda bulunmuştur. Yapılan savaşlar Osmanlı tarafından Batı'daki yeni askerî tekniklerin şaşırtıcı ölçüde geliştiğini görmesine yol açmıştır. Her yıl düzenli olarak yapılan seferler ordunun pratik tecrübesini arttırmıştı. Bu durumda tecrübeyi destekleyen yeni uygulamalar meydana getirmişti. Osmanlılar ise Batı'da gelişen bu yeni askerî düzeni taklit etmek yerine, mücadelenin gerektirdiği şekilde asker temin edebilmek için mahallî güçleri devreye sokmuştu¹⁷⁶.

Hükümlerde genel olarak sefere katılımın yetersiz olduğu görülmektedir. Bu sebeple sürekli olarak sefere memur olan kişiler, görevli oldukları sefere gitmemeleri hâlinde isimlerinin merkeze bildirilmesi ve dirliklerinin kesilmesi konusunda tehdit edilmektedir. Devlet merkezi bu şekilde sefere katılımı arttırmaya çalışmaktadır. Bazen bir sefer için defalarca çağrıda bulunulmasına rağmen kişiler yine de verilen emirlere itaat etmeyerek sefere gitmemektedir. Bu kişiler için dirlik kesme ve isimlerinin yazılarak merkeze bildirilmesi yapılan genel uyarılardır. Ayrıca 1603 yılında gönderilen bir hüküm

¹⁷² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, 2. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 148.

¹⁷³ B.Ş.S, A-155, vr. 170a.

¹⁷⁴ Özcan, a.g.m., s. 531.

¹⁷⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 148.

¹⁷⁶ Emecen, a.g.e., ss. 345-346.

de daha önce defalarca hüküm gönderilmesine rağmen, bu defa da sefere iştirak etmeyen yoldaşlıklarının sayılmayacağı bildirilmiştir¹⁷⁷. Yapılan bu tehditlerin sefere memur olanlar üzerinde ne kadar etkin olduğu bilinmemekle birlikte, gönderilen hükümlerde sürekli olarak aynı konudan şikâyetçi olunması bu hususta devletin ihtiyacının had safhada olduğunu göstermektedir.

Engürüs (Macaristan) seferi için 23 Mart 1605 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Hükme göre, yapılan bu sefere bir akçeden bin akçeye kadar dirlik tasarruf eden herkes memurdur. Sefere memur olan kişilerin hiçbir bahane üretmeden silahları ile birlikte yola çıkmaları emredilmiştir. Devlet merkezi, durumun ciddiyetini anlatabilmek için memur olanların bir gün sonra bile yola çıkmalarının hoş karşılanmayacağını bildirmiştir. Ayrıca hiçbir bahanenin makbul görülmeyeceğini, bahane üretenlere karşı yapılacak olan hakaretin aynı zamanda bu hususta sorumlu olan kişilere de yapılacağını belirtmektedir¹⁷⁸. Sefere katılımdaki yetersizlik sebebiyle devlet merkezinin göndermiş olduğu hükümlerdeki üslubun zaman geçtikçe sertleştiği görülmektedir. Ayrıca bu fermada belirli bir askerî sınıf belirtilmeden dirlik tasarruf eden herkesin sefere memur edilmesi de askere olan ihtiyacı göstermektedir.

Devlet merkezi yapılan seferlere katılımın eksik olması sebebiyle yapmış olduğu uyarılar ve tehditler dışında, taşrada sefere memur olan bu kişiler üzerinde baskı kurma yoluna da gitmiştir. Nitekim konu hakkında Hudavendigâr Sancağı'na bulunan kadılarına gönderilen hükümde sefere gelmeyenlerin türlü hakaretlere maruz kalacağı bildirilmiştir. Sefere memur olduğu hâlde gitmeyenlerin tespitinin yapılması için devlet merkezi Hudavendigâr Sancağı'nda bulunan imam ve müezzinleri görevlendirmiştir. Bahsi geçen görevliler tarafından kişiler tespit edilecek ve merkeze bildirilecektir. Merkez tarafından bu kişilere sorumluluk yüklenmiştir. Asker Engürüs seferinin yanı sıra eşkıyalara karşı da sefere çağırılmış ancak belirtildiğine göre henüz hiç kimse gitmemiştir. Bahsi geçen kişilerin imam ve müezzinler tarafından yaşadıkları yerlerden haber alınarak kayıt edilmesi istenmektedir. Yapılan bu kayıtlar neticesinde sefere memur olduğu hâlde hâlâ evinde bulunanlar ceza alacaklardır¹⁷⁹.

¹⁷⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 135a.

¹⁷⁸ B.Ş.S, B-21, vr. 142a.

¹⁷⁹ B.Ş.S, B-21, vr. 136b.

Seferler hakkında gelen ferman örneklerinde görüldüğü üzere devlet merkezi sık sık askerin memur olduğu sefere katılmasını aciliyetle istemektedir. Bahsi geçen dönemlerde askerin seferden yılmasının belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak 1550 yılından sonra yapılan tüm seferler artık büyük çoğunlukla savunma amaçlı olup, her hangi bir yağma ve ganimet ya hiç elde edilemiyor veya az bir şey ele geçiyordu. Diğer bir sebep savaşların artık uzun ve yorucu mesafelerde yaşanması meselesidir. Artık askerler için sefere katılmak yorucu ve tehlikelidir¹⁸⁰. Ayrıca savaşlarda başarı elde edilememesinin yanı sıra özellikle Osmanlı Devleti Habsburglarla yapmış olduğu savaşlarda askerî anlamda zayıflığının farkına varmıştır. Ordunun belkemiğini oluşturan tımarlı sipahilerin giderek arka planda kalmaya başlaması da yine yaşanan değişimlerden biridir. Bunun sebebi yeni savaş taktiklerinin gelişmiş olması ve ateşli silahların yaygınlaşmasıdır¹⁸¹. Devlet iki cephede birden uzun yıllar boyunca savaşı sürdürmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde bilim, teknoloji ve ekonomi yönünden büyük ilerlemeler kaydetmiş olan güçlü bir Avrupa karşısındadır. Kısacası devlet bir yandan savaşmak zorunda kalmış bir yandan da gelişen ve değişen batının teknolojisine ayak uydurmaya çalışmıştır. Modernleşmiş bir Avrupa karşısında devlet savaş meydanlarında ve içeride bocalama dönemine girmiştir. Tüm bu etkenler devleti diğer devletler karşısında savaşmaya ve ayakta durmaya zorlarken, askerî düzen de bir şekilde bozulmalar gözükmektedir¹⁸².

2.2.2 Yeniçeri Oğlanı Alımı

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş dönemi hakkında tam bir tarih vermek mümkün değildir. Osmanlı Beyliği'nin Orhan Bey zamanındaki (1324-1362) yeni fetihleri sebebiyle daha fazla askere ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyacı karşılamak için savaş esirlerinden faydalanılmıştır. Bu oğlanların alınması uygulamasına, savaş esirleri ve akınlarda elde edilenlerden beşte birinin dinen devlete verilmesi hükmünden yola çıkıldığı belirtilmektedir¹⁸³.

¹⁸⁰ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 108.

¹⁸¹ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, çev. Ayşe Berktaş, ed. Halil İncik, D. Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, ss. 563-564.

¹⁸² İncik, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 20.

¹⁸³ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, ss. 450-62.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde savaşta ele geçirilen bu tutsakların beşte biri sultana teslim edilir, bunlara pencik (beşte bir) oğlanı denirdi. Zamanla bu oğlanlar çoğaldı ve sultanın hassa ordusunu meydana getirdiler. Böylece, sultanın kapıkulu ortaya çıkmış ve adına yeniçeri denilmiştir. Yeniçeriler padişahın emri ile her an harekete hazır olan ve savaşlarda padişah çadırı önünde yer alan daimi bir ordudur. İlk dönemlerde savaşlarda Osmanlı ordusuna üstünlük kazandırmasının yanı sıra padişahın merkeziyetçi otoritesinin başlıca aracı ve desteği hâline gelmişlerdir. Bu durum yeniçeri sayısını arttırma gereksinimi ortaya çıkarmış, devlet çözümü devşirme usulünde bulmuştur. Devşirme oğlanları, ülkenin fakir dağlık alanlarında bulunan ve birden fazla çocuğu olan ailelerden alınan çocuklardır¹⁸⁴. Devşirme sisteminin zirvede olduğu 15. ve 17. yüzyıllar arasında kırk yedi vezirden yalnızca beşi Türk kökenlidir. Geriye kalanlar Arnavut, Rum ya da Slav kökenlidir ve devşirme sistemi içerisinde yükselmişlerdir¹⁸⁵.

Tüm ülkede padişahın kontrolünü temsil etmek üzere önemli şehir ve kalelerde ayrı bir hisara yerleşmiş durumda olan yeniçeriler buralarda ayaklanma ve yağma olması durumunda harekete geçmektedir. Bunlara yasakçı veya kollukcu denilmektedir¹⁸⁶. Bursa, İzmit, Edirne gibi önemli yerlere, subaşılarından hariç yasakçıların konulmasının sebebi asayiş yönünden önemli noktaları gözetiminde tutmak ve hükümetin koymuş olduğu yasakları buralarda uygulamaktan ibarettir¹⁸⁷.

Savaş koşulları 17. yüzyılın başında yeniçeri sayısında ve gündeliğinde zorunlu artışlar meydana getirmiştir. Bu durum devlet hazinesine ağır bir yük oluşturmuştur¹⁸⁸. Ocağın durumu daha önceki yüzyıllar ile kıyaslandığında 17. yüzyıldan itibaren gerileme ve bozulma dönemine girmiştir. Bu durumun çeşitli sebepleri olmakla birlikte önemli bir sebebi yeniçerilerin piyasaya açılmaları ve esnaf hâline gelmeleridir. Dolayısıyla başta ticaret olmak üzere askerlik dışında işlerle uğraşmaya başlamaları 16. yüzyılın sonlarında başlayan bir gelişmedir. Bu tarihten önce üretim ve ticaret dünyasından uzak durdukları genellikle kabul edilen bir düşüncedir. Oysaki bu askerî sınıf hakkında bahsi geçen

¹⁸⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 127.

¹⁸⁵ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu - Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, 2. b., İstanbul: Versus Kitap, 2013, s. 169.

¹⁸⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 130.

¹⁸⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 443.

¹⁸⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 147.

tarihlerden çok daha önce dükkân kiracısı olduklarına dair kayıtlar mevcuttur¹⁸⁹. Yapılan bir diğer değişiklik 17. yüzyıla gelindiğinde kurallara aykırı olmasına rağmen yeniçerilerin oğulları ve Müslüman doğmuş olanların açıkça ocağa alınmaya başlanmasıdır. Bu durum ocağın niteliklerini değiştirmiştir¹⁹⁰.

Yeniçeri oğlanı alımı ile alakalı 25 Kasım - 4 Aralık 1603'de Bursa kadısının da içinde bulunduğu bazı kadılıklara¹⁹¹ ferman gönderilmiştir¹⁹². Fermenda yeniçerilik için gayr-i müslim reayadan oğlan alınmasının kanun-ı kadîm olduğu belirtilmiştir. Buna göre uygulamanın genel ve uyulması zorunlu bir kural olduğu anlaşılmaktadır. Oğlanları toplaması için belirtilen kadılıklara turnacıbaşı gönderilmiştir. Bahsi geçen görevli Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli zabitlerindendir¹⁹³. Gönderilen emirde kadıların reayayı oğulları ile beraber turnacıbaşının huzurunda hazır etmeleri istenmektedir. Burada tek şart reayanın mevcut iki oğlu olması durumunda bunlardan yalnızca birinin devlete alınması diğerinin ise babasına teslim edilmesidir. Osmanlı Devleti'nde bu bir kuraldır. Örneğin, dul bir kadının tek oğlu ya da bir köyün gençlerinden belirli bir oranın üstünde devşirme alınmazdı. Bu durumun sebebi devletin aynı zamanda toprakların işlemesini ve tarımın devamlılığını istemesidir. Gönderilen fermanda alınacak yeniçeri oğlanları için yaş sınırlaması yapılmıştır. Buna göre on beş yaşından yirmi yaşına kadar olan oğlanların yeniçerilik için alınması istenmektedir. Ocağa alımlarda yaş sınırının ne olduğu pek açık olmamakla birlikte, Osmanlı kaynakları 1601'den sonra devşirilenlerin genelde on beş ile yirmi yaş arası olduğunu kaydeder¹⁹⁴. Alınan bu oğlanların isimlerinin baba adları, köyleri ve fiziksel özellikleriyle beraber deftere kaydedilmeleri istenmiştir. Merkez göndermiş olduğu hükümde istenilen oğlanlar dışında kanuna aykırı şekilde yeniçeri yazılmamasını emretmiştir. Toplam devşirmelerin 100-150 kişisine bir güvenilir adam tayin edilip, İstanbul'a gönderilmeleri ifade edilmiştir. Bu sebeple istenilenin haricinde oğlan getirilmemesi konusunda sıklıkla uyarıda bulunmaktadır. Ayrıca yolda

¹⁸⁹ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, ed. Tuncay Birkan, 6. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017, ss. 29-37.

¹⁹⁰ Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, 2. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2002, s. 34.

¹⁹¹ Manisa, Tire, Karasi, Biga, Aydın, Kocaeli, Sultanönü, Muğla, Kastamonu Sancaklarında olan kadılıklarda yaşayan reayadan yeniçerilik için oğlan alınacaktır.

¹⁹² B.Ş.S, A-155, vr. 166a-166b-167a.

¹⁹³ Abdülkadir Özcan, "Turnacıbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, s. 428.

¹⁹⁴ Goodwin, a.g.e., ss. 33-36.

gelirken aynı köye bir daha gidilmemesi, köylülerin bir kez daha ekmek vesaire vermekte zorlanmaması istenmiştir. Merkez göndermiş olduğu hükümde bazı uyarılarda bulunmaktadır. Örneğin, oğlanların toplanacağı kadılıklarda bulunan subaşı, evkaf mütevellileri ve tımarlıların bu işe karıştırılmaması konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bir diğer husus toplanılacak olan çocukların kaçması veya ailelerin onları saklaması konusundadır. Devletin bu konuda uyarıda bulunuyor olması ailelerin çocuklarını vermemek için çeşitli yollar denediğinin göstergesidir. Alınacak olan oğlanlar dışında bazı görevlilerin de bu alıma engel olduğu anlaşılmaktadır. Aralarında vezir, subaşı, kadı, emin gibi şahıslar bazı köyleri koruyarak oğlanları dirlik etme bahanesiyle vermemektedir. Devlet bu konuda asla rızasının olmadığını bildirmiştir. Reayanın vermiş olduğu birtakım hizmetler karşılığında vergilerden muaf tutulduğu bilinmektedir. Bazı köylerin reayası oğullarını vermemek için kendilerinin maden evkafı reayası olduğunu belirtmektedir. Elllerinde avârız-ı dîvâniyeden muaf belgeleri olduğunu söyleyen reaya bunu bahane ederek kendilerinden oğlan alınmaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu vergi türlerinden muaf olmanın yeniçeri oğlanı vermemek için bir muafiyet sağlamadığını belirten merkez, bahsi geçen reayanın da oğlanlarının alınmasını ve ellerinde olan muaf belgeleri ile birlikte gönderilmelerini emretmiştir. Fermanda belirtildiğinin dışında hareket ederek oğlan alımına karışan olursa, yeniçeri oğlanı alımı için gönderilen görevliler halkı ya da kadıları bu konuda şikâyet eder ise suçu sabit görülenlerin öldürüleceği belirtilmiştir.

Gelen hükümler arasında yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için kurulan acemi ocağı hakkında bir hüküm bulunmaktadır. Acemi ocağı yeniçeri ocağından başka cebeci, topçu ve tersane hizmetlerine de oğlan verir, ocakların ihtiyaçlarını temin ederdi. Yetiştirilmek üzere alınan oğlanlar önce acemi ocağına gelir burada eğitilirdi. Devşirmeye tayin edilen memur, eline verilen fermanla kendisine devşirme mıntıkası olarak gösterilen bölgeye giderek, bölgenin kadı ve sipahileri yardımı ile kazaları dolaşır ve çocukları devşirirdi¹⁹⁵. Konu hakkında Bursa, Kite ve Mihaliç Kadılarına 20 Ocak 1604 tarihinde acemi oğlanları için hüküm gönderilmiştir. İkizceler âğnâmı gayr-i müslim reayasının bildirdiğine göre evlatları mîrî koyun hizmetinde olduğu için daha önce kendilerinden acemi oğlanı alınmamaktadır. Belirttiklerine göre bu muafiyet kendilerine

¹⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 10. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, C. 1, ss. 509-510.

6 Nisan 1595 tarihinde tanınmıştır. Ancak acemi oğlanı toplamaya gelen memurlar bahsi geçen reayanın oğlanlarını alarak onlara zulüm etmişlerdir. Reayanın bildirdiğine göre eğer oğlanları alınmaya devam eder ise, koyun hizmetinde bulunacak kimsenin kalmayacağını bu sebeple de mîrî hizmetinin boş kalacağını bildirmişlerdir. Gelen fermana cûlus-ı hümâyûn olması sebebiyle bahsi geçen reaya hakkında alınan bu karar yenilenmiştir ve kendilerinden acemi oğlanı alınmayacaktır¹⁹⁶.

2.2.3 Orducu İhracı

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu uzun süreli ve mesafeli seferler esnasında askerlerin her türlü ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar temelde ordu için gerekli olan teçhizat ve besin maddeleridir. Devlet ihtiyacı olduğu takdirde sefer için reayadan vergi, besin maddesi ve gerekli olan her türlü yardımı talep edebilmektedir. Devlet ihtiyaçlarının farkında olarak çeşitli kentlerde seferlerde kullanmak amacıyla ordular oluşturmuştur. Devlete yapılan orduculuk görevi hizmet ve nakit yoluyla olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Bahsi geçen ordular şehirlerdeki esnaflardan oluşmaktadır. Osmanlı seferlerinde orducu olarak usta talep edilen loncalara bakılarak, Osmanlı askerinin sefer sırasındaki ihtiyaçları tespit edilebilir¹⁹⁷.

Konu hakkında toplam üç hüküm tespit edilmiştir. Bursa kadısına 15-24 Aralık 1602 tarihinde gönderilen hükümde baharda başlayacak sefer mühimmatı için her sene yapıldığı üzere orducu ihracı istenmektedir. Fermandan anlaşılabileceği üzere bu ihraç düzenli olarak yapılmaktadır. İhraç için vezir Hasan Paşa tarafından sipahi oğlanlarından Ali tayin edilmiştir¹⁹⁸. Orducu ihracı için 21-30 Ocak 1605 tarihinde Bursa kadısına gönderilen hükümde sefer yapılacağı ve bu sebeple Bursa'dan acele şekilde orducu ihraç edilmesi emredilmektedir. Bu kez istenilen esnaf teşkilatının isimleri açıkça belirtilmiştir¹⁹⁹. İhracı istenilen meslek grupları, kasap, ekmekçi, başçı, aşçı, bakkal, çukacı, attâr, saraç, papuççu, çizmecî, terzi, bezzâz, berber, hallâc, nalçacı, bozacı, nalbant, arpacı, çakşırı, mumcu, mûy-tâb, semerci, eskici, yaycı, kılıççı ve kazzâzdır. Tüm bu esnafın yanlarında araç gereçleri ile birlikte geçmişte yapıldığı gibi ihraç

¹⁹⁶ B.Ş.S, A-155, v.r. 167b.

¹⁹⁷ Bülent Çelik, "Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 44 (2018), ss. 259-267.

¹⁹⁸ B.Ş.S, A-154, vr. 182a.

¹⁹⁹ B.Ş.S, B-21, vr. 147a.

ettirilmesi emredilmiştir. Bahsi geçen esnafı ihraç ettirmek için dergâh-ı âlî kapıcılarından İbrahim görevlendirilmiştir. Hüküm değerlendirildiğinde, ordunun en önemli gereksinimi olan beslenme ile alakalı olarak kasap, ekmekçi, başçı²⁰⁰, bakkal, arpacı, bozacı gibi esnafıya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Askerin giyim kuşamı için ihracı istenilen esnafı, çukacı, bezzâz, kazzâz, pabuççu, çizmeci, nalçacı, terzi ve eskici esnafıdır. Sefer esnasında askerlerin kişisel temizliğini sağlayabilmek amacıyla attâr²⁰¹, çamaşırcı, mumcu esnafı talep edilmektedir. Nalbant, mûy-tâb²⁰², saraç²⁰³, semerci ve arpacı talebi ise seferde kullanılan yük ve binek hayvanlarının bakımı ve beslenmesi içindir.

2.2.4 Eşkılar

Konu kapsamında ele alınan dönem içerisinde Osmanlı Devleti idarî yönetimini zorlayan dış karışıklıkların yanı sıra aynı zamanda içte bir takım meselelerle uğraşmaktadır. Devletin Safeviler ve Habsburglar ile giriştiği mücadelenin yanı sıra bir de Celâlîlere karşı vermiş olduğu mücadele hesaba katılırsa, üç cepheli bir savaşta olduğu söylenebilir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yalnızca askerî tarihinde değil, aynı zamanda iç dinamiklerinde de daha önce görülmemiş bir takım gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle devletin iç bünyesinde ve kurumlarında önemli değişiklikler meydana gelmiş bu durum entelektüel kesimin Osmanlı idaresini sorguladığı yeni bir süreci meydana getirmiştir²⁰⁴. Çeşitli ayaklanmalar ve soygunlar ile halkı huzursuz ederek devlet yönetimini zorlayan bu gruplara genel olarak kullanılan tabir eşkıyadır. Bu genel bir tabir olmakla birlikte isyanı çıkaran levend-sekban toplulukları, ehl-i örf zümresi, kapıkulu süvarileri, medrese öğrencileri, yeniçeri ve acemi oğlanları olmak üzere çeşitli grupları ifade etmektedir²⁰⁵. İsyanlar 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşmiş, devlet gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Devlete karşı yapılan bu isyanlar için Celâl'e mensup olmak anlamında Celâlî tabiri kullanımı, 16. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl

²⁰⁰ Koyun başlarını pişiren veya satan adam. Bkz. Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki", s. 110.

²⁰¹ Güzel koku, iğne iplik vesâire satan; aktar. Bkz. Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat", s. 58.

²⁰² Mutfak, kıl dokuyan. Bkz. Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat", s. 814.

²⁰³ Eyer vesâir at takımını yapan ve satan adam. Bkz. Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki", s. 1043.

²⁰⁴ Emecen, a.g.e., s. 345.

²⁰⁵ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, ss. 16-20.

ile bağlantılıdır. 1519 yılında isyan etmiş olan Şeyh Celâl'in ardından, her kim aynı şekilde isyan etmeye kalkmış ise bu tarihten sonra Celâlî sıfatıyla anılmıştır²⁰⁶.

Devlet tıpkı çıkacağı seferler için taşradan destek talep ettiği gibi, iç karışıklığa sebep olan eşkıya grupları ile mücadele ederken de bir takım hükümler göndermiş, destek çağrısında bulunmuştur. Konu hakkında Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde başkaldıran eşkıyalara karşı destek istemek amacıyla Bursa'ya gönderilen on dokuz hüküm tespit edilmiştir.

Gelen bazı hükümler arasında Celâlî eşkiasının bulunduğu yerler bildirilmektedir. Örneğin, bir hükümde eşkıyaların Konya Meram'da bulunduğu bildirilmiştir. Bahsi geçen bölgede bulunan eşkıya için destek istenmesine rağmen, sefere memur olanlar gitmemiştir. Sefer için memur olanların bu bölgeye gönderilmesi emredilmiştir²⁰⁷. Celâlîlerin Konya üzerinde olduğuna dair 26 Ağustos - 4 Eylül 1605 tarihinde gönderilen başka bir fermanla bahsi geçen eşkıyanın hakkından gelmek üzere sefere memur olan askerler çağırılmaktadır. Bu kişilerin yanlarına silahlarını alarak, acele şekilde serdar Nasuh Paşa'ya desteğe gitmeleri emredilmiştir²⁰⁸. Sefere memur olanlar gönderilen bazı hükümlerde açıkça belirtilmektedir. Örneğin, Celâlî üzerine yapılacak olan sefer için yeniçeri ocağının baş ağalarından turnacıbaşı Ali Ağa tayin olunmuştur. Buna göre, kendisi ile birlikte tüm yeniçerilerin, oturak ve korucu olanlarının bahsi geçen sefere gitmeleri emredilmektedir²⁰⁹. Konu hakkında 26 Ağustos-3 Eylül 1606 tarihinde Bursa Sancağı'nda bulunan kadılara gönderilen hükümde, bu kez eşkıya seferine memur olan altı bölük halkıdır²¹⁰. Gönderilen fermanla eşkıya için görevlendirilen altı bölük halkına karşı istimâlet uygulanması istenilmiştir. Merkez bu şekilde görevli kişilerin yoldaşlıkta bulunup hizmet edeceğini düşünmektedir. Söz konusu istimâlet, Osmanlılar'ın uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı bir siyaset politikasıdır. Kroniklerde "halkı ve özellikle gayr-i müslimleri gözetme, onlara karşı hoşgörülü

²⁰⁶ Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 252-257.

²⁰⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 134a.

²⁰⁸ B.Ş.S, B-21, vr. 135a.

²⁰⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 162b.

²¹⁰ B.Ş.S, B-25, vr. 163b.

davranma” şeklinde geçmektedir²¹¹. Kısacası devlet merkezi destek amacıyla seferlere çağırılmış olduğu görevlilerin verilen emirlere itaatsizlik ettiğinin farkındadır. Bu sebeple hoşgörü ile yaklaşarak bu kişileri görevli oldukları yerlere göndermeye çalışmıştır. Daha önceki sefere çağrı hükümlerinde devlet merkezinin katılımı arttırmak amacıyla çeşitli tehditlerle kişileri sefere çağırdığı görülmektedir. Ancak şimdi aksi bir yöntem ile katılım sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin dış meseleler ile uğraştığı yıllarda aynı zamanda iç karışıklıklar yaşaması birtakım zorluklara sebep olmuştur. Devlet bu dönemde yeni bölgeleri fethetmede, hatta elindeki bölgeleri korumada eskisine göre daha fazla zorlanıyordu²¹². Durumu farkında olan Celâli eşkıyası bundan istifade etmiştir. Devletin iki ayrı sınırda savaşıyor olmasından faydalanarak köylere, küçük topluluklara ve hatta büyük kasabalara saldıran bu eşkıyalar tahribata yol açmıştır²¹³. Nitekim 14-22 Kasım 1604 tarihinde gönderilen hükümde bu durum açıkça görülmektedir. Hükme göre, vezir Sinan Paşa askerleriyle birlikte Şark seferine gitmiştir. Bundan istifade eden eşkıya, fukaraya zulüm etmektedir. Gönderilen hükümde, Şark ve Engürüs seferine gitmeyenlerin eşkıyanın hakkından gelmek üzere görevlendirildiği bildirilmiştir²¹⁴.

Gelen hükümler içerisinde bu dönemde eşkıya içlerine karışıp devlete karşı ayaklanan gruplar hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz bir hüküm de bulunmaktadır. Konu hakkında 7-16 Temmuz 1606 tarihinde gelen hükme göre, reaya içlerinden bazı kişiler eşkıyalara katılarak aralarında baş ve buğ tayin etmişlerdir. Bu şekilde devlete karşı eşkıyaya katılan reaya daha sonra tövbe etmiştir. Devlet pişman olan bu reayayı affederek tekrar bünyesine dâhil etmiştir. Ancak hâl böyle olmasına rağmen bazı kişiler tarafından eşkıyaya katıldıkları için rencide edildiklerini bildiren bu kişiler hakkında devlet merkezi hüküm göndermiş ve tövbe etmiş olmaları sebebiyle rencide edilmemeleri gerektiği bildirilmiştir²¹⁵.

²¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, “İstimâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, ss. 362-363.

²¹² Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 146.

²¹³ Barkey, a.g.e., s. 157.

²¹⁴ B.Ş.S, B-21, vr. 145b.

²¹⁵ B.Ş.S, B-25, vr. 161b.

2.3 AVÂRIZ VE BUNA BAĞLI VERGİLERİN TOPLANMASI

Tekâlif-i örfiye, şeriatın kaynaklarından biri olan örfe dayanan ve genellikle savaş zamanı gibi durumlarda ihtiyaç hâlinde tahsil edilen vergilerdir. Bu vergi türüne şeriatın müsaade ettiği genellikle kabul edilmiştir. Çünkü bu tür vergilerin tahsil edilmesinde bir adalet olduğu varsayılmaktadır²¹⁶. Devlet, tekâlif-i örfiye ya da diğer kullanımı ile avâriz-ı dîvâniye vergisi ile Müslümanlardan bedenen gücü yerinde olanların savaşa katılmalarını istemenin yanında, mal ve mülk sahiplerinin de harcamalar yönünden buna destek olmasını Müslümanlığın bir görevi olarak ileri sürmektedir.

Osmanlı bütçelerinde avâriz düzenli olmayan bir gelir türüdür ve nakit olarak tahsil edilmektedir²¹⁷. Başlangıçta devlete bir yardım niteliğinde yapılan mal ve para desteği, zaman içerisinde ibadet olmaktan çıkarak devlete istediğinde ödeme zorunluluğu bulunan bir vergi türü hâline dönüşmüştür²¹⁸. Önceden mîrî toprakların kayıt edilme uygulamasında olduğu gibi, avâriz haneler de kayıt altına alındığından şehir, kasaba ve köylerde ne kadar avâriz hanesi olduğu bilinmektedir. Örneğin, Bursa'ya gönderilen avâriz istenmesi ile alakalı belgede, Kite Kazası'nın 1120 avâriz hanesi²¹⁹ olduğu belirtilmiştir²²⁰. Belirtilen 1120 avâriz hanesinin her hanesinden ikişer filori²²¹ avâriz bedeli toplanması ve toplanan bu vergilerin de ordu mühimmatında kullanılmak üzere İstanbul ağasına teslim edilmesi emredilmektedir. Aynı vergi türünün tahsili için 17-26 Ekim 1602'de gelen bir diğer fermanla Kite Kazası'nın (1120 hane) her bir avâriz hanesinden otuz akçe talep edilmektedir. Talep edilen bu miktarın alınması ile toplam meblağ 33 bin 600 akçe olarak belirtilmiştir. Kaza reayası ise vergiyi vermek

²¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 336-337.

²¹⁷ Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 108-109.

²¹⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s. 561.

²¹⁹ Osmanlı maliyesinde avârizin vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde vergi ve nüfus tesbitleri aile (hâne) sayımına dayanır ve sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilmektedir. Avâriz haneler vergilendirilebilir ya da fillen vergilendirilmiş olan haneleri göstermektedir. Avâriz adı altında toplanan vergilerde dört beş gerçek hâne bir avâriz hanesi sayılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Sahillioğlu, a.g.m., ss. 108-109.

²²⁰ B.Ş.S, A-154, v.r. 176a.

²²¹ Filori kelimesi İtalyanca filorinden gelmektedir ve Osmanlı Devleti'nde özellikle Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar en çok kullanılan altın paradır. Daha sonra ise filori, Osmanlılar tarafından altın para karşılığı olarak hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Halil İnalcık, "Filori", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, ss. 106-107.

istememektedir. Bahsi geçen meblağı ödemek yerine merkeze bu vergi karşılığında her sene Matbah-ı Âmire için iki bin kile odun vermeyi teklif etmişlerdir. Reayanın bu teklifi merkez tarafından kabul edilmiş ve otuz akçe avâızları yerine iki bin kile odun vermek üzere anlaştıkları görülmektedir²²².

2.3.1 Kürekçi Bedelinin Toplanması

Avâız-ı dîvâniye türünden vergilerin içinde olan kürekçi bedeli, gemilerde çalışabilecek, kürek çekip yelken açabilecek kişilerin toplanmasıdır. Bu kişiler genellikle esir veya mahkûmlar arasından seçilmektedir. Ayrıca bu sınıfların dışında ücret karşılığı da temin edilmektedir²²³. Bir diğer temin yöntemi de İslâm hukukunda ve örfî kanunlarda olmayan, 16. yüzyıl ortalarında arşiv kaynaklarında rastlanan kürek cezasıdır. Bu ceza devletin gemilerdeki kürekçi ihtiyacını karşılamak için uygulanmıştır²²⁴. Büyük deniz seferlerinin gerektirdiği ölçüde kürekçi temin etmek ve bunları beslemek mecburiyeti doğduğu zaman, başvuru yollardan birisi de kürekçileri bir mecburi hizmet mükellefiyetine tabi tutarak toplamaktır²²⁵.

Kürekçi bedeli olarak alınacak verginin miktarı ve kaç haneden bir kürekçi alınması gerektiği değişiklik göstermektedir. Bursa ve İnegöl kadılarına konu hakkında gelen fermana göre, İnegöl ahalisi maden hizmetinde bulunduğu için bunun karşılığında avâızları alınmamaktadır. Ancak maden hizmetinde bulunmayı bırakmaları sebebiyle 1602-1603 yılları için vermeleri gereken kürekçi bedeli her hane başına toplam 240 akçedir. Bu verginin toplanması için ahaliye daha önce de ferman gönderilmesine rağmen, merkeze henüz bir akçe dahi yollanmamıştır. Bu kez belirtilen akçenin, silahtarlar zümresinden Mehmed tarafından tahsil edilmesi emredilmektedir²²⁶.

Bursa'ya 26 Şubat 1605 tarihinde gönderilen bir başka fermana ise 3600 avâız hanesinin her yedi hanesinden H. 1012/M. 1603-1604 yılı için bir nefer kürekçi ihracı istenmektedir. İstenilen bu kürekçilerin Donanma-yı Hümâyûn gemilerine teslim edilmesi gerektiğini bildiren fermana daha sonra vazgeçilerek sonraya bırakılmıştır.

²²² B.Ş.S, A-154, vr. 176a-176b.

²²³ Sahillioğlu, a.g.m., ss. 108-109.

²²⁴ Mehmet İpşirli, "Kürek Cezası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2016, C. EK-2, ss. 112-114.

²²⁵ Sahillioğlu, a.g.m., ss. 108-109.

²²⁶ B.Ş.S, A-155, vr. 163b.

Kürekçi göndermek yerine her haneden bedel-i kürekçi olarak 360 akçe talep edilmiştir. Bursa'nın 3600 avâız hanesinin her birinden toplanacak olan 360 akçe bedel-i kürekçi için Tersane-i Âmire çavuşlarından Mehmed Çavuş görevlendirilmiştir²²⁷. Devletin, ihtiyacına göre vergiler üzerinde değişiklik yapabileceği bu belgede açıkça görülmektedir. Para ihtiyacı, kürekçi ihtiyacının önüne geçerek fermana değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur.

2.3.2 Resm-i Nüzûlun Toplanması

Avâız türü vergilerden bir diğeri de resm-i nüzûldür. Sözlükte ‘‘konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek’’ anlamına gelmekle birlikte, Osmanlı maliyesinde sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacının karşılanması amacıyla buğday ve arpa türünden hububatlar için alınan aynî bir vergidir²²⁸. Askerin beslenmesi için yeterli düzeyde yiyeceğin temin edilerek, bir yerde hazır bulundurulmasını ifade etmektedir²²⁹. Eyaletlerin durumuna göre her avâız hanesinin kaç kile un veya arpa vermesi gerektiği, teminin sağlanacağı kazaların idarecilerine bildirilmektedir. Savaşa karar verildiğinde ordunun geçeceği yollar önceden belirlendiği için istenilen nüzûl, ya tahsilini yapan memur tarafından ilgili nüzûl eminine teslim edilir ya da ordunun geçeceği yol üzerinde askerî amaçla yapılan ambarlarda depolanırdı. Başlangıçta diğer avâız türü vergiler de olduğu gibi ihtiyaç hâlinde, savaş zamanlarında ve olağanüstü durumlarda alınmak için çıkmıştır. Ancak, 16. yüzyılın sonunda başlayan ve 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden uzun savaş döneminin yanı sıra yaşanan iç karışıklıklar bu vergi türünü her yıl istenilen bir vergi hâline getirmiştir. Söz konusu vergi 16. yüzyılın sonlarına doğru nakit olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi, uzun mesafede yaşanan askerî harekâtlar, nakliye ücretlerinin yüksek oluşu, taşıma masrafları gibi nedenlerdir²³⁰.

Bursa'ya 4-13 Ekim 1605 tarihinde gönderilen fermana eşkıya definde görevli yeniçerilerin maaşları için, Bursa Kazası'nın avâız hane defteri gereğince her haneden 360 akçe bedel-i nüzûl talep edilmektedir. Dergâh-ı mualla sipahilerinden Mustafa, bu

²²⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 144a.

²²⁸ Ömer İşbilir, ‘‘Nüzûl’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. 33, ss. 311-312.

²²⁹ Lütfi Güçer, ‘‘XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar’’, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 1-4 (2011), s. 81.

²³⁰ İşbilir, a.g.m., ss. 311-312.

verginin tahsili için görevlendirilmiştir. Bahsi geçen eşkıya define serdar olan Nasuh Paşa'ya toplanan akçelerin acele şekilde teslim edilmesi emredilmiştir²³¹. Başlangıçta ordunun sefer ve savaş zamanlarında yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla alınmaya başlanan nüzûl vergisinin, aynî vergiden nakdî vergiye dönüşerek, sefere memur olanların maaşları için tahsil edildiği görülmektedir. Yukarı da bahsedildiği üzere, bu değişikliğin sebebi uzun süren savaş dönemleri sebebiyle devletin nakit paraya olan ihtiyacı olabileceği gibi mesafeden kaynaklanan ulaşım sıkıntısı sebebiyle de aynî vergiden ziyade nakdî verginin tercih edilmesidir. Ayrıca savaşlar sebebiyle ordudaki askerin sayısında ihtiyaca bağlı olarak artış yaşanmıştır. Sayısı artan bu ordunun devlet üzerinde malî gideri büyüktür. Bu sebeple devlet asker maaşları için para desteğine ihtiyaç duymuş ve bunu reayadan talep etmiştir.

2.3.3 Sürsât Bedelinin Toplanması

Sürsât bedeli, ordu için gerekli olan yiyecek, yem ve erzak maddelerinin sağlanması amacıyla, benzeri olan diğer vergi türleri gibi başlangıçta aynî olarak toplanan bir vergi türüdür. Sürsât bedeli nüzûlden farklı olarak un ve arpadan başka, yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot, odun gibi maddeleri de içermektedir. Mükellefler, bahsi geçen maddeleri piyasanın altında bir fiyata satmaya devlet tarafından mecbur bırakılmaktadırlar. Bu durum halka yeni bir mükellefiyet yüklemektedir. Bir diğer farkı, nüzûlün taksimi avârız hanesi esasına göre yapılırken, sürsât için aynı şey geçerli değildir. Ayrıca nüzûlde yaşanan muafiyet sürsât bedelinde uygulanmıyordu²³². Bu çalışma kapsamında da incelenen belgeler içerisinde sürsât bedeline ait gelen fermanlarda herhangi bir muafiyet durumu söz konusu değildir.

Bursa kadısına 11 Haziran 1604 tarihinde gelen fermana, Şark canibinde süren seferlere memur olan askerlerin mühimmat ihtiyacını karşılamak amacıyla Bursa'dan 30 bin akçelik ekmek talep edilmektedir²³³. Aynı vergi türü hakkında 29 Nisan-8 Mayıs 1606 tarihinde gelen başka bir fermana, yine Şark canibinde süren sefer sebebiyle sürsât bedelinin Yenişehir menziline gönderilmesi emredilmektedir. İstanbul kilesi ile altı bin keyl şaîr (arpa), 40 bin akçelik ekmek, 1500 koyun, 500 vukiyye (kıyye,okka) sade yağın

²³¹ B.Ş.S, B-20, vr. 162a.

²³² İşbilir, "Nüzûl", ss. 311-312.

²³³ B.Ş.S, B-20, vr. 195b.

Dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş tarafından tedarik edilerek, bahsi geçen menzile gönderilmesi istenmiştir. Gönderilen emirde bu seferin ve zamanın diğer sefer ve zamanlarla kıyas edilmemesi, istenilen zahirenin eksiksiz olarak yazılan miktarlarda gönderilmesi, sürsât ihracı bahanesiyle fukaraya ve reayaya hiçbir şekilde zulüm edilmemesi tembih edilmiştir. Ayrıca, bu ihraca mani olmaya çalışan kapı kulları ve diğerlerinin isimlerinin yazılarak merkeze bildirilmesi de istenmiştir²³⁴.

2.4 MERKEZ-BURSA ARASI ASKERÎ İÂŞE

2.4.1 Otağ

İçinde ateş yakılan mekân anlamına gelen otağ kelimesi daha çok otağ-ı hümayun (padişah çadırı) tabiri ile kullanılmaktadır. Çadır Türklerin hayatında daima etkin olmuş, kültür ve sanatları ile bütünleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da çadır devlet, ordu, saray teşkilatında kullanılmasının yanı sıra halkın günlük yaşamında da etkin olmuş ve çeşitlilik göstermiştir. Çadırların biçimleri, boyut ve süslemeleri de sosyal derecelere göre değişiklik göstermiştir. Yapımında kullanılan kumaş türleri yaygın şekilde pamukludur ve bazı kısımlarında deriyle karışık keçeyle de yer verilmektedir²³⁵.

Osmanlılar askerî seferler sırasında çadırlardan göçer kentler kurarlardı. Bu göçer kentlerin tam ortasında tıpkı şehirde olduğu gibi padişahın şehirdeki sarayı yerine otağ-ı hümayunu bulunurdu. Çevresinde ise yeniçerilerin ve yüksek rütbeli kişilerin çadırları yer alırdı²³⁶. Bu konuda incelenen dönem içerisinde bir hüküm tespit edilmiştir. Otağ hakkında 14-23 Ekim 1605 tarihinde Bursa kadısına gönderilen hükme göre, Karaman Beylerbeyi olan Ömer'in Hacı Ali Çavuş emanetine bıraktığı bir otağ bulunmaktadır. Eşkiya üzerine serdar olan Nasuh Paşa'nın da sefer için bir otağa ihtiyacı vardır. Hasan Çavuş ve Ali Çavuş isimli kişiler otağ ile birlikte lazım olan diğer mühimmatları da alarak bahsi geçen vezire ulaştırmak ile görevlendirilmişlerdir²³⁷. Çadırların boyutları ve süslemeleri çeşitlilik göstermektedir. Nasuh Paşa'nın emanet olarak bıraktığı otağ da gelen belgede *on sekiz hazineli* olarak belirtilmiştir. *Hazine*, çadırların eteğini oluşturan

²³⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 149b.

²³⁵ Cenap Çürük, "Çadır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 162-164.

²³⁶ Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun*, 2. b., İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2002, s. 15.

²³⁷ B.Ş.S, B-20, vr. 162a.

duvarların panolarına denilmektedir²³⁸. Ayrıca bahsi geçen otağın “*sokağı*” ile birlikte gönderilmesi emredilmiştir. *Sokak* kelimesi yerine *zokak* da kullanılmaktadır. Duvar oluşturacak şeklinde çekilen bezler ile birlikte bir yol ortaya çıktığından bu isim verilmiştir²³⁹.

2.4.2 Odun Talebi

Merkezin Bursa’dan sağladığı bir diğer tedarik ürünü olan odun genellikle belirli vergilerin karşılığı olarak alınmıştır. Gelen belgeler içerisinde merkez tarafından Bursa’dan talep edilen odunların tamamı çam ve belût (meşe ağacı) odunudur. Konu ile alakalı Bursa ve Kite kadılarına 27 Temmuz 1602 tarihinde gönderilen fermana göre, topçubaşı kaymakamı Mustafa İstanbul’a mühürlü tezkire göndermiştir. Kite Kazası’ndan Tophane-i Âmire mühimmatı için her sene avârız bedeli karşılığında verilen 1000 çeki çam odununun H. 1010/M. 1601-1602 senesi için toplanması ve Tophane-i Âmire’ye gönderilmesi emredilmiştir²⁴⁰. Konu ile alakalı 21 Ağustos 1603 tarihinde gönderilen başka bir fermana, bu kez hem çam odunu hem de belût odunu istenmiştir. Kite kadısına gönderilen emirde, 1000 çam odunu Donanmayı Âmire için, 1000 belût odunu ise Matbah-ı Âmire mühimmatı için talep edilmektedir²⁴¹. Odun talebi ile ilgili gelen belgelerin tamamında odun, saraya ve askerî amaçlı olmak üzere iki şekilde istenmektedir.

2.4.3 Barut Talebi

Ateşli bir silah ile merminin atılması ya da herhangi bir maddenin fırlatılmasını sağlayan patlayıcı özellikteki katı maddeye barut denilmektedir²⁴². Barut kavramı Arapça da nefit kelimesiyle ifade edilmekle birlikte, menşei tam olarak bilinmemektedir. İslâm dünyasında barutun yaygınlaşması Osmanlı Devleti döneminde hız kazanmıştır²⁴³. İlk Osmanlı baruthânesi 15. yüzyılda Atmeydanı civarında kurulmuştur²⁴⁴.

²³⁸ Atasoy, a.g.e., s. 19.

²³⁹ Atasoy, a.g.e., s. 99.

²⁴⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 196a.

²⁴¹ B.Ş.S, A-155, vr. 190b.

²⁴² Gölen, a.g.e., s. 1.

²⁴³ Mahmut H. Şakiroğlu, “Barut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1992, ss. 92-94.

²⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, “Baruthâne-i Âmire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 96-98.

Merkezin Bursa'dan talepleri içerisinde yer alan barut hakkında, incelenen dönem içerisinde toplam beş ferman bulunmaktadır. Hudavendigâr sancakbeyine 15-24 Aralık 1602 tarihinde gönderilen fermanda, Kütahya muhafazasında olan vezir Hafız Ahmed Paşa'nın baruta ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Bu ihtiyaç için 60 kantar barut Bursa'dan daha önce gönderilmiş olup, şimdi ise 20 kantar barut talep edilmektedir. İstenilen barutun Kütahya Kalesi'ne atlılar ile gönderilmesi istenilmiştir. Ancak merkez Bursa'yı bir konuda uyarmıştır. Bu tedariki sağlayacak olan kişilerin yollarda Celâlîlere karşı dikkatli olması istenmiştir. Çünkü Celâlîlerin yolda önlerini keserek barutu kendilerinden almak gibi bir ihtimali bulunmaktadır. Böyle bir olayın yaşanmaması için görevlilerin tembih edilmeleri emredilmiştir²⁴⁵. Fermanan anlaşılabilirliği gibi daha önce Celâlîlerin yol üzerinde bu tedariki sağlayan kişilerin ellerindeki barutu almış olması, merkezden Bursa'ya gelen emirde konu hakkında tedariki sağlayan kişilerin tembih edilerek bir daha ihmal olmaması adına alınmaya çalışılan bir çeşit önlemdir.

Celâlîlerin barut nakline engel olduğunu 9-18 Haziran 1604 tarihinde Bursa kadısına gönderilen başka bir fermanda görmek mümkündür. Fermana göre, daha önce Kütahya Kalesi'ne İstanbul'dan 50 kantar barut gönderilmiş, ama Celâlî eşkıyası sebebiyle ulaşamamıştır. Bahsi geçen barut Şark seferi için lazım olduğundan acele şekilde Tersane-i Âmire'ye gönderilmesi emredilmiştir²⁴⁶. Aynı talep hakkında 1-9 Mart 1606 tarihinde gönderilen fermanda bu kez 40 kantar barut istenmiştir. Bahsi geçen bu 40 kantar barutun 20 kantarını İstanbul'a, 20 kantarını ise Kilidü'l-Bahr ve Sultaniye Kalesi'ne gönderilmesi emredilmiştir. Barutun Mudanya İskelesi'den nakledilmesi belirtilmiştir²⁴⁷.

2.4.5 Para Talebi

Merkezin Bursa'dan para talebi çeşitlilik göstermektedir. Gelen belgeler genellikle devlete borcu olan görevliler ile ilgilidir. Merkez bu kişileri tespit ettikten sonra, "*kimsenin zimmetinde bir akçe dahi kalmayın*" şeklinde ferman göndererek bu paraları istemektedir. Bunun dışında devlet sefer için veya başka bir talebin yerine de

²⁴⁵ B.Ş.S, A-154, vr. 185b.

²⁴⁶ B.Ş.S, B-22, vr. 81b.

²⁴⁷ B.Ş.S, B-25, vr. 140b.

ihtiyaca göre para talep etmiştir. Bu bazı durumlarda askerin maaş ödemeleri için de olabilmektedir.

Devletin geçirmiş olduğu bu uzun savaş döneminde tek sıkıntısı sefere katılacak askeri temin etmek değildir. Bu askerlerin maaşları için aynı zamanda para gerekmektedir. Tüm bunlar devlet hazinesi için başlıca yük ve malî bunalıma nedendir²⁴⁸. Nitekim 14-23 Mart 1603 tarihinde Bursa kadısı ve hassa harç eminine gönderilen hüküm devletin içinde bulunduğu malî bunalımı göstermektedir. Hükümde belirtildiği üzere, Anadolu muhafazasında bulunan vezir Hafız Ahmed Paşa ve diğer kulların mevâciplerinin ödenmesi gerekmektedir. Bahsi geçen paranın ödenmesi için Anadolu beylerbeyi Nuh'un hasları mahsulünden 40 bin akçenin harcanacağı bildirilmiştir. Bahsi geçen meblağın hassa harç eminliğinden verilmesi emredilmiştir²⁴⁹.

Sefer için 21-30 Haziran 1603 tarihinde Bursa kadısı Abdürrahim'e gönderilen fermana göre, Anadolu canibine serdar olan vezir Nuh Paşa'nın sefer mühimmatı için 100 bin akçe gerekmektedir. Bu para Bursa'da Sultan Murad Han evkafı mütevellisi olan Seyyid Nebi isimli kişide emanettir. Bahsi geçen paranın 48 bin akçesi seferde görevli serdarın hazinesine teslim edilecek, kalan 52 bin akçenin de yine bahsedilen evkafın zabitlerinden tahsil edilerek kumaş hasları için teslim olunması emredilmiştir²⁵⁰.

Gelen başka bir fermana bu kez, H. 1010/M. 1602-1603 yılı için Bursa'dan her on haneden bir nefer kürekçi ihracı yerine para talep edilmiştir. Talepte değişikliğe gidilme sebebi Tersane-i Âmire mühimmatı için para lazım olmasıdır. Bursa'dan alınması gereken her bir nefer kürekçi yerine bu kez 17 Şubat 1604 tarihinde gönderilen hüküm ile 2400 akçe bedel parası gönderilmesi istenmiş, bu iş için Ali Çavuş görevlendirilmiştir²⁵¹.

Zimmette kalan paraların tahsili ile ilgili 19 Aralık 1604 tarihli bir diğer fermana göre, dergâh-ı mualla müteferrikalarından Derviş isimli kişinin zimmetinde 50 bin akçe bulunmaktadır. Bahsi geçen paranın Tersane-i Âmire mühimmatı için tahsil edilmesi

²⁴⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, s. 123.

²⁴⁹ B.Ş.S, A-154, vr. 173a.

²⁵⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 159a.

²⁵¹ B.Ş.S, A-155, vr. 162a.

istenmektedir. Bahsi geçen Derviş isimli kişi ile alakalı ardı ardına üç ferman gönderilerek her belgede tahsilin sağlanması emredilmiştir²⁵².

2.4.6 Han

Yol üzerinde veya şehir içinde yolcu, misafir ve yabancıların konaklamalarına ve ikametlerine mahsus olmakla birlikte, tüccarların iş gördükleri, ticarete bulundukları ve eşyalarını koydukları odalardan oluşan büyük binaya han denilmektedir²⁵³. Konu hakkında 18 Aralık 1602 tarihinde Bursa kadısı ve sancakbeyine gönderilen fermanda Bursa muhafazasına tayin edilen yeniçeriler için han tedarik edilmesi istenmektedir. Ayrıca bahsi geçen yeniçeriler için ikamet edecekleri han dışında et tedarik edilmesi istenmiştir. Ancak bahsi geçen et yeniçeriler için olduğundan etin vukiyyesi üç akçeden satın alınacaktır²⁵⁴.

2.4.7 Tamir

Bursa'ya gönderilen belgeler arasında tamir ile alakalı hükümler de yer almaktadır. Devlet herhangi bir yerin tamire ihtiyacı olması durumunda gerekli malzeme ve kişilerin temini için talepte bulunabilmektedir. Bursa ve İznikmid (Kocaeli) kadılarına 5-13 Eylül 1605 tarihinde gönderilen fermana göre, Mimarbaşı olan Ahmed Tersane-i Âmire'nin tamire ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple marangoz ve mimara ihtiyaç vardır. Bu iş için hassa mimarlarından Cafer görevlendirilmiştir. Bursa Kazası'na tabi olan Mudanya ve Gemlik Nahiyelerinde ve İznikmid kadılığında bulunan bütün marangoz ve mimarlar deftere kaydedilecektir. Bu kişilerin aletleri ile birlikte tersaneye gönderilerek tamir işini gerçekleştirmeleri emredilmiştir²⁵⁵.

2.4.8 Arpa ve Ekmek Talebi

Arpa ve ekmek yine Bursa'dan temin edilen ürünler arasındadır. Bu teminin saray mutfağı için sağlanmasının yanı sıra ordunun sefer esnasında ihtiyacı olması durumunda da talep edildiği görülmektedir. Arpa ve ekmek temini sebebiyle 9-18 Haziran 1604 tarihinde gelen fermana göre, Yenişehir menzili için Kite Nahiyesi'nden üç bin kile arpa

²⁵² B.Ş.S, B-20, vr. 167a.

²⁵³ Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki", s. 429.

²⁵⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 185b.

²⁵⁵ B.Ş.S, B-21, vr. 134b.

ve yirmi bin akçelik ekmek talep edilmesine rağmen, yalnızca iki bin kile arpa gönderilmiştir. Menzilde asker taifesinin günden güne fazlalaşması ve oturak olunması sebebiyle acil şekilde 1500 kile arpa ile otuz bin akçelik ekmeğe ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Dergâh-ı mualla yeniçeri çavuşlarından Ali Çavuş bizzat bu tedarik ile görevlendirilmiştir. Bahsi geçen arpayı tedarik ettikten sonra otuz bin akçelik ekmeği de sabah ekmekçilerden alıp göndermesi emredilmiştir²⁵⁶. Merkez arpa ve ekmek talep etmesine rağmen, istenilenden az miktarda ve yalnızca arpa gönderilmiş, ekmek gönderilememiştir. Bunun üzerine ihtiyacının acele olduğunu bildiren merkez, Bursa'ya ikinci kez ferman göndererek emrini tekrarlamak zorunda kalmıştır. Bahsi geçen dönemde devletin artan sefer masrafları ve buna bağlı olarak artan talepleri göz önüne alındığında, Bursa'nın bu talepleri karşılayamıyor olması muhtemeldir.

2.4.9 Menzil Bârgîri Talebi

Menzil, kelime anlamı olarak sözlükte bir günlük yol, yol üzerindeki konak yerleri veya ev manalarına gelmektedir²⁵⁷. Osmanlı Devleti'nde daha çok resmi haberleşmeyi sağlayan posta teşkilatını ifade etmektedir ve posta tatarları²⁵⁸ beygirlerinin bulunduğu yer anlamındadır. Merkezî yönetim, devletin sahip olduğu saha içerisindeki haberleşmeyi ve dolayısıyla hâkimiyetini, iyi şekilde korunan bir karayolu ağı ile sağlamaktaydı. Devletin geniş sınırlara sahip olması sebebiyle çok uzakta olan eyalet ve sancaklarla olan irtibatını menziller aracılığı ile sağlıyordu²⁵⁹. Osmanlılarda haberleşme başlangıçta ulaklar ile sağlanmaktadır. Zamanla ellerinde bulunan ulak hükmü sayesinde ulakların ihtiyaç halinde hayvanlara el koyabilme ve hareket serbestliği halka eziyet hâline dönüşünce, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde menzil sistemi baştan teşkilatlandırılmıştır. Belirlenen noktalarda menzil adıyla konaklama istasyonları kurulmuş ve çevre ahali menzilci tayin edilerek yeni bir haberleşme sistemi sağlanmıştır. Menzil noktaları sefer esnasında ordunun dinlenip aynı zamanda iâşenin kolayca yapılabilceği noktalar üzerinde seçilmektedir. Başlangıçta eyaletlerin durumunu devlet merkezine bildirmek ve aynı şekilde hükümetinde emirlerini gerekli yerlere ulaştırmak

²⁵⁶ B.Ş.S, B-22, vr. 80b.

²⁵⁷ Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat", s. 715.

²⁵⁸ Mektup nakleden, posta anlamlarında kullanılmaktadır. Vaktiyle bu hizmeti Tatar efradı ifa ettiği için, bu anlamda kullanılmaktadır bkz. Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki", s. 1189.

²⁵⁹ Alkan Günay, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), s. 51.

amacıyla kurulmuş olan menziller, daha sonra ordunun iâşesi, özel haberleşmeler, şehirlerarası irtibat ve nakliye amacıyla kullanılmıştır. En önemli fonksiyonu ise askeri amaçla ordunun sevki ve iâşesi için kullanılmasıdır. Osmanlılarda ordu sefere çıkmadan önce konaklayacağı yerler önceden tespit edilir ve belirlenen yol üzerindeki kadılarına gönderilen emirle, belirtilen yiyecek ve malzemeler menzillere istenirdi. Menzillerde ulakların kullanması amacıyla genellikle beygir beslenirdi²⁶⁰.

İncelenen sicil defterleri içerisinde bu konu ile alakalı elli belge tespit edilmiştir. Bu belge türünde öncelikle belirli yerleşim isimleri verilerek bârgîrin tedarik edileceği yolun tespiti sağlanmaktadır. Böylelikle tedarik için hangi kadıların yükümlü olduğu belirtilmektedir. Daha sonra iâşesi sağlanacak olan görevlinin ismi verilerek kendisine kaç adet bârgîr tedarik edileceği bildirilir. Gelen belgeler içerisinde istenilen bârgîr tedariki genellikle iki adettir. Bursa'ya gönderilen fermanlar içerisinde 17-26 Ekim 1603 tarihinde gelen belge en yüksek bârgîr tedariki miktarına sahiptir. Şöyle bildirilmiştir: “ ... südde-i sa’âdetimden Aksaray Sancağı’na varıp gelince yol üzerinde vaki olan kadılar... Bir mühim ve müstea’cil (acele) husus için Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden Hasan ulak irsâl olunmuştur... Her hanginiz taht-ı kazasına dâhil olur ise, kendisine ve on beş nefer âdemine menzil bârgîri bulunan yerlerden menzil bârgîri bulunmayan yerlerde yolda yolcu yükünü yıktırmayıp, yerliden yarar olan menzil bârgîrini tedarik edip, ber vech-i isticâl mahall-i memure irsâl ve isâl eyleyesiz... Husus-ı mezbûr umûr-ı mühimdendir... İhmâl edilmesin... ”²⁶¹.

Bahsi geçen tedarik ile ilgili gelen belgelerde bu iş ile görevlendirilen kişi haricinde kaç kişiye daha bârgîr tedarik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Tedarikin sağlanacağı kişiler için de genellikle “ ... nefer âdemine ” ya da “ ... nefer yoldaşına ” şeklinde âdem ve yoldaş tabirleri kullanılmaktadır.

2.4.10 Deve Talebi

Osmanlı Devleti’nde kullanılan diğer bir yük hayvanı devedir. Develer, ticaret esnasında şehirlerarası taşımacılıkta nakliyat için kullanılmaktadır. Tacirlerin ticaret

²⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss. 159-161.

²⁶¹ B.Ş.S, A-155, vr. 195a.

maksadıyla kullanımı dışında develerin seferlerde kullanıldığına dair 9 - 18 Mayıs 1606 tarihinde Bursa kadısına gelen fermana göre, veziriazam Mehmed Paşa'nın Şark seferine gitmesi emredilmiştir. Lakin kendisinin deve ve katır gibi davarlarının Rum Eyaleti'nde olması ve bahsi geçen bölgeye erişmek için zamanının olmaması sebebiyle deveye ihtiyacı vardır. Bursa'dan istenilen 100 tane yük çeken rençber develeri var ise bunların kiralanıp, Üsküdar'a sahipleri ile birlikte gönderilmesidir. Eğer deve başka birine kiraya verilmiş ise bundan vazgeçilip devlete tedarik edilmesi istenilmiştir²⁶².

²⁶² B.Ş.S, B-25, vr. 153a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MERKEZ-BURSA ARASI SOSYAL VE ASAYİŞ MESELELER

3.1 MERKEZ-BURSA ARASI ŞİKÂYET MEKANİZMASI

Ortadoğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi adâlet kavramına dayanmaktadır. Adâlet halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesidir²⁶³. Osmanlı Devleti'nde padişah adına idarî tasarrufta bulunan kişilerin işlerini adâlet ve kanunlar çerçevesinde gerçekleştirmesi beklenirdi²⁶⁴. Beklenen adâlet ve kanun çerçevesinde hareket etme, çeşitli denetim mekanizmaları ile sağlanmaktadır. Denetimin başındaki en yetkili organ padişaktır. Dîvân-ı Hümayun padişaktan sonra imparatorluk dâhilindeki tüm idarenin tasarrufunda doğrudan denetleme yetkisine sahiptir. Dîvân-ı Hümayun bu denetimi özel kurulmuş birimlerle değil, taşradan gelen şikâyetler neticesinde yapmaktadır²⁶⁵. Dîvân'a yapılan şikâyetler padişahın her daim orada bulunduğu inancıyla, doğrudan doğruya sultana yapılmış başvurular sayılırdı²⁶⁶.

Merkez-Bursa arası sosyal ilişki de Bursa'dan bir şekilde merkeze giden şikâyetlerden meydana gelmektedir. Yapılan şikâyetler, şikâyete konu olan taraflar ve konular çeşitlilik göstermektedir. Bursa yerelinde yaşanan çeşitli olaylar, bazen halktan birinin şikâyeti ile bazen de yöneticiler aracılığı ile devlet merkezine ulaşmaktadır. Yapılan bu şikâyetlerin devlet merkezine ulaşması için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşadığı bir haksızlık, zulüm veya başka bir sebeple şikâyetçi olan kişi, bizzat merkeze giderek Dîvân-ı Hümayun'a şikâyetini bildirebilmektedir. Bir diğer şikâyet etme yöntemi ise arz-ı hâller aracılığı ile yapılandır. Bu arz-ı hâllerde şikâyetçi

²⁶³ Halil İncılık, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, 2. b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005, s. 75.

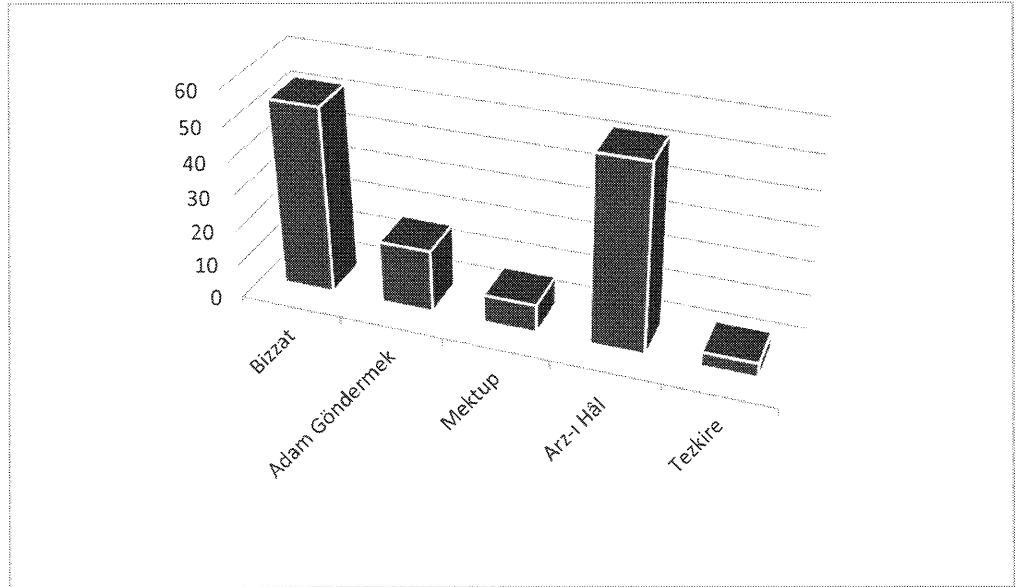
²⁶⁴ Türklerin adâlet anlayışı ve idarî yönetimlerinde bu anlayışın yerini kavrayabilmek için bkz. ed. Halil İncılık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, *Adâlet Kitabı*, Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

²⁶⁵ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması Ve İşleyiş Biçimi (XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016, s. 86.

²⁶⁶ Halil İncılık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 49.

olan taraf haksızlığa uğradığını belirtebildiği gibi hak talebinde de bulunabilmektedir. Şehrin kadısı, uzak mesafelerden merkeze ulaşımın zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, Dîvân-ı Hümâyûn'a bizzat gidemeyenler için şikâyeti iletmek amaçlı kullanılan bir başka aracı yöntemdir. Kişiler merkeze iletmek istedikleri dilek ya da şikâyetlerini ayrıca “*adam göndermek*” diye tabir edilen yol ile kendi yerine bir başkasını göndererek merkez ile iletişime geçebilmektedir. İncelenen sicillerde merkez-Bursa arası sosyal ve asayiş meselelere dair 187 hüküm tespit edilmiştir. Tespit edilen bu hükümler içerisinde merkez ile iletişime geçme biçimleri bahsedilen şekilde çeşitlilik göstermektedir.

Grafik 2: İncelenen Şer’iyye Sicillerine Göre Merkez-Bursa Arası İletişime Geçme Biçimleri.

Grafik 2’de verilen bilgilere göre, şikâyetler Bursa’dan merkeze beş farklı şekilde yapılmaktadır. Buna göre, merkez Bursa’da yaşanan çeşitli huzursuzluk, asayiş ve sosyal meseleleri bahsi geçen iletişim kanalları sayesinde öğrenmektedir. Şikâyetlerin devlete ulaşmasında herhangi bir hukukî ve idarî sınırlama bulunmamaktadır. Bursa’dan yapılan şikâyetlerde kişinin kendisinin bizzat giderek durumunu bildirdiğine dair 54 hüküm tespit edilmiştir. Bu iletişime geçme biçimleri içerisinde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Bir başka merkezle iletişime geçme yöntemi olan arz-ı hâl en sık kullanılan diğer iletişim biçimidir. Arz-ı hâl, bir dilek veya şikâyeti bildirmek amacıyla yazılan ve bugünkü karşılığı dilekçe olan bir belgedir. Arz-ı hâl ile yapılan şikâyetler ile bizzat yapılan

şikâyetlerin oranı incelenen hükümlerde eşittir. Bu iletişim kanalı da aslında şahsen yapılan bir başvurudur. Ancak kişinin arz-ı hâl yazacak kabiliyeti olmaması durumunda bu belgeyi yazacak bir arzuhâlcıye gerek duyulmaktadır. Bu sebeple şikâyetçiler İstanbul'a geldiklerinde bu işte uzmanlaşmış kişilere başvurmaktadır²⁶⁷. Bu durumda kişilerin hem bizzat giderek yapmış oldukları şikâyetler, hem de merkeze sunmuş oldukları arz-ı hâl oranları düşünüldüğünde, kişilerin şikâyetlerini merkeze yüksek oranda kendilerinin bildirdiğini söylemek mümkündür. Şikâyet bildirmek isteyenler merkeze gidemedikleri bazı durumlarda bir kişi vasıtasıyla şikâyetlerini merkeze iletmektedir. Gönderilen bu kişi yanında arz-ı hâl götürmektedir. Hükümlerde bu durum “adam göndermek” şeklinde belirtilmektedir. Bahsi geçen iletişim biçimi hakkında on sekiz hüküm tespit edilmiştir. Yapılan tüm bu şikâyet bildirme yollarının dışında kadı, naip ve bazı devlet görevlileri merkeze bir durumu bildirmek veya arz yoluyla şikâyet iletmek istediklerinde mektup göndermektedir. Bursa'dan merkeze mektup gönderenler kadı, naip, mütevellî ve yeniçeri kethüdası gibi görevlilerdir. Bu iletişim kanalı hakkında sekiz hüküm bulunmaktadır. Tezkire resmi daireler veya şahıslar arası haberleşmeler için kullanılan bir başka belgedir. Merkeze sunulan bu belge de mektup türünde olduğu gibi görevliler tarafından kullanılmaktadır. En düşük iletişime geçme biçimi olmakla birlikte, konu hakkında dört hüküm mevcuttur. Taşradan İstanbul'a giderek şikâyet bildirmenin genellikle güç olduğu bilinmesine rağmen, grafikteki bilgilere göre Bursa'dan yapılan şikâyetlerin yüksek oranda kişilerin kendisi tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

3.1.1 Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri

Osmanlı Devleti'nin toplum düzeninde sınıfsal bir ayrım söz konusudur. Osmanlılarda devlet ve toplum denilince karşımıza halk ve idareciler gibi iki temel kitle çıkmaktadır²⁶⁸. Buna göre devlet içerisinde yaşayanlar askerî ve reaya olarak ayrılmaktadır. Askerî sınıf, yaptıkları hizmet karşılığında ya hazineden para ya da devletin halk üzerinden toplamış olduğu vergiler ile hizmetleri karşılığında ücret alan kişilerdir²⁶⁹. Bu kişiler görevleri icabı vergiden muaf tutulmaktadır²⁷⁰. Askerî sınıf ile

²⁶⁷ Tuğluca, a.g.e., s. 50.

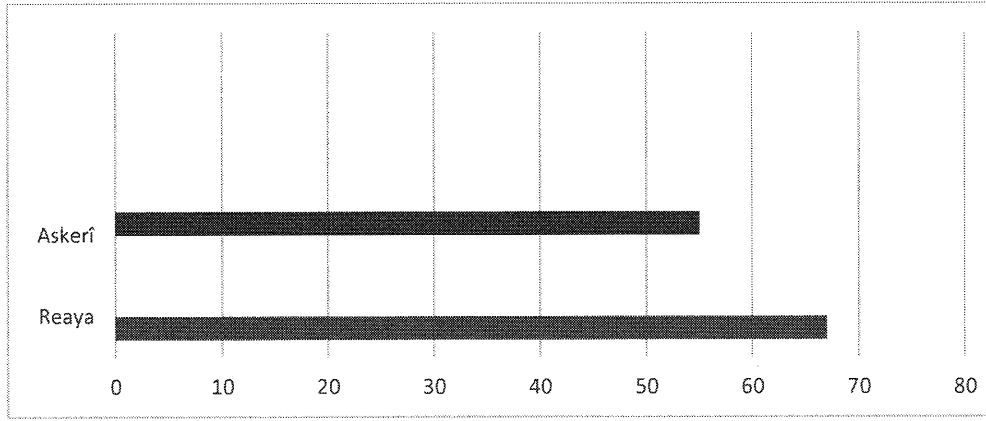
²⁶⁸ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 305.

²⁶⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 447.

²⁷⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 7. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 105.

reaya arasında çıkan anlaşmazlık davalarında özellikle ceza kanunları itibariyle, bu sınıf hâkim önüne çıkma bakımından fiili bir imtiyaza sahiptir²⁷¹. Bahsi geçen bu askerî sınıf dışında kalan bütün halk Osmanlı Devleti'nde reaya olarak nitelendirilmiştir. Reaya sınıfı şehirli, köylüler ve konar-göçerler gibi gruplardan oluşmaktadır. Reaya olarak genel bir tabirle sınıflandırılmalarına rağmen bu grupların iktisadî bakımdan birbirinden farklı yapı ve özellikleri bulunmaktadır²⁷². Osmanlı Devleti'nde kişiler reaya/asker ve zimmi/Müslüman olarak ayrılırlar da herkesin şikâyet için arz sunma hakkı bulunmaktadır. Kişiler bir şahıs olarak kendi başlarına veya grup olarak ister tüccar ister esnaf olsun arz-ı hâlde bulunabilmektedir²⁷³.

Grafik 3: İncelenen Şer'iyye Sicillerine Göre Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri.

Grafik 3'te verilen bilgilere göre Bursa'dan merkeze şikâyetini iletenler Osmanlı toplum düzeninde olduğu gibi iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Buna göre reaya, merkeze şikâyet etme konusunda askerî gruptan öndedir. Reayanın merkeze iletmış olduğu şikâyetler hakkında toplam altmış yedi hüküm tespit edilmiştir. Bu şikâyetler içerisinde şahıs tarafından, bir kazada yaşayan halkın belli bir kesimi tarafından, tüccar veya esnaftan oluşan bir grup tarafından yapılan çeşitli konularda şikâyetler mevcuttur. Merkeze şikâyet bildiren diğer grup askerî sınıf hakkında ise elli beş hüküm bulunmaktadır. Askerî sınıfta tıpkı reaya gibi şahıs olarak veya toplu şekilde şikâyetle bulunabilmektedir. Şikâyetle bulunan bu askerî sınıfın içerisinde vergiden muaf ve bir berata sahip olan her memuriyetten kişiler bulunmaktadır. Dîvân-ı Hümâyûn'da şikâyet

²⁷¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s. 449.

²⁷² Halaçoğlu, a.g.e., s. 106.

²⁷³ İncalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 50.

dinlemenin amacı aslında reayaya karşı yapılan zulmün önlenmesidir. Ancak Osmanlı Devleti'nde şikâyet kanalının askerîler için de açık olduğu bilinmektedir²⁷⁴. Bursa'da askerî grup statüsünden merkeze yapılan şikâyetlerde bu açıkça görülmektedir. İki grup arası oranlar kıyaslandığında Bursa'da yaşayan reayanın şikâyet mekanizmasını askerî gruba göre daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Askerî sınıf hem içinde bulundukları statü sebebiyle sahip oldukları güç, hem de padişah tarafından sağladıkları gelir kaynakları sebebiyle reayaya göre daha avantajlı durumdadır²⁷⁵. Ancak Bursa reayası incelenen belgelerde bu mekanizmayı daha yoğun kullanmaktadır.

3.1.2 Şikâyetçilerin Dinî Statüleri

Osmanlı Devleti'nde kişiler din ve sınıf ayrımı gözetilmeksizin Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetini iletebilmektedir. Müslüman olmayan halk tıpkı Müslümanlar gibi kadıya başvurabilme hakkına sahiptir. Konu kapsamında incelenen defterler içerisinde merkeze şikâyetini iletenler içerisinde Müslümanlar haricinde gayr-i müslimler de bulunmaktadır. 16. yüzyıl sonlarında Bursa'da 410 nefer gayr-i müslim yaşamaktadır²⁷⁶. Bir kısmı fetihten sonra şehirde kalanlar, bir kısmı ise daha sonradan gelip yerleşenlerdir. Nüfus içerisindeki oranları sebebiyle Bursa'nın hem sosyal hem de ticarî hayatında önemli rol oynamışlardır. Osmanlılar, kendi yönetimleri altında bulunan gayr-i müslimlere son derece adil davranmıştır. Nitekim gayr-i müslimlerin mecbur olmadıkları hâlde kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları Osmanlı mahkemesine taşımaları bunu göstermektedir²⁷⁷.

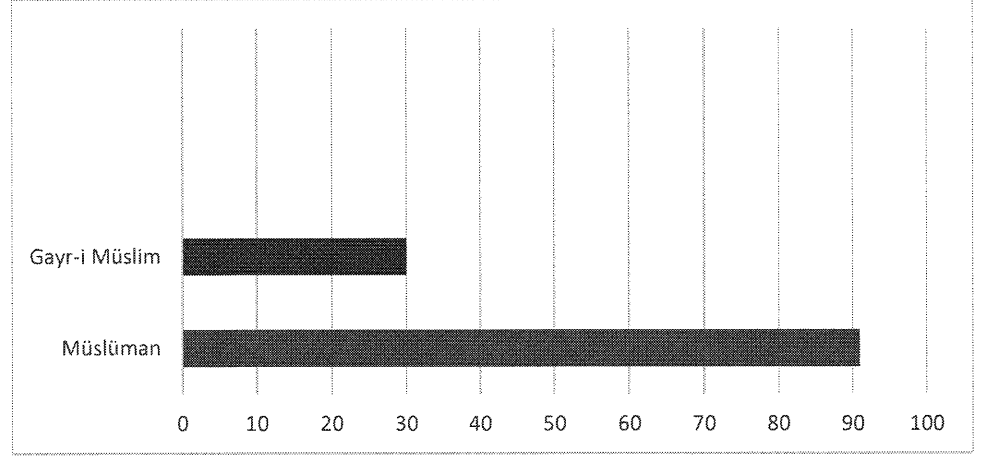
²⁷⁴ Tuğluca, a.g.e., s. 59.

²⁷⁵ Hülya Taş, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 3 (2007), ss. 193-194.

²⁷⁶ Ergenç, a.g.e., s. 115.

²⁷⁷ Hasan Basri Öcalan, "Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'da Sosyal Hayat (XVII. Yüzyıl)", *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 83-84.

Grafik 4: Dinî Grupların Merkeze Yaptıkları Şikâyet Sayıları.

Grafik 4’te verilen bilgiler incelendiğinde, merkeze iletilen şikâyetlerin iki grup arasında yoğun olarak Müslümanlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Buna göre Müslümanlar tarafından merkeze iletilen şikâyetler hakkında doksan bir hüküm tespit edilmiştir. Diğer dinî grup gayr-i müslimler hakkında ise merkeze iletilen otuz şikâyet bulunmaktadır. Gayr-i müslimler tarafından merkeze iletilen şikâyetlerin yoğun olarak devletten görev alanlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yoğunluk Müslümanlar arasında aksine reayadadır.

3.2 SOSYAL MESELELER

Bursa yerelinde yaşanan olayların merkeze şikâyet olarak bildirilmesi ile Bursa’nın sosyal yaşamı hakkında belirli ölçüde bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre incelenen şer’iyye sicilleri içerisinde yer alan usulsüz uygulamalar, vergi konusunda çıkan anlaşmazlıklar, haksızlığa uğramak ve halkın birtakım talepleri bölgenin sosyal yaşamı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. İncelenen sosyal içerikli belgeler ile Bursa tarafından merkeze iletilen şikâyetler ve bunlara merkezin vermiş olduğu cevaplar ortaya konulacaktır. Bu sayede devletin denetim mekanizmasının taşrada ne ölçüde etkin olduğu belirlenecektir. Ayrıca devletin adaletli ve iyi bir yönetim amacıyla koymuş olduğu kurallara Bursa yerelinde ne ölçüde uyulduğu görülecektir.

3.2.1 Yapılan Usulsüzlükler

Devlet düzeninin iyi şekilde işlemesi için konulmuş olan kurallara uymayarak, çeşitli yollar ile uygulama dışına çıkan kişiler hakkında yapılan şikâyetler sayesinde usulsüzlükler hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Uygulama dışına çıkarak usulsüz şekilde davranan bazen bir reaya grubu bazen ise askerî sınıf mensubu olabilmektedir. Her iki durumda da kişiler yapmış oldukları usulsüzlük sebebiyle merkeze şikâyet edilmiş, konu hakkında Bursa'ya hüküm gönderilmiştir. İncelenen dönem içerisinde Bursa'da yaşanan usulsüzlükler hakkında toplam dokuz belge tespit edilmiştir. Bu belgelerden beş tanesi reaya sınıfına ait olan bazı esnaf grupları hakkındadır. Reaya haricinde askerî sınıfa dâhil olanların yapmış oldukları usulsüzlükler hakkında ise dört belge bulunmaktadır. Bu grup içerisinde de devlete bir şekilde hizmet eden çeşitli memurlar bulunmaktadır.

Reaya sınıfına ait olan esnaf grupları hakkında gönderilen hükümler yoğun olarak debbağ taifesine aittir. Debbağ taifesi, Osmanlı Devleti'nde deri işi ile uğraşan kişilere verilen isimdir. Bahsi geçen esnaf grubu içerisinde yaşanan sorun merkeze bu taifenin kethüdası tarafından bildirilmiştir. Şikâyetine göre bu esnaf grubunun sığır ve keçi derisinden üretmiş oldukları derileri bu sanat dalıyla ilgisi olmayan bazı kişiler satın alarak ambara koymaktadır. Kethüda derileri alıp saklayan bu kişileri madrabazlık ile suçlamaktadır. Madrabaz hayvanat ve benzeri şeyleri ucuza alarak pahalıya satan kimselere verilen addır²⁷⁸. Madrabazlık iâşe krizleri ile doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Daha çok iâşe dengesi arz veya talep yönünde bozulduğunda madrabazlık yapan kişiler ortaya çıkmaktadır²⁷⁹. Bu kişilerin ürünleri alıp daha sonra pahalıya satmasından rahatsız olan derici taifesinin merkeze durumu bildirmesi üzerine 3-12 Haziran 1600 tarihinde gönderilen hükümde, derileri alıp satmayarak usulsüzlük eden kişilere bir daha deri satılmaması emredilmiştir²⁸⁰. Aynı taife hakkında gönderilen başka bir hükümde bu kez babaları debbağ olmadığı hâlde bu işle uğraşanlar olduğu şikâyet edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde meslekler babadan oğula intikal etmektedir. Bursa'ya konu hakkında 22 Şubat-3 Mart 1603'te gönderilen hükümde eskiden beri olduğu şekilde

²⁷⁸ Şemsettin Sami, "*Kamus-ı Türki*", s. 735.

²⁷⁹ Karademir, a.g.e., s. 121.

²⁸⁰ B.Ş.S, A-154, vr. 169b.

debbağ oğlu debbağ olmayanların bu işe karıştırılmaması emredilmiştir²⁸¹. Bahsi geçen taifenin merkeze iletmış olduğu bir başka şikâyetle göre derici esnafının aleyhine olacak şekilde kasapların kestiği koyunların derileri eskiden kendilerine yani debbağlara dağıtılırdı. Bu derici esnafına ait doksan yedi hisse bulunmaktadır. Bu hisselerde dükkân başına düşecek şekilde dağıtılmaktadır. Ancak daha sonra dağıtma işleminde değişikliğe gidilmiş ve dükkân başına hisse vermekten vazgeçilerek kişi başına hisse verilmeye başlanmıştır. Şikâyetle sebep olan da hisselerin kişi başına verilmeye başlanmasıdır. Çünkü bu işi yapanların kimisi genç kimisi ihtiyardır. Bu sebeple işinin ehli olmayanlara da hisse verilmeye başlanmıştır. Yapılan şikâyet eski uygulamaya geri dönülmesi içindir. Şikâyetin ardından 28 Temmuz-6 Ağustos 1604 tarihinde gelen hükümde eskiden beri uygulandığı şekliyle iş yapılması ve dükkân başına verilmesi emredilmiştir²⁸².

Uygulama dışı hareket ederek usulsüzlük yapanlar hakkında gönderilen bir başka şikâyet konusu buğdaydır. Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'un merkeze ilettiğine göre, vergi vermemek için bazı kişiler buğdayı pazara götürmeden satmaktadır. Bahsi geçen kişilerin vergilerini vermeden buğdayları pazar dışında satmamaları ve bu kişilerden buğday alınmaması için merkezden emir istenmiştir. Usule aykırı şekilde buğday satarak vergisini vermeyen bu kişilerden ekmekçiler, yeniçeriler ve sipahiler buğday satın almaktadır. Şikâyet hakkında 30 Ağustos 1603'te gönderilen hükümde vergi vermeden buğday satılmaması ve bahsi geçen kişilerin de uygulama dışı hareket eden bu satıcılardan buğday satın almaması emredilmiştir²⁸³.

Usulsüzlük sebebiyle şikâyetle konu olan bir diğer taraf askerî sınıftır. Konu hakkında uygulama dışı hareket ederek şikâyet edilen Bursa sancakbeyidir. Yenişehir emini Ali Çavuş merkeze adam göndererek şikâyet bildirmiştir. Buna göre, Bursa Kazası'na tabi olan Adaköy (Gürsu) Köyü'nün arazilerinin geliri devlete ait olup havass-ı hümayun olarak adlandırılmaktadır. Bu karyenin arazisi devlet hazinesine ait olmasına rağmen, Bursa sancakbeyi vilâyet defterine muhalefet etmiştir. Köyü havass-ı hümayun malından çıkarıp, zeamet ve tımar olarak almıştır. Bu durum devlet malına ve Ali Çavuş'un iltizamına zarar vermektedir. Konu hakkında 5 Ekim 1599 tarihinde gelen

²⁸¹ B.Ş.S, A-154, vr. 192b.

²⁸² B.Ş.S, B-22, vr. 74b. Aynı konu hakkında yapılan bir diğer şikâyet örneği için bkz. B.Ş.S, B-22, vr. 72a.

²⁸³ B.Ş.S, A-155, vr. 192a.

fermanda bu topraklar bahsedildiği üzere tımar ve zeamet toprağı değil, havass-ı hümâyun toprağı ise Ali Çavuş'un devlet hazinesi için zapt etmesi istenmiştir²⁸⁴.

İncelenen dönem içerisinde Bursa hassa harç emini olan Mehmed Çavuş hakkında merkeze iletilen çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Yapılan bu şikâyetler içerisinde Mehmed Çavuş'un usule aykırı davranışı da yer almaktadır. Buna göre, Bursa ambar-ı hassa emini onun hakkında şikâyet bildirmiştir. Eskiden beri uygulandığı şekliyle Bursa hassa harç emini olan kişiler ambar-ı hassaya hizmette bulunan kişilerin nafakalarını aydan aya vermektedir. Ancak nafakalar Mehmed Çavuş'tan talep edildiği hâlde ödememektedir. Konu hakkında 20 Ekim 1603 tarihinde gelen emirde, eskiden beri uygulandığı şekliyle nafakaların verilmesi emredilmiştir. Yapmış olduğu usulsüzlük sebebiyle şikâyet edilen bir başka görevli müderris Mevlana Habib'dir. Bahsi geçen kişi Gazi Hudavendigar vakfı medresesinde müderristir. Kendisini merkeze şikâyet eden de aynı vakfın mütevellisi olan Salih Çavuş'tur. Şikâyetine göre Mevlana Habib kendisine verilen maişete kanaat getirmemektedir. Müderris Habib fukara ve görevliler için yardım amacıyla toplanan gıdaları vermeyerek kendisine almaktadır²⁸⁵. Konu hakkında 22 Ocak 1605 tarihinde gelen hükümde Mevlana Habib söz konusu medresedeki görevinden alınmıştır²⁸⁶.

3.2.2 Vergi Konusunda Yaşanan Anlaşmazlıklar

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi açısından verginin yeri düşünüldüğünde, vergilerin düzenli olarak toplanması merkez tarafından önem arz etmektedir. Vergilendirmeyi yapan merkez otoritesi tarafından toplanılacak olan vergi miktarı ve vergileri toplama usulü açık şekilde belirli olmasına rağmen, uygulamada bu durum tam manasıyla düzgün işleyemeyebilir. Vergi konusunda çıkan anlaşmazlıklarda iki taraf bulunmaktadır. Bu taraflardan biri vergi mükellefi olan reaya, diğeri vergileri toplamakla yükümlü olan görevlilerdir. Vergi mükellefi olan reayanın bu konuda sorun yaratma sebebi, vermekle yükümlü olduğu vergileri ödemek istememesidir. Reaya vergiyi ödememek için çeşitli yollara başvurduğundan görevliler tarafından merkeze şikâyet

²⁸⁴ B.Ş.S, A-155, vr. 152b.

²⁸⁵ Gelen belgede yardım toplama "cerre çıkmak" olarak tabir edilmiştir. Cerre çıkmak Osmanlı'da üç aylar denilen Receb, Şaban ve Ramazan aylarında medrese talebelerinin köylere dağılıp halka dinî nasihatlar verdiği, namaz kıldırıp müezzinlik etmek karşılığında para ver erzak topladığı dönemdir.

²⁸⁶ B.Ş.S, B-20, vr. 164b.

edilmektedir. Vergileri toplamakla yükümlü olan kişiler ise reaya tarafından fazla vergi talep etmeleri sebebiyle sık sık merkeze şikâyet edilmektedir. Konu hakkında incelenen şer'îyye sicilleri içerisinde her iki anlaşmazlık türünde çok sayıda hüküm tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde askerî sınıftan olanların reayadan kanun dışı şekilde eşya ve para almalarının önlenmesi, devletin fazlasıyla dikkat ettiği hususlardan biri olup bu durum genel adaletnâmelerin konusudur²⁸⁷. Reayanın vergi konusunda yapmış olduğu şikâyetlerde, görevliler bazen fazladan vergi talep ederken bazen reayanın daha önce vermiş olduğu vergilerin tekrar talep ediliyor olması şikâyete konu olmuştur. Nitekim Malatya Sancağı Kâhta Kazası'ndan Bursa'ya yerleşen bir kısım reayanın görevliler hakkında yapmış olduğu şikâyet buna örnektir. Reayanın içerisinde Hasan, Hüseyin ve diğer Hasan'ın belirtğine göre bunlar Celâlî eşkıyası sebebiyle yerlerini terk ederek Bursa'da bazı mahallelere gelmek zorunda kalmıştır. Celâlî isyanları 16. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanmaya başlamış ve oluşan emniyetsizlik ortamı sebebiyle Anadolu'da bulunan köylerin çoğu boşalmıştır. Buna bağlı olarak ziraat sektörü ve tımar sistemi de çökmüştür. Reaya çareyi şehir ve kasabalara göç etmekte bulmuştur²⁸⁸. Reaya daha 16. ve 17. yüzyıllarda bile mal ve mülkünü satarak İstanbul ve Batı Anadolu'nun diğer şehirlerine göç etmekteydi²⁸⁹. Nitekim şikâyette bulunan bu kişiler de Celâlî sebebiyle bulundukları yeri terk ederek Bursa'ya gelmiştir. Bursa'ya gelmeden önce sakin oldukları yerde avârız vergilerini ödemiş olmalarına rağmen iltizam emini olan Süleyman kendilerinden tekrar vergi talep etmektedir. Şikâyet üzerine 17 Mart 1604 tarihinde gelen hükme göre Süleyman Çavuş teftişe tabi tutulacaktır²⁹⁰. Osmanlı Devleti'nin vergi toplama konusunda oluşturmuş olduğu klasik düzen, 17. yüzyılın başlarından sonra bozulmaya başlamıştır. Devlet aldığı vergilerin bir kısmını ülkenin belli bölgelerinde kaldırmak zorunda kalmıştır. Vergi konusunda şimdiye kadar yapılan uygulamalardan vazgeçilmesi devlet için bir dönüm noktasıdır. Artık vergi toplama sistemi değişmez kuralları olmayan bir uygulama değildir. Böylece vergi toplayan

²⁸⁷ İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 51.

²⁸⁸ Emecen, a.g.e., s. 401.

²⁸⁹ Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, s. 148.

²⁹⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 161a.

kişilerin gelir miktarlarını sonuna kadar arttırabilecekleri bir sistemin önü açılmıştır. Devlet geçirmiş olduğu bu süreçte kontrolünü kaybetmeye başlamıştır²⁹¹.

Haksız yere kendilerinden vergi talep edilmesiyle görevlileri şikâyet eden bu kez Çingenelerdir. Çingenelerin Bursa'da çok uzun yıllardır yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Alacahırka, Demirkapı ve Kamberler semtlerinde yoğunlaşan Çingeneler, eski adı ile Atpazarı ve Demirkapı Mahallelerinde de yaşamışlardır. Ancak Atpazarı Mahallesi'nde yaşayan çingeneler ile şehrin diğer yerlerinde oturan çingelerine yaşayış şekilleri bakımından farklı olduğu yapılan şikâyetlerden görülmektedir. Atpazarı dışında oturanların tıpkı Müslümanlar gibi çocuklarını mektebe göndererek namaz kıldırıldığı bilinmektedir²⁹². Haksız vergi konusunda şikâyet eden Atpazarı sakinlerinden Derviş bin Hızır ve kardeşi Sultan ile Recep bin Mustafa ve kardeşidir. Bu kişiler İstanbul'a giderek "...biz Kiptîyanın Müslümânlarından olup, evlâdımıza muallimhânelerde Kur'an okutturup, Müslümânlarla birlikte secde ederiz..." diye belirtmişlerdir. Ayrıca bahsi geçen taifenin merkeze bildirdiğine göre her sene vermekle mükellef oldukları avârız ve diğer tekâlifleri vermektedirler. Ancak kendilerinden Anadolu Çingenelerinden alınan vergilerin istenmesi üzerine rencide edildiklerini bildirmişlerdir. Kendileri hakkında Kasım/Aralık 1605 tarihinde gelen hükümde bu kişilerin rencide edilmemesi emredilmiştir²⁹³. Gelen belgeden anlaşılacağı üzere Bursa'da yaşayan çingeneler arasında yaşayış biçimleri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Şikâyet eden kişi bilindiğinin aksine Atpazarı Mahallesi'nde oturmasına rağmen Müslümanlar ile ortak yaşayış biçimine sahip olduğunu öne sürerek vergiden muaf tutulmak istemiş ve isteği kabul edilmiştir.

Fazla vergi talebiyle merkeze şikâyet bildirenler arasında esnaf grupları da bulunmaktadır. Bursa meyhaneci taifesinin bildirdiğine göre bahsi geçen taife bozacıların yamağı olmamalarına rağmen, bozacılar siz yamağımızsınız diyerek kendilerinden bazen iki bazen üç bin akçe ordu-yı hümayun akçesi olarak almaktadır. Söz konusu yıl için on beş bin akçelerinin talep edilmesi üzerine durumu merkeze iletmışlerdir. Kendileri hakkında 28 Mart 1604 tarihinde gönderilen hükümde bu kişilerden eskiden olduğu

²⁹¹ Abou- el-Haj, a.g.e., s. 39-42.

²⁹² Sezai Sevim, "Osmanlı Bursa'sında Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 155.

²⁹³ B.Ş.S, B-21, vr. 129a.

şekilde vergilerinin alınarak fazladan vergi talebinde bulunulmaması emredilmiştir²⁹⁴. Pazarıcı taifesinin şikâyetine göre ise kendileri bulundukları yerlerde vergilerini ödedikten sonra ticaret için başka vilâyetlere gittiklerinde, kadılar tarafından tekrar vergi talep edildiğini bildirmektedirler²⁹⁵. Onlar hakkında 14 Ağustos 1603'te gelen hükümde bir daha haksız yere vergi talep edilmemesi emredilmiştir. Ayrıca bahsedildiği üzere fazla vergi talep edilmiş ise bu kişiler görevden alınacaktır.

Haksız yere vergi talep edilmesi sebebiyle şikâyetçi olanlar arasında Müslümanlar olduğu kadar gayr-i müslimler de vardır. Bursa'da yaşayan gayr-i müslim taifesinin merkeze adam göndererek iletmış oldukları şikâyetle göre, eskiden beri uygulandığı şekliyle her medre hamr için iki akçe vergi vermektedirler. Ancak kendilerinden bu vergiyi toplamaya gelenler vergiyi iltizamlarının gereği gibi almayarak fazlasını talep etmişlerdir. Merkeze ilettikleri şikâyet üzerine kendilerinden fazladan bir akçe dahi talep edilmemesi için 7 Aralık 1603'te hüküm gönderilmiştir²⁹⁶. Yahudi taifesinin şikâyetine göre, gayr-i müslimler için getirdikleri hamr yükünden mîrî için hamr eminlerine yük başına on bir akçe ödemektedirler. Ancak hamr emini olan Musa isimli Yahudi yük başına on bir akçe alması gerekirken otuz akçe talep etmektedir. Merkezden konu hakkında 16 Mart 1604 tarihinde gönderilen hükümde eskiden beri alındığı şekliyle bahsi geçen taifenin vergilerini ödemesi emredilmiştir. Ayrıca fazla vergi talep eden kişilerin görevden alınacağı bildirilmiştir²⁹⁷.

Bir diğer şikâyet Mudanya'da yaşayan gayr-i müslimler ile ilgilidir. Yapılan şikâyet için 15 Nisan 1604 tarihinde Bursa Mudanya'da sakin olan gayr-i müslimler için hüküm gönderilmiştir. Gayr-i müslimler dertlerini iletebilmek amacıyla İstanbul'a arz göndermiştir. Kendileri köylerinin eskiden 141 hane olup ancak zamanla içlerinden yetmiş dört neferin öldüğünü belirtmişlerdir. Köylerinde nüfus açısından bir azalma yaşanmasına rağmen cizye vergisini toplamaya gelen memurlar vergilerin tamamını talep etmektedirler²⁹⁸. Bahsi geçen reaya İstanbul'a şikâyet bildirdiği gibi aynı konu hakkında bu kez mahkemeye giderek şikâyetle bulunmuşlardır. Konuyu İstanbul'a ileten Mudanya

²⁹⁴ B.Ş.S, B-22, vr. 88b.

²⁹⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 188a.

²⁹⁶ B.Ş.S, A-155, vr. 180a.

²⁹⁷ B.Ş.S, B-22, vr. 70a.

²⁹⁸ B.Ş.S, B-22, vr. 73b.

naibi Mehmed'tir. Yapılan şikâyetlerde kişilerin haklılığını itiraz götürmez şekilde desteklemek amacıyla kadı gibi görevlilere başvurdıkları görülmektedir. Bunun amacı yapmış oldukları şikâyetle görevliler aracılığıyla destek aramaktır²⁹⁹. Gayr-i müslimler de bu amaçla kadı naibi desteğini sağlayarak hakkını savunmayı amaçlamıştır. Onlar adına Mudanya naibi Mehmed'in ilettiği şikâyetle cevap olarak Mayıs 1604 tarihinde gönderilen hükümde şer' ve kanuna aykırı iş yapılmaması emredilmiştir³⁰⁰.

Vergi konusunda mağdur olan yalnızca reaya değildir. Vergi toplamakla görevli kişiler de reyanın vergi ödemekte zorluk çıkarması sebebiyle merkeze şikâyet bildirmektedir. Reaya bazı durumlarda vergi vermemek için çeşitli yollar denemektedir. Nitekim cizye-i kıptiyan, çift bozan, ispençe türünden vergilerin iltizam emini olan Süleyman Çavuş'un şikâyetine göre bu tür vergilerin alındığı Karatimurlu Cemaati vergilerini ödememek için bahane üretmektedirler. Ferman olunduğu üzere bahsi geçen vergi talep edildiğinde bu kişilerin *"biz bugün geldik, yarın gideriz... ticaret için geldik ..."* ve bazıları da *"sâkin olduğumuz vilâyetlerde vergilerimizi verdik"* diyerek çeşitli bahaneler ile vergi ödemekte inat etmektedirler. Lakin ellerinde vergilerini verdiklerine dair kadıları tarafından verilen temessükleri (teslimat belgesi) bulunmamaktadır. Ayrıca sözü edilen taife altı ay burada sakin olmadık diyerek de vergi ödemekten kaçınmışlardır. Bahsi geçen taife altı aydan uzun bir süre bir yerde yerleşim hâlinde olmaları durumunda da devlete vergi ödemek zorunda olduğunun farkındadır³⁰¹. Konu hakkında Bursa kadısına 10 Aralık 1603 tarihinde gönderilen fermanda ellerinde vergilerini ödemiş olduklarına dair belgelerinin olup olmadığının kontrol edilmesi istenmiştir.

Vergi hakkında hamr eminleri tarafından yapılan bir başka şikâyet sonucu 1604 yılında Bursa kadısına hüküm gönderilmiştir. Eminlerin belirttiğine göre kendileri Bursa'da Filadar Köyü'ne ve diğer yerlere hamr vergisini talep etmek için gidecekleri vakit onlar gitmeden reaya bulunduğu yerden kaçmaktadır. Reyanın dağılıp izini kaybettirmek, sonra gelip yeni bir statü altında vergilerden kaçmak gibi bir taktiği bulunmaktadır³⁰². Konu hakkında merkezden 1 Ekim 1604 tarihinde gönderilen hükümde hamr eminlerinin iltizam eyledikleri yerlere adamlarını göndererek reyanın kaçtığı

²⁹⁹ İncalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 51.

³⁰⁰ B.Ş.S, B-22, vr. 73b.

³⁰¹ B.Ş.S, A-155, vr. 172b.

³⁰² İncalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 52.

bölgelerde durmaları emredilmiştir³⁰³. Görevliler reayanın vergi vermemek için kendileri gelmeden kaçtığıнын farkındadır. Bu sebeple geri dönecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak sakin oldukları yerlerde görevliler geri dönmelerini bekleyecektir.

Bursa kadısı Mevlana Abdürrahim'e 21 Ağustos 1603'te gönderilen hükme göre reaya hakkında şikâyet bildiren yine bir iltizam emnidir. Bildirdiğine göre kendisi Anadolu ve çevresinde olan güherçile, bedel-i mütekaidin-i sipahi ve sipahizadegan, tekyenişin, zaviyedarın defter mukataasını H. 1005/1010 M. 1596/1597-1601/1602 yıl aralığında iltizam etmektedir. Bahsi geçen mukataaya bağlı olan Bursa ve çevresindeki yerlere vergileri toplamak amacıyla gittiklerinde iltizamları gereği 100 akçe toplamaları gerekmektedir. Ancak vergi vermekle mükellef olanlar gelenleri taşılayıp öldürürüz diye tehdit etmektedir. Belirttiklerine göre bunun sebebi vergi toplamaya gelen kişilerin fazla vergi talep etmesidir. Bu sebeple etrafta yaşayan reaya Bursa'ya kaçmıştır³⁰⁴. Konuyla alakalı Bursa kadısı görevlendirilmiş olup, dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş da olayla ilgilenmek ve bahsi geçen kişilerin hakkından gelmek üzere Bursa'ya gönderilmiştir.

Vergi konusunda görevlilere sıkıntı yaşayanlar arasında kahveciler de bulunmaktadır. Dergâh-ı mualla çavuşlarından Mehmed Çavuş ve Musa isimli Yahudi kahve eminlerinin merkeze sunduğu arz-ı hâle göre kendileri Bursa ve diğer bazı kadılıklarda kahve satan tüccar taifesinden şikâyetçidir. Bildirdiklerine göre eminler kahveci taifesinden iltizamları gereği vukiyye başına üç akçe alandan, üç akçe imal edenden, üç akçe kavurandan, üç akçe de kahve alıp satan tüccardan almaktadırlar. Ancak bahsi geçen kahveci taifesi kahve iltizamı kaldırıldı, kahvehanemiz vakıftır, yeniçerininindir veya biz muafız diyerek vergilerini vermemektedir. Merkezden 25 Ocak 1605 tarihinde konu hakkında gönderilen hükümde kahve iltizamının kaldırılmadığı ve bahsi geçen taifeden gereken vergilerinin alınması emredilmiştir³⁰⁵.

³⁰³ B.Ş.S, B-22, vr. 77b.

³⁰⁴ B.Ş.S, A-155, vr. 195b.

³⁰⁵ B.Ş.S, B-21, vr. 141a.

3.2.3 Haksızlığa Uğramak

Kişilerin fazla vergi talebi haricinde haksızlığa uğradıkları bazı durumlar mevcuttur. Bursa'da yaşayan kişiler kendilerine yapılan çeşitli haksızlıklar sonucu vergi konusunda olduğu gibi merkeze şikâyet bildirmektedir. Haksızlığa uğrayanlar arasında hem reaya sınıfı hem de askerî sınıftan kişiler bulunmaktadır. Kişiler genellikle ellerinde berat olmasına rağmen görevlerinin bir başkası tarafından zapt edilmesi sebebiyle mağdur olmaktadır. Örneğin, dergâh-ı mualla çavuşlarından Dilaver Çavuş'un bizzat merkeze giderek yapmış olduğu şikâyet üzerine 23 Haziran 1604 tarihinde ferman gönderilmiştir. Şikâyetine göre Bursa Şehzadegan tevliyeti peşin olarak ödediği elli bin akçe karşılığında kendisine verilmiştir. Bahsi geçen tevliyetin kendisinde olduğuna dair elinde maliye tarafından verilen berat belgesi bulunmasına rağmen, Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş tevliyetin kendisine verildiğini iddia ederek Dilaver Çavuş'un tasarrufuna mani olmaktadır. Merkeze bildirmiş olduğu şikâyet üzerine gönderilen hükümde elinde bulunan beratı gereği görevin kendisinde olduğu ve Mehmed Çavuş'un karışmaması gerektiği bildirilmiştir³⁰⁶. Hassa harç emini Mehmed Çavuş'un kişilerin ellerindeki berata rağmen görevlerine engel olduğuna dair 24 Haziran 1604 tarihinde merkezden başka bir hüküm gönderilmiştir. Gönderilen her iki hükmün tarihleri göz önünde bulundurulduğunda Mehmed Çavuş'un aynı zamanda birden fazla kişinin görevine mani olduğu görülmektedir. Hükme göre şikâyet bildiren bu kez ebnâ-i sipahiyandan Mustafa'dır. Kendisine Bursa beytü'l-mal kâtipliği görevi verilmiştir ve elinde beratı bulunmaktadır. Ancak Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş maliye tarafından sipahi Mustafa'ya verilen berata riayet etmeyerek, bu görevi kurumun eski kâtibi olan Ali isimli sipahiye tekrar vermiştir. Şikâyeti üzerine gönderilen hükümde görevin Mustafa'ya verildiği ve kimsenin karışmaması istenmektedir³⁰⁷. Gediz şaphane mukataasına iltizam emini olan Harun isimli Yahudi, hassa harç emini Mehmed hakkında şikâyetle bulunanlardandır. Kendisi şapları Anadolu Vilâyeti ve Karaman'da tüccar taifesine satmıştır. Satılan şaplardan geriye kalan on beş bin vukiyyesini de yine aynı amaçla Bursa'ya getirmiştir. Mallarını burada mahzene koyan iltizam emini, işlerini halletmek amacıyla merkeze gittiği sırada, Bursa hassa harç emini Mehmed mallarına müdahale

³⁰⁶ B.Ş.S, B-22, vr. 80a.

³⁰⁷ B.Ş.S, B-20, vr. 178a.

etmiştir. İltizam emininin bildirdiğine göre, hassa harç emini Mehmed'in bahsi geçen mukataa ile hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen kendisine ait olan on beş bin vukiyyelik şapı satmıştır. Ayrıca satılan şapların parasını da kendisi zapt ederek hem kendisinin iltizamına hem de devlet malına zarar vermiştir. Merkeze bildirilen bu olayın ardından 6 Nisan 1604'de gelen fermanda, bu mukataanın nâzırı olan Hüseyin marifetiyle bahsedilen paranın hassa harç emini Mehmed'ten alınarak hazineye teslim edilmesi emredilmiştir³⁰⁸.

Kişilerin ellerinde olan berata rağmen görevlerine mani olanlar arasında yeniçeriler de bulunmaktadır. Örneğin, 31 Aralık 1606-1 Ocak 1607 tarihinde gelen hükme göre, Ali Paşa evkafına günlük sekiz akçe ile Safer isimli kişi câbî olmasına rağmen, yeniçeri Ahmed, câbî Safer'e engel olmaktadır. Yeniçeri Ahmed "*ben yeniçeriyim*" diyerek bir de vakfın mahsulatını alıp bunu kitabete yazdırmamaktadır. Şikâyet üzerine gelen hükümde bahsi geçen yeniçeri Ahmed'in vakıftan aldıklarını geri vermesi ve bir daha vakfa karışmaması emredilmiştir³⁰⁹.

Haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Hoca Emir Han isimli bir şahıs İstanbul'a giderek şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetçi olunan taraf bu kez bir vezirdir. Şikâyetle göre kendisinin Bursa'da bir odada eşyaları vardır. Anadolu Eyaleti'nde vezir olan Mustafa Paşa'nın Bursa'nın defter kethüdası olan Mircan isimli kişide alacak hakkı bulunmaktadır. Şikâyetçi olan Emir Han isimli kişi Mircan'a kefil olmadığı hâlde, vezir tarafından bir adam gönderilmiş ve "*sen onun (Mircan'ın) akrabası*" diyerek kendisinin odası mühürlenmiştir. Kendisi bu konunun Dîvân-ı Hümayun'da şer' ile görülmesini rica etmektedir. Konu hakkında 4-13 Ocak 1604 tarihinde gelen fermanda Emir Han isimli kişinin kendi tarafından bir kefilin merkeze gönderilmesi emredilmiştir³¹⁰.

Haksızlığa uğrayan bir kişi olabileceği gibi bazen bir grup reaya toplu olarak da merkeze bu konuda şikâyet bildirebilmektedir. Mihaliç (Karacabey) Sultan Orhan evkaf reayasının merkeze bildirdiğine göre hassa harç emini Kara Mustafa oğlu Mehmed Çavuş reayaya köylerinde adam öldürüldüğünü söyleyerek reayadan 15 bin akçe, 880 tavuk, 23 müd buğday, 410 araba odun alarak kendilerine zulüm etmiştir. Hassa harç emini

³⁰⁸ B.Ş.S, A-155, vr. 160a.

³⁰⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 136a.

³¹⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 164b.

Mehmed Çavuş'un reayaya yapmış olduğu bu zulüm üzerine 4-13 Ocak 1604 tarihinde gelen fermanla kendisinin merkeze gönderilmesi emredilmiştir³¹¹. Karacabey reayasından olan İkizceler âğnâmı mukataasının çoban gayr-i müslimleri de hassa harç emini Mehmed'ten şikâyetçidir. Gayr-i müslimlerin bizzat merkeze giderek ilettikleri şikâyetlerine göre, emin Mehmed üzerlerine 40-50 atlı ile giderek arpa ve otluk gibi zahirelerini almıştır. Emin bununla da yetinmeyerek 20 müd buğday, 880 tavuk, 400 araba odun alarak reayaya zulüm etmiştir. Reayanın bu gibi durumlarda genellikle merkeze şikâyet bildirerek zulme engel olunmasını istediği görülmektedir. Ancak bu kez reaya merkeze şikâyet iletmekten öteye giderek merkezi tehdit etmiştir. Reaya eğer bahsi geçen hassa harç emini Mehmed Çavuş'un bu tip zulümleri devam ederse hepsinin firar ve terk-i diyar edeceklerini bildirmişlerdir. Köylüler topraklarını terk etme konusunda kendilerini bulundukları mekâna çok da bağlı hissetmiyorlardı. Bu sebeple göçmek için mutlaka bir kriz çıkmasına gerek yoktu. Kimi zaman onlardan haksız yere talep edilen bir vergi veya üzerlerinde hissettikleri başka türlü kanunsuz talep ve baskılar sebebiyle de topraklarını bırakabilmekteydiler³¹². Bahsi geçen reaya taifesinin Mehmed Çavuş'un yaptığı zulüm karşısında köylerini terk etmekle merkezi tehdit etmeleri bu durumun uzun süreden beri var olup, çözüme kavuşmadığı anlamına gelebilir. Devlet merkezi için yerleşik durumda bulunan bir köy halkının yerini terk etmesi malî kayıplara yol açacaktır. Bu durumda reayanın iletmış olduğu şikâyet üzerine 11 Şubat 1604 tarihinde gelen hükümde konunun yerli yerinde görülmesi için Bursa kadısı tarafından naip tayin edilip, Mihaliç kadısının dahi bu olayı teftiş etmesi emredilmiştir³¹³. Anlaşıldığına göre devlet merkezi durumun ciddiyetinin farkına varmış ve reayanın şikâyeti üzerine olayla ilgilenmesi için hem kadı hem de naip görevlendirmiştir.

Bir başka haksızlığa uğrama konusu hırsızlık ile ilgilidir. Gökçedağ Kazası'na (Balıkesir) bağlı Bahşayış Köyü'nde yaşayan Koçi adlı kişinin bildirdiğine göre, Şaban Halife isimli kişinin katırı çalınmıştır. Bu şahıs, Koçi'ye sen çaldın diyerek iftira atmaktadır. Bu durumdan şikâyetçi olan Koçi iftiraya uğradığından kendisinin rencide edildiğini ve suçun üzerinden alınmasını talep etmiştir³¹⁴. Kendisi hakkında Bursa kadısı,

³¹¹ B.Ş.S, A-155, vr. 179a.

³¹² Karademir, a.g.e., s. 199.

³¹³ B.Ş.S, B-22, vr. 90a.

³¹⁴ B.Ş.S, B-22, vr. 88a.

Hudavendigar sancakbeyi ve Gökçedağ kadısına hitaben 22 Şubat-2 Mart 1604 tarihinde gönderilen fermanda kimsenin haksız yere rencide edilmemesi ve bu olayın üzerinden 15 yıl geçmemiş ve kişi suçsuz ise şer' ile görülmesi emredilmiştir.

3.2.4 Miras

Osmanlı Devleti'nde kişiler vefat ettikten sonra sahip oldukları her türlü mal ve borç defterlere yazılarak kaydedilmiştir. Kişilerin miraslarının yazılı olduğu bu defterler çeşitli isimlerle adlandırılmakla birlikte en sık kullanılanı terekedir. Vefat eden kişilerin terekelerini taksim eden şer'î memurlara kassâm denilmektedir. Bu memurlar miras davalarında bizzat dava mahalline giderek gerekli incelemeleri yaptıktan sonra davayı hükme bağlayarak terekeyi varisler arasında taksim ederlerdi. Kassâmlar ikinci derecede adlîye görevlilerinden olup kadının yardımcılardır³¹⁵. Osmanlı Devleti yargı sisteminin temel taşlarından olan kadının görevlerinden birisi de miras dağılımını yapmasıdır³¹⁶. Kadının yapmış olduğu miras dağılımında bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Kişilerin miras konusunda yaşamış oldukları sıkıntılar ve kendilerine karşı yapılan haksızlıklar sebebiyle yaşadıkları şehrin mahkemesine başvurduğu ya da doğrudan merkeze gittiği durumlar bulunmaktadır. Miras dağılımında yaşanan haksızlıklar sebebiyle mahkemeye başvuran kişileri mağdur duruma düşürenler kişilerin akrabaları, devlet görevlileri veya farklı kişiler olabilmektedir. İncelenen şer'îye sicilleri içerisinde miras konusunda 29 hüküm tespit edilmiştir. Hükümlerde miras hakkında yaşanan sorunlar çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Mustafa isimli yeniçerinin merkeze giderek şikâyet bildirmesi üzerine 26 Kasım-4 Aralık 1603 tarihinde bu hususta hüküm gönderilmiştir. Şikâyetine göre kendisine babasından bir değirmen kalmıştır ve bu değirmenin tasarrufu da ona aittir. Ancak Cihangir isimli kişi bahsi geçen değirmenin bir vakıf olduğunu iddia ederek tasarrufuna engel olmaktadır³¹⁷. Benzer şekilde 8 Mart 1601 tarihinde gelen bir başka hükümde, Bursa Kazası'na bağlı Samanlı Köyü'nde yaşayan Yıldırım Beyazid Han vakıf reayasından Budak isimli kişi vefat etmiş ve tasarrufunda bulunan çeltik çiftliği tapusuyla birlikte kızlarına intikal etmiştir. Ancak vakfın müderrisi olan Mevlana Mehmed bahsi

³¹⁵ Said Öztürk, "Kassâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 579-82.

³¹⁶ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, s. 170.

³¹⁷ B.Ş.S, A-154, vr. 147a.

geçen çiftliği daha önce tapusuyla satın aldığını belirterek kişilerin tasarrufuna engel olmaktadır³¹⁸. Merkezden gönderilen hükümlerden anlaşılacağı üzere kişilerin ellerinde tapuları bulunmasına rağmen bir başkası tarafından malları gasp edilmekte ve kişiler mağdur olmaktadır.

Osmanlı hukukuna göre kişinin varis bırakmadan ölmesi durumunda malları devlet hazinesine aittir. Bu uygulamanın hukukî dayanağı kanunnâmelerdir³¹⁹. Ancak bazı durumlarda bu malların devlet görevlileri tarafından zapt edildiği görülmektedir. Özellikle kişilerin şehir dışında bulunduğu durumlarda varisi olduğu malı ispat etmek konusunda güçlük çektiği görülmektedir. İncelenen miras konulu hükümler içerisinde Hamza isimli şahıs bu konuda örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Onun hakkında gönderilen ilk hüküm 14-23 Eylül 1605 tarihine aittir. Hamza'nın kardeşi Ali, Bursa sakinlerinden olup vefat etmiştir. Kardeşinden kalan 120 bin akçeyi beytü'l-mal emini Hüseyin zapt ederek hazine için almıştır. Bahsi geçen Hamza varis olduğunu ispatlamak amacıyla merkeze gitmiş fakat elinde maliye tarafından verilen bir ispat belgesi olmadığından kendisine beş bin akçe verilmiştir. Kalan paranın belgesi olması durumunda kendisine verileceği belirtilmiştir³²⁰. Hamza hakkında 9 Kasım 1605 tarihinde gelen bir diğer hükümde kendisinin Akşehir'de, vefat eden kardeşi Ali'nin ise Bursa Muradiye Mahallesi'nde yaşadığı tespit edilmektedir. Ayrıca Hamza kardeşi Ali'nin tek varisi değildir. Toplam üç varisi bulunan Ali'nin eşi ve kızı üzerlerine düşen hakkı almış olmalarına rağmen bir diğer varis olan Hamza'nın hakkı başkasına verilmiştir. Kardeşinin varisi olduğuna dair elinde kanıt olarak hüccet, fetva ve emr-i şerif dahi bulunmasına rağmen Hamza hala beytü'l-mal emininin hakkını alamamıştır. Belirttiğine göre beytü'l-mal emini, Hamza Akşehir'den varisi olduğu malları almaya gelene kadar hakkını Bursa'da bezzazıztana koymuştur. Hükümde Hamza'ya ait olan malların verilmesi emredilmektedir³²¹. Hamza varis olduğunu kanıtlayabilmek ve hakkı olan mallara kavuşabilmek için Bursa'da mahkemeye başvurmuş, İstanbul'a bizzat giderek şikâyet bildirmiş ve alması gereken tüm ispat belgelerini toplamıştır. Ayrıca yaşamış olduğu Akşehir'in kadısı Hüseyin tarafından dahi hakkının verilmesi için yazılan belge ve

³¹⁸ B.Ş.S, A-154, vr. 151b.

³¹⁹ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, s. 176.

³²⁰ B.Ş.S, B-20, vr. 158b.

³²¹ B.Ş.S, B-20, vr. 158b.

Hamza'nın bizzat padişaha sunmuş olduğu arz-ı hâl kaydı da deftere yazılmıştır³²². Hamza derdini iletmek amacıyla padişaha sunmuş olduğu arz-ı hâlde sözlerine adaletli padişahım diyerek başlamış ve kendisinden fukara olarak söz ederek hak talep etmiştir. Ele geçen belgelerden Hamza'nın hakkını alabilmek için her türlü yolu denediği görülmektedir.

Miras konusunda kişileri haksızlığa uğratan devlet görevlileri içerisinde hakkında çeşitli konularda şikâyetler bulunan Bursa hassa harç emini Mehmed de bulunmaktadır. Marziye Hatun onu merkeze giderek şikâyet etmiştir. Belirttiğine göre kardeşi Mehmed Çavuş vefat etmiş ve kendisinden başka bir varisi bulunmamaktadır. Kardeşinden kalan tüm mal kendisine intikal etmiş olmasına rağmen hassa harç emini Mehmed Çavuş mirasın yirmi bin akçesinden fazlasını almıştır. Marziye Hatun'un hakkını talep etmesi üzerine Mehmed Çavuş bahsi geçen mirasın sekiz bin akçelik kısmının satıldığını ve üzerinden üç yıldan fazla bir zaman geçtiğini söylemiştir. Marziye Hatun hakkında 22 Haziran 1604 tarihinde gönderilen hükümde olayın incelenmesi için Bursa'ya mübaşir gönderileceği ve haklı olması durumunda bahsi geçen meblağın kendisine verileceği belirtilmiştir³²³. Mübaşirler sancağa saraydan emirler getirdikleri gibi birçok sorunun çözümünde merkezi temsil eden denetçi ya da yürütücü durumundaydılar³²⁴. Hassa harç emini Mehmed Çavuş hakkında gelen bir başka şikâyetle merkeze adam göndererek hakkını arayan Veli ve Ali isimli iki kardeşdir. Bu kişilerin Bursa Veli Şemsettin Mahallesi'nde yaşayan İvaz'ın kardeşleri olduklarına dair ellerinde mahkeme tarafından verilen belgeleri bulunmaktadır. Kardeşleri vefat etmiş ve hassa harç emini Kara Mustafa oğlu Mehmed kardeşlerinden kalan mirası zapt etmiştir. Hazine-i âmire defterlerinde 25 bin 70 akçeyi teslim ettiği kaydedilmiş olmasına rağmen haklarını talep ettiklerinde vermemektedir. Kendileri hakkında 20 Kasım 1604 tarihinde gönderilen hükümde haklarının beytü'l-mal tarafından verilmesi emredilmiştir³²⁵. Kastamonu'da yaşayan Hacı Fazlullah isimli kişi de merkeze giderek Bursa hassa harç emini Mehmed'i şikâyet edenler arasındadır. Bursa'da yaşayan babası Hacı Osman vefat etmiş ve mirası kendisi

³²² B.Ş.S, B-20, vr. 158b.

³²³ B.Ş.S, B-22, vr. 70b.

³²⁴ Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, s. 87.

³²⁵ B.Ş.S, B-20, vr. 171a.

ile birlikte Halime ve Kerime isimli kadınlara intikal etmiştir. Ancak hassa harç emini Mehmed Çavuş kendilerine kalan emlak ve erzakı hazine için zapt etmiştir. Mallarını talep ettiklerinde ise daha önce de söylediği gibi üç yıldan fazla bir zaman geçtiğini belirtmiştir. Bahsi geçen şahısların hakkının verilmesi için 25 Temmuz 1604'te hüküm gönderilmiştir³²⁶. Belgelerden anlaşılabileceği üzere kişilerin haklarını talep edebilmesi için bahsi geçen dönemde üç yıldan fazla bir zaman geçmemesi gerekmektedir. Bu durumun farkında olan Mehmed Çavuş kişilerin haklarını zapt ettikten sonra geri vermemek için sürekli olarak zaman kavramını öne sürmektedir.

Devlet görevlileri haricinde reaya miras konusunda kendi aile bireyleri tarafından da mağdur edilebilmektedir. Örneğin, Bursa'da yaşayan Mehmed ve kardeşi Emine Hatun merkeze giderek şikâyet bildirmiştir. Şikâyetlerine göre babaları Şaban vefat etmiş ve Bursa'da Arabayatağı Mahallesi'nde bulunan üç ocaklı ev kendilerine intikal etmiştir. Ancak valideleri Ayşe Hatun evin kendisine ait olduğunu iddia ederek Şerife Hatun'a satmıştır. Şikâyet üzerine kendileri hakkında 2-11 Şubat 1604 tarihinde gönderilen hükümde olayın üzerinden on beş yıl geçmemiş ise hak üzere teftiş edilmesi emredilmiştir³²⁷. Bu bir zaman aşımı meselesidir. Belirtilen süre zamana ve olaylara göre değişiklik gösterebilmektedir.

Aile arasında yaşanan bir başka miras meselesinde merkeze giderek şikâyet bildiren Ümmü Hatun'dur. Ümmü Hatun'un kardeşi Merdullah bin Muslu dergâh-ı mualla kapıcılarından ve vefat etmiştir. Mirası annesi Hatice Hatun ile oğulları İbrahim ve Mehmed'e kalmıştır. Miras üç kişiye kalmış olmasına rağmen Merdullah bin Muslu'nun oğullarından İbrahim mirasın tamamını almıştır. Bu durum üzerine anne Hatice Hatun uğramış olduğu haksızlık karşısında dava açacakken vefat etmiştir. Annesi Hatice Hatun'un ölmesi üzerine kardeşinden annelerine kalan miras bu kez Ümmü Hatun'a intikal etmiştir. Kardeşinin oğlu İbrahim ise ona hakkını vermemektedir. Konu hakkında 13-24 Mart 1604 tarihinde gelen hükümde eğer olayın üzerinden on beş yıldan fazla zaman geçmemiş ise şer'î ile teftiş edilmesi emredilmiştir³²⁸.

³²⁶ B.Ş.S, B-20, vr. 192b.

³²⁷ B.Ş.S, B-22, vr. 89a.

³²⁸ B.Ş.S, B-22, vr. 92b.

3.2.5 Halkın Talepleri

Merkez-Bursa arası yaşanan ilişkide şikâyet haricinde halkın merkezden bir takım taleplerde bulunduğu görülmektedir. Bursa tarafından merkeze iletilen bu talepler sayesinde tıpkı şikâyetlerde olduğu gibi halkın sosyal çevresinde yaşadığı problemleri anlamak mümkündür. Örneğin, Bursa kadısına 21-30 Nisan 1604 tarihinde gönderilen fermana göre, Kite Nahiyesi Çalı Köyü ahalisi dertlerine çare bulmak amacıyla aralarından Eyüp isimli şahısla İstanbul'a mektup göndermişlerdir. İlettiklerine göre yakın çevrelerinde cami yoktur. Uzak mesafede olan camilere de yaşça büyük olanların gitmeye gücü yetmemektedir. Bazı şahısların da cami mesafesinin uzak olması sebebiyle üşendiklerinden camiye gitmediklerini bildirmişlerdir. İstekleri, köyde var olan mescidin cami yapılmasıdır. Eğer merkez tarafından izin verilirse, aralarından bir kişi (Eyüp) kendi malı ile bahsi geçen mescidi cami yapacağını belirtmiştir³²⁹.

Cami ihtiyacı hakkında Bursa kadısına 3-12 Mart 1604 tarihinde gönderilen başka bir fermanda, bu kez merkeze durumu aktaran Bursa kadısıdır. Kadı, merkeze mektup göndererek kazanın ihtiyacını iletmiştir. Göndermiş olduğu mektuba göre Bursa'ya bağlı Selçuk Gazi Köyü halkının nüfusu çok olmasına rağmen camileri yoktur. İçlerinden Hacı Ali isimli kişi köydeki bir mescidi cami yapmıştır. Bu kişinin bahsi geçen cami içindeki bir odada ikamet edebilmesi için izn-i hümayun talep edilmektedir. Her iki belgede de sorun yakın çevrede cami olmamasıdır. İncelenen ilk belgede ahali yakın çevresinde cami olmadığını belirterek çözümü kendisi sunmuştur. Reayadan biri kendi malı ile hâli hazırda olan mescidi cami yapacaktır. Aynı konu hakkında gönderilen diğer metinde ise bölge halkının nüfusu çok olmasına rağmen camisi yoktur. Yine kendi aralarından Hacı Ali isimli kişi mescidi cami yaparak çözüm üretmiştir. Ahali çözümü kendisi bulmuş, mescit camiye çevrilmiştir. Mescidi camiye çeviren Hacı Ali'nin cami içerisindeki bir odada ikamet edebilmesi için merkezden izin talep edilmiş, merkez tarafından ikamet için izin verilmiştir³³⁰.

³²⁹ B.Ş.S, A-155, vr. 155b.

³³⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 157a.

3.3 ASAYİŞ MESELELERİ

3.3.1 Eşkîyalık Olayları

Eşkîyalık Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her döneminde karşılaşılabilen bir olgudur. Bu sebeple devletin kuruluşundan yıkılışına kadar her zaman doğal olarak gözlemlenmiştir. Yalnızca devletin yönetim düzeninin sekteye uğradığı ve bir takım karışıklıkların yaşandığı dönemlerde bu eşkıyalık olaylarında artışlar meydana gelmiştir³³¹. Yaşanan eşkıyalık olayları ve bir takım taşkınlık hareketleri Bursa yerelinde de yaşanmıştır. Nitekim 27 Ekim-5 Kasım 1602 tarihinde Hudavendigâr sancakbeyine gönderilen hükümde bu durum açıkça görülmektedir. Bahsedildiğine göre Hudavendigâr Livası ve çevresinde eşkıya birer ikişer ellerinde silahlar ile belli yerlerde toplanmaktadırlar. Bu kişiler daha fazla çoğalmadan haklarından gelinip önlem alınması için hüküm gönderilmiştir³³².

Eşkîya tabiri devlet içerisinde halka zulüm eden ve devlete karşı ayaklanan her grup için kullanılan genel bir tabirdir. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan ve özellikle 17. yüzyıla gelindiğinde geniş ölçüde büyüyen eşkıyalık hareketleri ise gerek yayılma alanı, sistemi ve faaliyetleri dolayısıyla farklılık göstermektedir. Bu sebeple eşkıyalık hareketlerinin ilki her dönemde görülen gasp, tecavüz ve yaralama şeklinde işlenen suçlar olarak görülmelidir. İkincisi ise incelenen döneme özgü belirli kişiler çevresinde gelişen, Osmanlı ordusunu iyi bilen şehirleri kuşatıp kısa sürede büyük gruplar toplayabilen şakilerdir³³³. Eşkîyalık hareketlerine katılarak devlete karşı ayaklanan gruplar içerisinde işsiz, genç ve eli silah tutan kişilerin yanı sıra devlete karşı hâli hazırda görevli durumda olup daha üst mevki sahibi olabilmek amacıyla bu gruplara katılanlar da bulunmaktadır³³⁴. Eşkîya gruplarına katılan kişiler hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz 10 Ağustos 1603 tarihli belgede, bazı yeniçeri ve acemi oğlanlarının eşkıya ile birlikte olup fukaraya zulüm ettiği belirtilmektedir. Bursa'ya zabıt olarak tayin edilen yasakçıbaşı

³³¹ Tahsin Şahin, *Celali Kuşatması Altında Bursa*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017, s. 42.

³³² B.Ş.S, A-154, vr. 189b.

³³³ Şahin, *Celali Kuşatması Altında Bursa*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), s. 42.

³³⁴ Şahin, *Celali Kuşatması Altında Bursa*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), s. 50.

Mehmed'in bahsi geçen eşkıyanın hakkından gelerek bu durumun diğerlerine ibret olması emredilmiştir³³⁵.

Yaşanan eşkıyalık olayları şehirlerde yaşayan halkın güvenliğini de tehdit etmektedir. Bursa Hisar bölgesinin içerisinde yer alan mahallelerin korunabilmesi için güvenlik amacıyla etrafı surlarla çevrilmiştir. Bu Hisar surlarının giriş çıkışında kullanılan beş kapısı bulunmaktadır. Kapılarda güvenlik amacıyla bevvâplar (kapıcı) nöbet tutarak geceleri mahalleleri korumakla görevlendirilmişlerdir³³⁶. Yapılması gereken bu görev yerine getirilmemiş olacak ki konu hakkında merkeze şikâyetle bulunulmuştur. Şikâyetle bulunan hisar içinde yaşamakta olan bir yeniçeridir. Hisar ve şehir kapılarının ihmal edilerek kapatılmaması sebebiyle bazı eşkıya gece mahallelere gelerek hem kendisinin hem diğer ahalinin evlerine girmişlerdir. Eşkıyalar girdikleri evlerden para ve erzak almıştır. Yeniçeriler bu kapıların kapatılarak şehrin korunmasını istemektedir. Eşkıyanın geceleri mahalleleri basarak reayanın güvenliğini tehdit etmesi üzerine 9-17 Eylül 1603 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Bundan böyle kapıların kapatılarak herhangi bir ihmal yaşanmaması ve nöbet tutulması emredilmiştir³³⁷.

Bursa'dan Hacı Ahmed bin Ömer'in merkeze yapmış olduğu şikâyetle göre Mudanya'da olan Cebe Ali evkafının odaları kullanılamaz hâle gelmiş ve harabeye dönmüştür. Odalar denen konutlar, kiralanmak amacıyla inşa edilen ve genellikle bir veya iki kişinin barınabileceği küçük ev yapılarıdır. Hücerât da denilen bu konutlarda genellikle ticaretle uğraşan kişiler, bekâr işçiler, hamallar, tacirler ve yolcular kalabilirlerdi³³⁸. Harabeye dönen bu vakıf odalarında eşkıya kendileri kaldıkları gibi bazen de kiraya vererek haksız para kazandıkları ifade edilmiştir. Bu sebeple vakfın satılmasına karar verilmiştir. Konu ile alakalı Bursa kadısı Abdurrahman vakfın bulunduğu yere giderek incelemelerde bulunmuş ve Müslümanlarla konuşmuştur. Verilen karara göre vakıf satılacak ve parası da vakfa verilecektir³³⁹.

³³⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 194a.

³³⁶ Saadet Maydaer, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s. 30.

³³⁷ B.Ş.S, A-155, vr. 188a.

³³⁸ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, s. 102.

³³⁹ B.Ş.S, B-22, vr. 88a.

Bursa’da yaşanan eşkıyalık faaliyetleri içerisinde 1607 yılında Bursa’yı kuşatan Kalenderoğlu Mehmed ile alakalı da hüküm bulunmaktadır. Kalenderoğlu Mehmed’in Bursa’yı kuşatmadan önce de Bursa ve çevresine gelerek küçük çaplı faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Konu hakkında 12 - 21 Aralık 1606 tarihinde gelen hükme göre Kalenderoğlu Mehmed Bursa ve etrafındaki kasaba, nahiye ve köylerde yağma yaparak halka zulüm etmektedir. Merkez tarafından gönderilen hükümde yeniçerilerin harekete geçerek eşkıyanın hakkından gelinmesi istenmiştir. Merkez bahsi geçen bu kişiden “*vazifesi ve ulufesi olmayan eşkıya*” olarak söz etmektedir. Yeniçeri orta çavuşu olan Hüseyin ile birlikte Bursa’da ne kadar ocak halkı, oturak ve korucu var ise şakilerin üzerine gitmeleri emredilmiştir³⁴⁰.

3.3.2 Cinayet

Cinayet, genel olarak mala ve bedene yönelik her türlü hukuka aykırı fiil için kullanılırken, özellikle de adam öldürme anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir³⁴¹. Adam öldürmenin cezası İslâm hukukunda olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de kısastır. Bu durum kanunnâmelerde açıkça belirtilmiştir. Katilin affedildiği durumlarda ise belirli ölçüde bir diyet bedeli ödemesi gerekmektedir. Örneğin, 1603-1617 yılları arasında hüküm süren padişah I. Ahmed Kanunnâmesi’nde adam öldürmenin cezası kısas olarak belirlenmiş ve kişinin affedilmesi hâlinde ödemesi gereken diyet bedeli katil zengin ise 400, fakir ise 200, gayet fakir ise 50 akçe olarak belirtilmiştir³⁴².

İncelenen dönem kapsamında şer’iyye sicilleri içerisinde Bursa’da yaşanan çeşitli cinayet olayları bulunmaktadır³⁴³. Örneğin, Bursa’dan Hatice Hatun merkeze bu konuda arz-ı hâl sunmuştur. İddiasına göre Bursa’da Seyyid Bekir, Mustafa, Mahmud ve diğer Mustafa isimli kişiler Setbaşı bölgesinde oğlu Seyyid Mustafa’nın önünü kesip, bıçak ile vurup öldürmüşlerdir. Bu konunun Müslümanlar huzurunda hak ve adalet üzere görülerek bahsi geçen kişiler hakkında ceza verilmesini talep etmiştir. Hatice Hatun’un oğlunun

³⁴⁰ B.Ş.S, B-25, vr. 168a.

³⁴¹ Hasan Ali eş-Şazeli, “Cinayet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 14-15.

³⁴² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 497.

³⁴³ Bursa yerelinde aynı dönem içerisinde yaşanan cinayet ve diğer şiddet olayları için bkz. Serap Babalar, *Bursa’nın Sosyal Tarihi Kapsamında, 17. Yüzyıl Başlarında Kadı Sicillerinde Şiddet İçeren Suçlar ve Düşündürdükleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2015.

öldürülmesi üzerine yazmış olduğu arz-ı hâle cevap olarak Bursa kadısına 18-27 Eylül 1603 tarihinde ferman gönderilmiştir. Merkezden gelen emirde, bu konu için kefil olacak şahitler istenmektedir. Ancak olayın mahkemede görülebilmesi için üzerinden on beş yıl geçmemiş olması gerekmektedir. Hatice Hatun'un oğlunun katledilmesi olayının üzerinden eğer on beş yıl geçmemiş ise olayın teftiş edilmesi, olay Hatice Hatun'un bahsettiği gibi ise katillerin merkeze bildirilmesi emredilmiştir³⁴⁴. Hatice Hatun oğlunun varisi olması sebebiyle Osmanlı hukukuna göre bu cinayet davasının yetkilisi durumundadır. Cinayet davalarında yetkili tutulan öldürülen kişinin varisidir. Ancak varisin olmadığı durumlarda subaşı devreye girerek cesedin bulunduğu yerin halkından katili bulmalarını istemektedir³⁴⁵. Osmanlı ceza hukukunda katil ve hırsızlık olaylarında bütün bir köy halkının sorumlu tutulduğu bilinmektedir. Bu durum köyde yaşayanların cemaat karakterini kuvvetlendirir ancak sosyal yapıyı esaslı olarak değiştirecek nitelikte de değildir³⁴⁶.

Bursa Aksu Köyü'nden Yiğitbaşı Ali isimli bir yeniçerinin merkeze sunmuş olduğu arz-ı hâle göre, kendisi gibi yeniçeri olan Mehmed bir miktar malını alıp firar etmiştir. Ali'nin oğlu Mehmed "*onu filan yerde ben katlettim, malını aldım*" diye belirtmiş ve mahkemeye şahit sunmuştur. Ancak mahkemeye sunmuş olduğu şahitler kendisine şahitlik etmemişler ve bu sebeple şeyhülislam da bu şahitliği kabul etmemiştir³⁴⁷. Ayrıca katlettiğini iddia ettiği yeniçeri Mehmed de öldürülmemiştir ve bu esnada görevdedir. Konu üzerinden on beş yıl geçmemiş ise dava mahkemede görülecektir.

Cinayet hakkında 24 Ekim-2 Kasım 1605 tarihli gelen hükümde anlaşılabacağı üzere şikâyetçi olan yine bir yeniçeridir. Bursa'da yaşayan Mehmed isimli yeniçerinin bildirdiğine göre kendisinin Yusuf isminde abd-i memluku (kölesi) bulunmaktadır. Köle Yusuf yeniçerinin 1200 sikke filorisini alıp Aksu Kasabası'na gitmiştir. Kasabanın yiğitbaşısı olan Ali bin Halil ve oğlu Mehmed ile damadı Hüseyin, Yusuf'u öldürmüşlerdir. Yusuf'un yeniçeriden çalmış olduğu parayı da aralarında bölüşmüşlerdir.

³⁴⁴ B.Ş.S, A-155, vr 190a.

³⁴⁵ Abacı, a.g.e., ss. 188-189.

³⁴⁶ İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, s. 13.

³⁴⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 130b.

Yeniçeri Ali parasının bu kişilerden alınması için dava açmıştır. Mübaşir tayin edilen Mehmed Çavuş'un olayı incelemesinin ardından kefiller ile birlikte İstanbul'a gidilecektir³⁴⁸.

Cinayet sebebiyle şikâyet edilen bu kez bir yeniçeridir. Bursa sakinlerinden Derviş kızı Mah Paşa isimli kadın Hacı Sevindik Mahallesi'nde yaşayan Emrullah adlı yeniçeriyi mahkemeye şikâyet etmiştir. Yeniçeri Emrullah, Mah Paşa'nın oğlu Hacı Mehmed'i böğründen, bacağından, arkasından, elinden ve göğüs altından soğluk (bıçak) ile toplam beş yerden vurarak öldürmüştür. Bu sebeple Mah Paşa yeniçeriyi dava etmiştir. Fakat yeniçeri durumu inkâr etmiştir. Yeniçeri bahsi geçen cinayeti işlerken olayı gören Fahri bin Hüseyin ve Kamer bin Hamza isminde iki kişi bulunmaktadır. Bursa'da yaşayan bazı ihtiyar yeniçeriler de Emrullah hakkında haramzâde ve katildir diyerek şahitlik etmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda kişinin yaşadığı mahalle halkının kendisi hakkındaki görüşleri önemsenmektedir. Yeniçeriden şikâyetçi olan bu kişiler onun ulufesinin kesilmesini ve şer' ile hakkından gelinmesini istemiştir³⁴⁹.

3.3.3 Hırsızlık

Hırsızlık başkasına ait olan bir malın bulunduğu yerden gizlice alınmasıdır. Hırsızlık suçu diğer bir suç cinayet ile birlikte Osmanlı genel güvenlik anlayışı içerisinde yer alan en önemli iki maddedir. Hırsızlık ve bunu yapana karşı verilecek olan cezalar kanunnâmelerde geniş olarak düzenlenen konulardan birisidir³⁵⁰.

Bursa kadısına 26 Kasım-4 Aralık 1603'te gönderilen fermanla konu hırsızlıktır. Buna göre, Osman isimli kişi altınlarının çalındığını iddia ederek merkeze şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetine göre İstanbul'da Sinan Paşa Hanı'nda kalırken, Yusuf isimli kişi kendisinin odasını açmış ve 300 bin altınını hırsızlamıştır. Altınları çalınan Osman, Yusuf'un peşine düşerek onu Mudanya'da bulmuştur. Bu sebeple hakkını talep etmekle birlikte Yusuf'un cezasının verilmesini istemektedir. Osman hakkında gönderilen fermanla kendisinin hakkının verilmesi, bahsi geçen her iki kişinin de devlet merkezine gönderilmesi emredilmiştir³⁵¹.

³⁴⁸ B.Ş.S, B-20, vr. 161b.

³⁴⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 135b.

³⁵⁰ Abacı, a.g.e., s. 185.

³⁵¹ B.Ş.S, A-155, vr. 188a.

Sakız Adası cizyesi ve çevresi mukataasına iltizam emini olan David oğlu Avraham isimli Yahudi merkeze giderek şikâyet bildirmiştir. Bahsi geçen cizyeyi toplayanlardan Yakomi Dimo isimli zimmi cizye karşılığı hazine için beş sandık sakız almıştır. Almış olduğu bu sakızları da altmış bin akçeye satmıştır. Ancak parayı hazineye teslim etmeden Bursa'ya firar etmiştir. İltizam emini bu paranın zimmiden alınması için merkezden emr-i şerîf istemiştir. Paranın alınması için 8 Ağustos 1606 tarihinde gönderilen hükümde dergâh-ı mualla sipahilerinden Mehmed görevlendirilmiştir. Hırsızlık yapan zimmi ile birlikte merkeze gelmeleri istenmiştir³⁵². Gelen iki hükümde de yaşanan hırsızlık olayları Bursa dışında farklı yerlerde gerçekleşmiştir. Ancak hırsızlığı yapan kişiler kaçmak için Bursa'yı tercih etmişlerdir.

3.3.4 Firar

Merkezden Bursa'ya gönderilen hükümler arasında firar edenlerle ilgili belge de bulunmaktadır. Yapılan hırsızlıklarda görüldüğü gibi kişiler başkalarına ait olan bir şeyi çaldıktan sonra ya da cinayet işlediklerinde firar etmektedir. Bunların dışında bir de devlete bir şekilde hizmet eden memur veya askerlerin firar ettikleri görülmektedir. Örneğin, 26 Ekim-5 Kasım 1603 tarihli belgeye göre Bursa'da yaşayan İbrahim isimli yeniçerinin ahaliye türlü kötülükler yaparak aciz duruma düşürdüğü bilgisi merkeze ulaşmıştır. Bunun üzerine yeniçerinin ulufesi kesilmiş ismi yeniçeri defterinden silinmiştir. Yapmış olduğu kötülükler neticesinde kendisinin hakkından gelineceği esnada başka bir şehre firar etmiştir. Onun hakkında gönderilen hükümde yakalanarak cezalandırılması istenmektedir³⁵³.

³⁵² B.Ş.S, B-25, vr. 137b.

³⁵³ B.Ş.S, A-155, vr. 177a.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BERATLAR

Beratlar veriliş amaçlarına göre farklılıklar göstermekle birlikte daha çok malî konuları içermesi sebebiyle en çok maliye kalemlerinden verilmektedir. Genel idarî konularla ilgili beratlar Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinden, adliye ile ilgili olanlar da Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri tarafından verilmektedir³⁵⁴. Merkezden Bursa'ya görevlendirme amacıyla gönderilen tüm beratlar da kendi içerisinde üç gruba ayrılarak maliye, dîvân ve kazaskerlikten verilen beratlar olarak sınıflandırılmıştır. İncelenen şer'iyeye sicilleri içerisinde merkezden Bursa'ya gönderilen toplam 540 berat belgesi tespit edilmiştir.

4.1 DÎVÂN'DAN VERİLENLER

Dîvân tarafından verilen beratları cinslerine göre birkaç farklı grupta toplamak mümkündür. Tımar ve zeamet tevcihi, beylerbeylik, muhtesip, şehir kethüdası, asesbaşı beratları ve bazı muafiyet beratları dîvân tarafından verilmektedir³⁵⁵. Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinden olan ruûs kalemi tayin beratlarını hazırlamak ile görevlidir. Vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri hariç olmak üzere devlet hizmetinde bulunan kişilerin beratları bu daire tarafından hazırlanırdı³⁵⁶.

4.1.1 Tımar ve Zeamet Beratı

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi devlete ait olan toprakların askerî ve idarî amaçlarla tahsis edilmesine dayanmaktadır. Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askerî ve idarî teşkilatlanmasında rol oynamamış, aynı zamanda mîrî arazi sistemi ile köylü çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri vergiler belirlenmiştir. Tüm bu etkenler devletin klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici unsur olmuştur. Devletin nakit ihtiyacının ve merkezî hazinenin gerektiği şekilde gelişmediği,

³⁵⁴ Orhan Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, 2. b., İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 241.

³⁵⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s. 132.

³⁵⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 23.

ordunun büyük ölçüde süvarilerden oluştuğu bir devlet düzeninde feodal sistem veya tahsis sistemi zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda süvarilerin ihtiyaçlarını karşılamak ancak kırsal çevre ile mümkündür. Devlet kaynağının ana unsuru olan toprak mahsulünden alınan onda bir vergi yerel bir pazarda toplanır ve nakde çevrilir³⁵⁷. Bu sistemde Osmanlı sipahisi gelir kaynağı olan köyde yaşar, aynı olarak ödenen ürün vergisi öşrü de kolaylıkla toplayabilir³⁵⁸. Mültezimin yerini alan asker aynı zamanda öşrü nakde çevirme sorumluluğunu da böylece üstlenmektedir. Bahsi geçen bu feodal tahsis sistemi Osmanlı Devleti'nden önce de hâkimdir. Ancak Osmanlı Devleti kendine özgü bir tımar teşkilatlanması geliştirmiştir. Her bir tımar, zeamet ve has sahibi, sefer için tımarıyla orantılı sayıda cebeli veya tam teçhizatlı yardımcı atlı asker getirmek mecburiyetindedir. Tımar teşkilatlanması has, zeamet ve tımar olarak temelde üç kategoriye ayrılmış durumdadır³⁵⁹.

Devlet tımar sisteminde yüksek ölçüde mülkiyet hakkını elinde tutmasına rağmen, toprak üzerinde sipahinin de kanunlar çerçevesinde yerleşmiş olan bir takım haklarının varlığını kabul etmiş durumdadır. Kurallar büyük ölçüde devletin kendi gayeleri için konulmuştur ve sipahinin hakları hükümdarın beratı ile verilmektedir. Ancak verilen bu haklar bir defa yerleştikten sonra hükümdarın keyif ve arzusuna göre değil, ancak bir takım şartlar yerine getirilmemesi durumunda sipahinin hakkı düşmektedir³⁶⁰.

Sipahinin toprağı kullanım hakkının düştüğü durumlar genellikle görevli olduğu hâlde bir sefere katılmamasıdır. Örneğin, Hudavendigâr Sancağı'nın İnegöl Nahiyesi'nde Yukarı Depe Köyü ve diğer yerlerde üç bin akçelik tımara mutasarrıf olan Keyvan, memur olduğu halde Temeşvar'a gitmemiştir. Bu sebeple tımarı 30 Ekim 1603 tarihinde beylerbeyi mektubu ile seferlerde göstermiş olduğu hizmet sebebiyle Bekir'e verilmiştir³⁶¹. Görüldüğü üzere sefere gitmediği için toprak kullanım hakkı kişinin elinden alınmış ve yerine bu hak sefere katılarak devlete hizmet eden bir başka kişiye verilmiştir. Konu ile alakalı gelen başka bir fermana, Hudavendigâr Sancağı'nda 21.000

³⁵⁷ Halil İnalçık, "Tımar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, ss. 168-173.

³⁵⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, ss. 111-112.

³⁵⁹ İnalçık, "Tımar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 168-173.

³⁶⁰ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Ankara, Belleten*, C. XXVIII. S. 152, (1974), ss. 670-671.

³⁶¹ B.Ş.S, B-25, vr. 136b.

akçelik zeameti olan İbrahim'in, İstolni Belgrad Sahrası'ndaki muharebelere katılmadığı tespit edilmiştir. Kendisi daha önce tabur muharebesinde görevlendirilmiştir. Ancak görevli olduğu hâlde yapılan sefere katılmamıştır. Bu sebeple 28 Ekim - 6 Kasım 1601 tarihinde zeameti elinden alınarak başkasına verilmiştir³⁶².

Berat tasarruf eden kişinin ölümü hâlinde tasarrufunda olan tımar boş kaldığından başkasına tevcih edilirdi. Örneğin, Hudavendigâr Sancağı ve Nahiyesi'nde Çiftlik-i Hüseyin Yeri Köyü'nde ve diğer yerlerde 18 bin 124 akçe mensuh tımarı olan Hırvat Mahmud ölmüş ve tımarı mahlûl olmuştur. Bu sebeple beylerbeyi mektubu ile 1 Ocak 1604 tarihinde bahsi geçen tımar dergâh-ı mualla çavuşlarından Nebi Çavuş'a verilmiştir. Nebi Çavuş hâli hazırda Hudavendigâr, Konya ve Bolu Sancaklarında 48 bin 394 akçelik zeamete mutasarrıftır. Kendisine yeni verilen tımar ile birlikte önceki zeameti bir görülecek ve toplamda 66 bin 518 akçelik tımara mutasarrıf olacaktır³⁶³.

4.1.2 Muhtesip

Muhtesip kelimesi hisbâ'dan gelmektedir. İslâm hukukunda muhasebe anlamında olup, malî zabıta ve genellikle zabıta anlamında kullanılmaktadır. Hisbâ sahibi olan muhtesip bir zabıta olarak çarşı ile pazarın yanı sıra ekonomik faaliyetleri denetlemektedir. Kadı ile birlikte muhtesibin görevi para rayicine dikkat etmektir. Alışverişin belirli bir rayicin üzerinden yapılması gerektiğinden bu görevliler tarafından gözetilmektedir. Ayrıca kadı ile birlikte muhtesibin başlıca görevi belirli iâşe maddelerine narh koymaktır. Bunlar et, ekmek ve yakacak gibi maddelerdir. Muhtesip, kadının yardımcısı durumunda eşraftan ve lonca temsilcilerinden oluşan bir kurulla narhı tespit ederdi. Muhtesiplik 16. yüzyıl ve önceleri iltizamla verilen bir görevdir ve buna ihtisap mukataası denir. Bu mukataa genellikle kapıkullarından ya da iltizam sahibi olan birine verilmektedir³⁶⁴. Osmanlı toplumunun şehir hayatında muhtesiplik vazgeçilmez bir unsurdur. Şehir yaşayışını sağlam temellere oturtmak ve kurulu sosyal düzeni korumak devlet için en önemli meselelerden biridir³⁶⁵. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren muhtesipliğin idarî anlamda işlevinin arttığı görülmektedir. Bahsi geçen vazifeye tayin

³⁶² B.Ş.S, A-155, vr. 183a.

³⁶³ B.Ş.S, B-20, vr. 196b.

³⁶⁴ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, ss. 51-53.

³⁶⁵ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987, ss. 33-34.

bizzat padişahın emri ile gerçekleşmektedir³⁶⁶. Konu hakkında bir belge tespit edilmiştir. Bu görevlendirme için kapıkullarından biri seçilmiştir. Dergâh-ı mualla silahtarlarından Yusuf 24 Eylül-3 Ekim 1605 tarihinde yarar ve emektar olmasının yanı sıra seferlerde göstermiş olduğu hizmetler sebebiyle Bursa'nın ihtisap ağalığına tayin edilmiştir. Vermiş olduğu hizmet karşılığında günlük yirmi üç akçe alacaktır³⁶⁷.

4.1.3 Şehir Kethüdalığı

Dîvân tarafından verilen beratlardan biri de şehir kethüdalığıdır. Kethüda Osmanlı'da devlet ve esnaf teşkilatlarında yer alan bazı görevliler için kullanılmaktadır. Kethüda tabiri uzun ve köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı devlet teşkilatında 15. yüzyıldan itibaren bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı anlamında kullanılmıştır. Kethüdalar devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyedeki görevliye kadar pek çok kişinin yardımcısı konumundadır. Şehirlerde sancak müteselliminin görevlerini icra eden voyvodaların da kethüdaları bulunmaktadır. Şehir kethüdası olarak adlandırılan bu görevlinin seçilme amacı halka hizmet etmektir. Şehir kethüdaları 17. yüzyılda sadece tüccar ve seçkin esnaf sınıfı içerisinde değil askerî sınıf üyeleri ve şehir ayânı arasında da seçilebiliyordu³⁶⁸.

Genellikle malî alanlarda devletle halk arasındaki münasebetleri sağlamaya yardımcı olan şehir kethüdası, devletle halk arasındaki ilişkiyi sağlamanın yanı sıra vergilerin dağıtımını ile tahsili işlerine de bakardı. Bir kişinin kethüda olabilmesi için özel bir şart aranmamaktadır. Şehir ileri gelenlerinin isteği ve kişiden memnun olunması bu göreve gelebilmek için yeterlidir. Birçok kethüda tayini beratında “*ehl-i vukuf ve müstakim ve dindar ve kethüdalık uhdesinden gelir kimesne*” olduğuna, halkın kendisinden “*hoşnut ve razı ve şükranlığı*”na veya kısaca “*kethüdalığa layık*” olduğuna vurgu yapılmaktadır³⁶⁹.

Kethüdalık beratları incelenen defterler içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Şehir kethüdalığı dîvân tarafından verilen bir berat türüne sahip iken, çeşitli meslek gruplarının

³⁶⁶ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 51.

³⁶⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 132a.

³⁶⁸ Mehmet Canatar, “Kethüdâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, ss. 332-334.

³⁶⁹ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, ss. 451-453.

kethüdalık beratı esnaf kethüdalığı adı altında maliye kaleminden verilmektedir. Şehir kethüdalığı hakkında iki berat belgesi tespit edilmiştir.

Şehir kethüdalığı gelen belgelerde ihtisap kethüdası olarak adlandırılmıştır. Örneğin, 9 Kasım 1603 tarihinde merkezden gönderilen berata göre Bursa ihtisap kethüdası olan ebnâ-i sipahiyandan Ömer'in elinden bu görev alınmıştır. Yerine 4 Kasım 1603'te Mehmet Çavuş kendi çavuşluk ulufesi ile kethüda tayin edilmiştir³⁷⁰. Kethüdalık tayini için 10 Eylül 1603 tarihinde gönderilen bir diğer belgede günlük yirmi dört akçeye Bursa'da ihtisap kethüdası olan Mehmed Osman yerine 8 Haziran 1603'te günlük yirmi yedi akçeye ebnâ-i sipahiyandan Ömer tayin edilmiştir³⁷¹. Gelen her iki belgede de bir önceki ihtisap kethüdasının hangi sebeple görevine son verildiği belirtilmemiştir.

4.2 MALİYEDEN VERİLENLER

Maliye tarafından verilen berat türleri konularına göre maliyenin çeşitli kalemlerinden verilmektedir. Bunlar;

1. Mukataa, iltizam, mâlikâne, gümrük emniyeti beratları,
2. Mülknâmeler,
3. Mustahfızlık, dizdarlık, kale neferliği beratları,
4. Tevliyet, imâmet, hitâbet, kitâbet, kayyumluk, ders-i âmmîlik gibi vakıflarla ilgili vazifeler için verilen beratlar,
5. Esnaf kethüdalığı beratları,
6. Ferâşet beratları,
7. Tekaüdlük beratları,
8. Yurtluk ve ocaklık beratları,
9. Muafiyet beratları,

³⁷⁰ B.Ş.S, A-155, vr. 185b.

³⁷¹ B.Ş.S, A-155, vr. 190a.

10. Çeşitli vazifeleri içeren (gelir tahsisi), kısaca malî konularla ilgili her türlü berat maliye kalemi tarafından verilmektedir³⁷².

4.2.1 İltizam ve Mukataa Beratları

Osmanlı Devleti'nde devlete ait vergi gelirlerinin özel bir şahsa verilmesine iltizam denir. Bu kişiler devlete ait vergi gelirlerini toplarken bu işi belirli bir yıllık bedel karşılığında yapmaktadır. Vergi toplama işini yapan kişiye mültezim denir³⁷³. İltizam beratlarında, beratı alan kişinin adı ve iltizamın hangi sebeple kendisine verildiği bilgisi ile birlikte hangi yıl aralığında bu göreve devam edeceği de belirtilmektedir. Bunların yanı sıra kişinin almış olduğu iltizamın bedeli ve bu meblağın peşin ödeme bilgisi de beratlarda yer almaktadır³⁷⁴.

İltizam sisteminin Osmanlı'da ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Uygulamasına dair ilk örneklerle 15. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. Bahsi geçen uygulama 16. yüzyıldan itibaren hızlı bir genişleme yaşamıştır. Vergi kalemlerine talip olan kişiler sürekli olarak rekabet halindedir. Bu talipler kadiya ya da bulunduğu bölgenin en büyük maliye yetkilisine iltizamı alabilmek için başvuruda bulunurlardı. Örneğin, Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş talip olduğu iltizam için devlet merkezine giderek arz-ı hâl sunmuştur. Emin, Bursa'da yaşayan Yahudilerin cizye ve ispençe vergilerini, Bursa Sancağı'nda olan evkaf-ı selatin ve diğer gayr-i müslimlerin bedel-i hamr ve ziyâde-i cizye türünden tüm vergilerini toplamaya talip olmuş, görev kendisine verilmiştir³⁷⁵. Adaylar başvuruda bulunurken ödeyebileceği meblağı, ne kadarını peşin olarak verebileceğini ve kefillerine ait olan listeyi yetkili kişiye belirtirdi³⁷⁶. Örneğin, İnegöl'deki gümüş madeni mukataası Harstavi oğlu Veli isimli zimmiye iltizam olarak verilirken kendisi kefil olarak on bir kişi sunmuştur³⁷⁷. Kefil olan kişilerin söz verdikleri meblağı ödeyecek güçte olup olmadıklarını anlayabilmek için kadı

³⁷² Kütükoğlu, a.g.e., ss. 132-133.

³⁷³ Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 154-158.

³⁷⁴ Gökbilgin, a.g.e., s. 86.

³⁷⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 168b.

³⁷⁶ Genç, a.g.m., ss. 154-158.

³⁷⁷ Bahsi geçen iltizam için kefil olan kişiler; Yorgi veled-i Yevan ve bıyıklı Harsime ve Kosta veled-i Dimo ve Yorgi veled-i Toyo ve Astani ve Yani ve Kereko veled-i Yetre ve Mihal ve Hristo isimli gayr-i müslimlerdir. Bkz. B.Ş.S, B-25, vr. 164b.

kefillerin evlerine kadar bizzat giderek teftişte bulunurdu³⁷⁸. Maden mukataası iltizamında da kefiller bizzat İnegöl kadısı Ahmet tarafından teftişe tabi tutulmuştur.

Talipler iltizamı elinde bulunduran kişiden daha yüksek bir meblağ ile merkeze başvurdıklarında devlet, anlaşmayı hemen değiştirme hakkına sahipti. Eski mültezim ancak bu yeni mablağı kabul ettiği takdirde görevine devam edebilir aksi halde tahvil bozulurdu. İltizam sahibi olabilmek için 15. ve 16. yüzyıllarda sürdürülen rekabetin 17. yüzyıldan itibaren giderek azalmaya başladığı görülmektedir. Durgunluğun arkasında görülen sebep, iltizamların yavaş yavaş askerî zümre mensuplarının eline geçmesidir. Bununla birlikte masraflar artmış ve bütçe açıkları yaşanmıştır³⁷⁹. Bursa beytü'l-mal-ı âmire ve hassa mukataası 11 Haziran 1603 tarihinde üç yıllığına 17 yük 70 bin akçeye Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'a verilmiştir. Ancak bahsi geçen iltizam bir yıl dört ay geçtikten sonra Mehmed Çavuş görevden alınıp yerine Piri Çavuş geldiğinden ona verilmiştir. Piri Çavuş da bu mukataayı bir yıl sekiz ay iltizam etmiş ve verilen sürenin sona ermesiyle mukataaya yeni talip sipahi oğlanlarından Bostan bin Abdullah olmuştur. Kendisi mukataaya talip olduğunu sipahi oğlanları ağasına bildirmiş ve bu yolla merkez ile iletişime geçmiştir. Mukataa için yeni teklif daha önce verilen meblağın aynısıdır. Aradan üç yıl geçmesine rağmen bahsi geçen mukataaya hâlâ aynı meblağda değer biçilmiştir. Mukataa bedelinde bir artış olmamasına rağmen, merkezden 9 Ocak 1605 tarihinde gönderilen berat ile iltizam kendisine verilmiştir³⁸⁰.

Bursa Uzun Çarşı'da bulunan vakıf hanı daha önce elli beş bin akçeye Seyyid İbrahim tarafından iltizam edilmiş ancak kendisine verilen süre dolmuştur. Vakıf hanına yeni talip olan Mehmed yine bahsi geçen meblağa iltizamı kabul etmiştir. Ayrıca kendisi sekiz bin akçeyi dahi peşin olarak vereceğini bildirmesi üzerine 9 Mayıs 1606 tarihinden itibaren üç yıllığına iltizamı zapt edecektir³⁸¹.

İltizam için para haricinde kumaş da verilebilmektedir. Bu durum kumaşın değerini ortaya koyması açısından ayrıca önemlidir. Bursa şem'hane mukataası ile ihzariye mukataasına dergâh-ı âlî kapıcılarından Nasreddin taliptir. Kendisi ihzariye

³⁷⁸ Genç, a.g.m., ss. 154-158.

³⁷⁹ Genç, a.g.m., ss. 154-158.

³⁸⁰ B.Ş.S, B-20, vr. 167b.

³⁸¹ B.Ş.S, B-25, vr. 192b.

mukataasını 6 Ocak 1601 tarihinde üç yıllığına 130 bin akçeye almış ve iltizam süresi dolmuştur. Şem’hane mukataasını ise 21 Temmuz 1602 tarihinde üç yıllığına 165 bin akçeye Mehmed Bostan isimli kişi almış ancak iki sene zapt etmiştir. Şem’hane mukataası iltizam emini Mehmed Bostan’ın 42 bin 97 akçe borcu bulunup, vermesi gerekmektedir. Mukataayı ödemeye gücü yetmeyeceği düşünüldüğünden mukataa bevvâp Nasreddin’e verilmiştir. Her iki mukataayı da iltizama alan Nasreddin ihzariye mukataası için altı yılda 260 bin akçe, Şem’hane mukataası için yine altı yılda 330 bin akçe ödemeyi kabul etmiştir. Ancak kendisinin bir şartı bulunmaktadır. Şem’hane mukataasının eski iltizam emini Mehmed’in 42 bin 97 akçe olan ödemesini bir sonraki seneye kadar kumaş ile yapmasını istemektedir. Ayrıca istediği kumaşın kalitesini ve özelliğini “*mîrîye yarar akmişe*” olarak belirtmiş, devlet merkezine gönderilen değerde bir kumaş istemiştir³⁸².

Birçok görev tevcihinde görüldüğü gibi iltizam beratına sahip olurken de devlete seferlerde hizmette bulunmak önemlidir. Örneğin, seferlerde fazlasıyla hizmette bulunması sebebiyle Mustafa Ali isimli kişi daha önce iltizam emini olan Musa isimli Yahudi yerine 12 Şubat 1603’te Bursa’da bac-ı bazar-ı galle (tahıl) mukataasına günlük on dört akçe ödemesi karşılığında iltizam emini tayin edilmiştir³⁸³. Bursa ihtisap mukataasına da yine aynı sebeple yeniçeri Mustafa yerine silahtarlardan günlük otuz iki akçe ulufeye mutasarrıf olan Mustafa 3 Ocak 1607 tarihinde iltizam emini tayin edilmiştir³⁸⁴.

4.2.2 Kitabet

Kitabetlik (kâtiplik) görevi vakıfların ve çeşitli kurumların yazı işlerini yürütmek amacıyla verilmektedir. Gelen beratlar içerisinde kâtiplik tevcihinin verildiği kurumlar farklılık göstermektedir. Örneğin, Bursa hassa harç emanetinin kâtipliği 29 Mart 1604 tarihinde silahtarlardan İbrahim’e verilmiştir. Kendisi görevi alabilmek için merkeze giderek arz-ı hâl sunmuştur³⁸⁵. Diğer görev tevcihlerinde görüldüğü gibi kâtiplik beratını da alırken seferlerde hizmet etmek önemlidir. Nitekim konu hakkında silahtarlar ağası

³⁸² B.Ş.S, B-25, vr. 139a.

³⁸³ B.Ş.S, A-154, vr. 183b.

³⁸⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 169a.

³⁸⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 158b.

Hüseyin'in merkeze göndermiş olduğu tezkirede bu durum açıkça görülmektedir. Belirttiğine göre Mehmed bin Mustafa hem ocağın emektar hizmetkârlarından olup, hem de Şark seferlerinde hizmette bulunmuştur. Ocağın ağası bu hizmetler karşılığında Mehmed bin Mustafa'ya Bursa'da mîzân-ı harîr-i yasakıyye kâtipliğinin verilmesini rica etmektedir. Kitabet 25 Aralık 1604 tarihinde kendisine verilmiştir³⁸⁶. Seferlere katılmak ve devlete hizmette bulunmak berat sahibi olabilmek için yeterli bir sebep olabileceği gibi aksi durumlarda da kişilerin beratları ellerinden alınabilmektedir. Örneğin, Bursa hassa harç eminliği kâtibi olan Mahmud memur olduğu seferlere katılmamıştır. Bu sebeple 9 Ocak 1605 tarihinde görevi alınarak Macar seferlerine katılan Nezir'e verilmiştir³⁸⁷. Gelen beratlar içerisinde kitabetlik görevi ile ilgili bir de vakıf bulunmaktadır. Gazi Hudavendigâr evkafının mütevellisi Mustafa'nın merkeze göndermiş olduğu arzdan anlaşılacağı üzere vakfın kâtibi olan Mustafa birkaç vakıfta birden görev yapmaktadır. Vakfın mütevellisi kâtip Mustafa'nın vakfa zarar verdiğini ileri sürerek yerine Yusuf isimli kişinin layık olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple 23 Kasım 1604'te görev Yusuf'a verilmiştir³⁸⁸.

4.2.3 Ferrâş

Osmanlı Devleti'nde ferrâş cami, medrese, mektep, han, hamam ve kervansaray gibi vakıfların temizliği ile ilgilenen, kilim ve hasır gibi eşyaları serip toplayan hizmetlilere verilen addır³⁸⁹. Konu hakkında gelen beratların tamamında ferrâşlık görevi için verilen para günlük iki akçedir. Örneğin, 2 Ekim 1606 tarihinde bahsi geçen görev ile ilgili gelen berat belgesine göre Bursa Sultan Mehmed Han imaretine günlük iki akçe ile ferrâş tayin edilmiştir³⁹⁰.

4.2.4 Esnaf Kethüdalığı

Esnaf kethüdalarının başlıca görevleri, bağlı bulundukları loncaları hükümete karşı temsil etmek, hükümetin vermiş olduğu emirleri üyelerine bildirerek uygulanmasını

³⁸⁶ B.Ş.S, B-21, vr. 141b.

³⁸⁷ B.Ş.S, B-21, vr. 143b.

³⁸⁸ B.Ş.S, B-20, vr. 186a.

³⁸⁹ Bu görev hakkında detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.12, ss. 408-409.

³⁹⁰ B.Ş.S, B-25, vr. 137a.

sağlamak, esnaf arasında yaşanan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, birikimleri uygun şekilde kullanmak ve esnafa verilecek narhların belirleneceği toplantılar düzenleyerek bu narhlar üzerinden satış yapılmasını sağlayarak haksız rekabetin önüne geçmektir. Kısacası hükümet ve esnaf arasında hizmet eden bu görevli, hükümetin istediği hizmetin verilmesini sağlarken, ihtiyaç ve iş gücü ile esnaf ve zanaatkârlara gerekli ham maddeyi temin etmek ve dağıtmak ile görevlidir³⁹¹.

Esnaf kethüdalığı beratı dâhilinde verilen görevler de çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, sipahi oğlanlarından 128. bölükte günlük on üç akçeye mutasarrıf olan İbrahim, geçmişte merkeze giderek ulufesi hazineye kalmak üzere Bursa'da at pazarı dellâllar³⁹² kethüdalığını almıştır. Yine satılan her attan ikişer akçe verilmesi şartıyla 23 - 31 Mart 1604 tarihinde beratı yenilenmiştir. Ayrıca şehir kethüdasının kendisinin işine karışmaması istenilmiştir³⁹³. Dellâl kethüdalığı ile ilgili gelen başka bir berata göre, Bursa'da bahsi geçen görev için Engürüs seferlerinde yapmış olduğu hizmet karşılığında Mustafa isimli kişi merkeze giderek talip olmuştur. Mustafa isimli kişinin belirttiğine göre Bursa'nın hâlihazırda bir dellâl kethüdası bulunmaktadır. Ancak kethüda olan Yusuf ecnebidir. Bu sebeple kethüdalık görevi Yusuf'tan alınarak 9 Ağustos 1606 tarihinde Mustafa'ya verilmiştir³⁹⁴. Kethüdalık hakkında gelen beratlar içerisinde ekmekçilik kethüdalığı da bulunmaktadır. Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'un merkeze bildirdiğine göre ekmekçilik kethüdası olan Hacı Selim görevini yerine getirmemektir. Bu sebeple kendisinin yerine 3 Şubat 1604'te Mustafa bin Ali bahsi geçen göreve getirilmiştir³⁹⁵. Beratlar cülus sebebiyle yenilendiğinden, Bursa mîzân-ı harîr dellâlları kethüdası Ahmed bin Abdullah beratı ile birlikte merkeze giderek yenilenmesini talep etmiştir. Kendisinin görevinde kusuru bulunmaması sebebiyle beratı 25 Aralık 1605 tarihinde yenilenmiştir³⁹⁶.

³⁹¹ Canatar, "Kethüdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 332-334.

³⁹² Bir şeyin satılacağını veya bir ilân ve tembihi çarşı ve pazar mahallelerinde herkese duyuran adam, hayvanat vesaire satışı sırasında bayi ile müşteri arasında vasıta olup pazarlığı kestiren adam. Bkz. Şemsettin Sami, "*Kamus-ı Türki*", s. 245

³⁹³ B.Ş.S, A-155, vr. 162a.

³⁹⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 163a.

³⁹⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 169a.

³⁹⁶ B.Ş.S, B-20, vr. 157b.

4.2.5 Câbî

Maliye tarafından verilen berata sahip olan câbî, vakıf kiralarnı toplayan vergi tahsildarıdır. Osmanlı Devleti'nde küçük vakıfların idaresi mütevelliler tarafından yürütüldüğü hâlde büyük vakıfların idaresinde nâzır, müteveli, câbî veya kâtip (yazıcı) gibi birçok görevli hizmet vermektedir. Câbîlerin yaptığı işe cibâyet denilmektedir³⁹⁷. Bahsi geçen görev tevcihi hakkında incelenen defterler içerisinde otuz üç berat tespit edilmiştir. Câbîlerin görevli oldukları vakıfların büyüklüğüne göre aldıkları günlük akçe miktarı değişmektedir. Örneğin, 9 Ekim 1603 tarihinde Hasan bin Hudaverdi vakfın mütevellisi arzı gereğince günde iki akçe ile Seyyid Mehmed Neccari evkafına câbî tayin olmuştur³⁹⁸. Günlük akçe miktarı olarak en düşük kazanca sahip câbî Esediye vakfına 21-29 Mayıs 1604 tarihinde bir akçe ile tayin edilen Abdullah'dır³⁹⁹. Genellikle kişilerin ellerinden görevleri işlerini layığıyla yerine getirmedikleri durumlarda alınır ve görev hak eden bir başkasına verilir. Bursa Hoca Hasan evkafının câbîsi hakkında 17-26 Ekim 1603 tarihinde gelen belgede ise durum farklıdır. Bahsi geçen evkafın câbîsi olan Abdullah başka bir şehre gitmiştir. Bu sebeple görev günlük iki akçe ile Hüseyin isimli kişiye tevcih edilmiştir⁴⁰⁰.

4.2.6 Nâzır

Nâzır Osmanlı Devleti'nde farklı alanlarda kullanılan bir görevli ismi olmakla birlikte çokça kullanıldığı bir alan da vakıf sektörüdür. Vakıflarda görevli olan nâzırların işlevi mütevellinin vakıfla ilgili tasarrufunu denetlemektir⁴⁰¹. Sözü edilen görevli hakkında incelenen defterler içerisinde on üç berat tespit edilmiştir. Örneğin, Bursa Seyyid Mehmed vakfına 26 Şubat 1607 tarihinde günlük on akçeye Bostan isimli kişi nâzır tayin edilmiştir⁴⁰². Bahsi geçen meblağ, gelen nâzır tevcihleri içerisinde ki en yüksek kazançtır. En düşük kazanç ile tayin edilen ise babası ihtiyar olduğu sebeple yerine göreve gelen Mahmud isimli nâzırdır. Kendisi Bursa'da Veli Halife tarafından

³⁹⁷ Mehmet İpşirli, "Câbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 529-530.

³⁹⁸ B.Ş.S, A-155, vr. 187b.

³⁹⁹ B.Ş.S, B-22, vr. 79b.

⁴⁰⁰ B.Ş.S, B-22, vr. 93b.

⁴⁰¹ Mehmet Genç, "Nâzır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 449-450.

⁴⁰² B.Ş.S, B-25, vr. 183b.

yaptırılan mektebe 8 Ocak 1602 tarihinde babası Fereç Dede yerine günlük bir akçe nâzır tayin edilmiştir⁴⁰³.

4.2.7 Vekil-i Harç

Vakıflarla ilgili kira toplamakla görevli bir diğer görevli vekil-i harçtır. Gelen beratlar içerisinde vekil-i harçlık görevinin kazancı günlük iki ile altı akçe arası değişiklik göstermektedir. Buna göre vekil-i harçlık için en yüksek kazanç sağlanan yer Bursa Sultan Orhan imaretidir. Vakfın nâzırı Abdürrezzak arzı ile 24 Haziran 1603 tarihinde tayin edilen Abdürrahim bin Seyyid Ramazan günlük altı akçe ile sözü edilen imarete vekil-i harç olmuştur⁴⁰⁴. Birçok görev tevcihinde görüldüğü gibi kişilerin ellerinden görevleri sebepsiz yere bir başkası tarafından alınabilmektedir. Kişiler uğradığı haksızlık sonucu görevlerini geri alabilmek için merkeze durumu ileterek beratlarının yenilenmesini talep etmektedir. Nitekim Bursa'da bulunan Gazi Hudavendigâr imaretinin vekil-i harçlık hizmetini veren Mustafa da haksızlığa uğramış, görevi Osman isimli kişi tarafından elinden sebep yokken alınmıştır. Durumu merkeze ileten ve görevin tekrar Mustafa'ya verilmesini talep eden Bursa kadısı Abdürrahim'dir. Konu hakkında 18 Ekim 1603 tarihinde verilen berat ile günlük beş akçe karşılığında Mustafa yeniden vekil-i harç olmuştur⁴⁰⁵.

4.2.8 Hamamcı

Hamamcılık görevi hakkında incelenen sicil defterleri içerisinde dört berat belgesi tespit edilmiştir. Bahsi geçen görevin tevcih edildiği kişilerin tamamı kadınlardır. Örneğin, 25 Nisan 1603 tarihinde gelen berat hükmüne göre Rabia Hatun merkeze giderek arz-ı hâl sunmuştur. Bahsettiğine göre kendisi Bursa'da bulunan Kaplıca-yı Atik isimli kadın hamamında hamamcıdır. Ancak kendisinin bir kusuru olmamasına rağmen elinden görevi alan Kerime Hatun tasarrufuna mani olmaktadır. Bu sebeple görev yeniden kendisine verilmiş ve hamamcı tayin edilmiştir⁴⁰⁶. Konu hakkında 22 - 30 Aralık 1606 tarihinde gelen bir diğer görev tevcihine göre, Bursa'da bulunan Eski Kaplıca hamamına

⁴⁰³ B.Ş.S, B-25, vr. 138b.

⁴⁰⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 158b.

⁴⁰⁵ B.Ş.S, A-154, vr. 153b.

⁴⁰⁶ B.Ş.S, A-154, vr. 167a.

Emine Hatun hamamcı olmuştur⁴⁰⁷. Hamamcılık görevi ile ilgili gelen beratlar içerisinde bahsi geçen görev karşılığında alınan günlük meblağ belirtilmemiştir.

4.2.9 Mîzân-ı Harîr Görevlileri

Bursa'nın bir kumaş ve özellikle ipek ticaretinin ve üretiminin yapıldığı şehir olması sebebiyle gelen beratlar içerisinde mîzân-ı harîr için yapılan tayinler bulunmaktadır. Bu alanda tayini yapılan görevliler mîzâncı, havaleci ve yasakçıdır. Mîzâncının görevi ipek tartmaktır ve bu görev hakkında yedi hüküm tespit edilmiştir. Örneğin, 8 Aralık 1606 tarihinde Bursa kadısına gelen emirde dergâh-ı mualla bevvâplarından Mehmed mîzâncı tayin edilmiştir. Kendisi hak ettiği ulufeyi üç ayda bir mîzân-ı harîr mahsulünden alacaktır⁴⁰⁸. Mîzân-ı harîre yapılan bir diğer tayin yasakçılık ile ilgili 3 Mayıs 1606 tarihinde gelen beratta ebnâ-i sipahiyandan yirmi beşinci bölümde günlük kırk bir akçe ulufeye mutasarrıf olan Ali Bursa'nın mîzân-ı harîr mukataasına kendi ulufesiyle yasakçı tayin edilmiştir⁴⁰⁹. Bazı işlerde görevlendirilen yasakçı, mukataada kuralların uygulanması konusunda yardımcı olan kişidir. Örneğin, alacakları tahsil etmek ve mukataaya bazı kişilerin müdahale etmesini önlemek amacıyla yasakçı tayin edilebilmektedir⁴¹⁰. Havalecilik ile ilgili 9 Aralık 1601 tarihinde gelen belgeye göre Bursa'nın mîzân-ı harîr mukataalarına Mahmud bin İbrahim seferlerde göstermiş olduğu hizmet karşılığında havaleci tayin edilmiştir⁴¹¹. Bahsi geçen havalecinin görevi, ipekle alakalı vergi gelirlerinin toplanmasıdır. Havaleci aynı zamanda merkezî hazineye yapılması gereken ödemeleri ilgili yerlere ulaştıran bir görevlidir⁴¹².

4.2.10 Simkeşlerbaşı

Simkeş kelimesi sim “gümüş” ve keş “çeken” kelimelerinden meydana gelmektedir ve gümüşü tel haline getiren zanaatkârlara verilen isimdir. Osmanlı Devleti'nde bu zanaatın hangi tarihe kadar uzandığı tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Ancak Fatih Sultan Mehmed döneminde var olduğuna dair belgeler mevcuttur. Bu zanaat tekstil sanayisinin yan kuruluşudur. İstanbul, Bursa ve Selanik'te simkeşhâne bulunduğu

⁴⁰⁷ B.Ş.S, B-25, vr. 186b.

⁴⁰⁸ B.Ş.S, B-25, vr. 167b.

⁴⁰⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 146b.

⁴¹⁰ Çakır, a.g.e., s. 140.

⁴¹¹ B.Ş.S, A-154, vr. 185b.

⁴¹² Çakır, a.g.e., s. 138.

bilinmektedir. Bursa’da bu müessesenin tam olarak ne zaman faaliyete geçtiği bilinmese de 17. yüzyılda Bursa Simkeşhânesi teşkilatlı bir kurumdur. Simkeşbaşının görevi esnafın denetimi ile kurumun yönetimini sağlamaktır⁴¹³. Bahsi geçen görev tevcihi hakkında gelen belgeye göre Bursa hassa harç emini Mustafa merkeze arz göndererek Bursa simkeşlerbaşı görevinde bulunan Abdürrahim’in vefat ettiğini ve görevin boş kaldığını bildirmiştir. Yerine 7 Temmuz 1602 tarihinde Abdürrahman bin Ahmed simkeşlerbaşı tayin edilmiştir⁴¹⁴.

4.3 KADIASKER TARAFINDAN VERİLENLER

4.3.1 Müderrislik

Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biri olan müderrislik, medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılmaktadır. Osmanlılarda 16. yüzyıl sonlarına kadar müderris tayinleri kazaskerlerin teklifiyle yapılmaktadır. Genellikle Osmanlı sisteminde medrese tahsili yaparak icâzet (diploma) alanlar müderrislik için aday olabiliyordu. Aday olan bu kişiler tercihlerine göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine kaydolup sıra bekler, böylece mülâzemet dönemleri başlardı. Mülâzemet, alınan icâzetin ardından müderris olabilmek için sıra bekleme dönemidir. Kanunnâmelerde ve özellikle Fatih’in teşkilât kanunnâmesinde müderrislerin dereceleri, maaşları vb. konularda önemli bilgiler bulunmaktadır⁴¹⁵.

Müderrisler mülâzemet dönemlerini bitirip sıraları geldiğinde en alt derecedeki medreseye tayin edilirdi. İlk medreselerde günlük yirmi veya yirmi beş akçe alırlardı⁴¹⁶. Müderrisler yirmi, yirmi beş akçe günlük aldıkları ilk görevlerinden itibaren en son derecedeki müderrisliğe kadar herhangi bir müderris derecesine göre bir kadılığa geçebilmekteydiler. Müderris kalitesinin 16. yüzyıl sonlarına doğru bozulmaya başlaması

⁴¹³ DİA, “Simkeşhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 37, ss. 211-213.

⁴¹⁴ B.Ş.S, A-154, vr. 172a.

⁴¹⁵ Mehmet İpşirli, “Müderris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, ss. 468-470.

⁴¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 65.

beraberinde eğitim ve öğrencileri de etkilemiş ve seneler geçtikçe bozulma artarak devam etmiştir⁴¹⁷.

Müderislik beratları 16. yüzyıl başlarında kazaskerlik tarafından verilmesine rağmen daha sonra şeyhülislâmlık ilmiye sınıfının en yüksek rütbesine çıkarıldığı için kırk akçeye kadar müderis tayinleri kazaskerlik tarafından verilmiş, yukarı sınıf müderislikler ise şeyhülislâm arzları ile olmuştur⁴¹⁸.

Müderislik beratları hakkında incelenen defterler içerisinde elli üç belge tespit edilmiştir. Verilen bu beratlarda müderislerin derecelerine göre maaşları oldukça farklılık göstermektedir. Gelen belgeler içerisinde en yüksek maaş günlük seksen akçedir. Örneğin, Ankara Medresesi'nin müderisi olan Mevlana Taceddin merkeze adam göndererek kendisi için farklı bir yerde müderislik talep etmiştir. Bildirdiğine göre Bursa'da bulunan Gazi Hudavendigâr Medresesi mahlûl durumdadır ve kendisi bu göreve taliptir. Görevin kendisine verilmesi için hüküm verilmesini isteyen Mevlana Taceddin'in isteği üzerine günlük seksen akçe ücretle 10-19 Mart 1607 tarihinde bahsi geçen medreseye tayin edilmiştir⁴¹⁹. Günlük seksen akçeden sonra en düşük meblağ günlük altmış akçe olup, yapılan tayin yine aynı medreseye olmuştur. Müderislerin derecelerine göre uygun olarak kadılığa geçebildikleri bilinmektedir. Nitekim Gazi Hudavendigâr Medresesi müderisi Mevlana Osman kadı olmuş ve medrese boş kalmıştır. Bu sebeple 9 Temmuz 1606 tarihinde gelen berat ile yerine Mevlana Habib Efendi altmış akçe yevmiye ile tayin edilmiştir⁴²⁰. Yapılan tayinler içerisinde en düşük günlük akçe ile tayin edilen Mevlana Süleyman Efendi olmuştur. Kendisi 30 Haziran 1604 tarihinde Bursa Molla Fenari Medresesi'ne günlük kırk akçe ile müderis tayin edilmiştir⁴²¹. Müderislerin almış oldukları günlük akçelerin yetmediği durumlarda merkeze durumlarını bildirdikleri görülmektedir. Örneğin, Bursa kadısı Mevlana Haydar konu hakkında merkeze arz göndermiştir. Bildirdiğine göre Fenârî neslinden olan Mevlana Ahmed Efendi oğlu Abdülbaki görevini yerine getirip hak ettiği hâlde kendisinin maaşı çok azdır ve ona

⁴¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 75.

⁴¹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.84.

⁴¹⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 172b.

⁴²⁰ B.Ş.S, B-25, vr. 158b.

⁴²¹ B.Ş.S, B-22, vr. 96a.

yetmemektedir. Bu sebeple ayrıca Bursa Sultan Mehmed Han Gazi evkafının günlük on beş akçe ile verilmesi rica edilmiş, 28 Temmuz 1604'te görev kendisine verilmiştir⁴²².

Müderrislerin bekleme döneminde oldukları mülâzemet zamanları ile ilgili de belgelerden bilgi edinebilmek mümkündür. Örneğin, Bursa Ferhadiye Medresesi, Mevlana Ali'nin müddeti bitmiş yerine Bağdat kadısı Mevlana Abdülmümin Efendi isteği ile üç yıldan fazla bir süredir mülâzemet döneminde olan Mevlana Ebubekir 20 Eylül 1605'te günlük yirmi akçe ile tayin edilmiştir⁴²³. Yine Bursa Pazarbaşı Medresesi'ne Hüseyin Efendi beş yıldan fazla zamandır mülâzemet döneminde olması sebebiyle günlük yirmi akçe ile 16 Nisan 1606 tarihinde tayin edilmiştir⁴²⁴.

4.3.2 Muallimlik

Osmanlı Devleti'nde muallim ders veren, ilim okutan kişilere verilen isimdir. Muallimlerin müderrislere göre almış oldukları günlük akçeler farklılık göstermektedir. Müderrisler ücretlerini ağırlıklı olarak vakıflar aracılığı ile almaktadır. Muallimlerin ücretleri ise öğrenci velileri tarafından verilmekte olup onların inisiyatifindedir⁴²⁵.

Muallimlik hakkında üç berat bulunmaktadır. Örneğin, muallim Seyyid 17 Aralık 1603'te Bursa Seyyid Hüseyin Erzincani Mektebi'ne günlük dört akçe ile tayin olmuştur⁴²⁶. Gelen bir diğer muallim tayini Bursa Abdal Mehmed Mahallesi'nde Pir Ahmed Çelebi Mektebi'ne yapılmıştır. Bursa kadısı Mevlana Mustafa'nın merkeze bildirdiği arza göre mektebin eski muallimi Abdülaziz kendisinin babasıdır ve vefat etmiştir. Bu sebeple yerine 1 Mart 1607 tarihinde günlük dört akçe ile muallim tayin edilmiştir⁴²⁷.

4.3.3 Mütevelli

Bir vakfın idaresine memur olan görevliye mütevelli denir. Mütevellinin yapmış olduğu görev ve yetkiye velâyet, görevlendirmeye tevliyet denilmektedir. Tевliyetin ehil olana verilmesi esastır. Bu sebeple görev ancak vâkıfın akıl sağlığının yerinde olması,

⁴²² B.Ş.S, B-20, vr. 166a.

⁴²³ B.Ş.S, B-21, vr. 136a.

⁴²⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 189b.

⁴²⁵ Nebi Bozkurt, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss. 5-6.

⁴²⁶ B.Ş.S, B-22, vr. 89b.

⁴²⁷ B.Ş.S, B-25, vr. 182b. Diğer muallim tayini için bkz. B.Ş.S, B-22, vr. 94a.

âdil ve vakfın işlerini yürütecek bilgi ve tecrübeye sahip olması durumunda verilirdi. Aksi takdirde görev tevcih edilmez, eğer edilmiş ise geri alınırdı. Bir vakfın birden fazla mütevellisi olabildiği gibi, bir şahıs da birden fazla vakfın tevliyetini üstlenebilmektedir⁴²⁸.

Müteveli tayini ile ilgili incelenen siciller içerisinde 143 berat tespit edilmiştir. Bu bakımdan diğer görev beratları ile kıyaslandığında tüm vazifeler içerisinde müteveli beratı en yoğun belge sayısına sahiptir. Gelen beratlar içerisinde mütevellilerin gelirleri görevli oldukları vakfın gelirine göre değişmektedir. İncelenen dönem içerisinde Bursa'dan mütevellilere verilen günlük meblağ bir akçe ile altmış beş akçe arasında değişmektedir. Örneğin, Bursa'da bulunan Sultan Mehmed Han evkafına 7 Eylül 1602'de günlük altmış akçe ile Mahmud İskender müteveli tayin olurken⁴²⁹, Bursa'da bulunan Mahmud Vakfı'na günlük bir akçe ile müteveli olan Abdurrahman'ın vefat etmesi üzerine yerine 2 Nisan 1607 tarihinde yine günlük bir akçe ile müteveli tayin edilmiştir⁴³⁰. Diğer görev tevcihlerinde de görüldüğü gibi müteveli beratına sahip olmak için de devlete yarar hizmetlerde bulunmak önemlidir. Örneğin, dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş'a yapmış olduğu hizmetler sebebiyle Bursa'da bulunan Sultan Yıldırım Han evkafı tevliyeti 5 Temmuz 1602'de günlük elli akçe ile verilmiştir⁴³¹.

Bir kişiye müteveli beratı verilmesi için genellikle kadı, naip, darüssaade ve babüssaade ağalarının merkeze arz gönderdiği görülmektedir. Bunun dışında kişiler kendileri içinde devlet merkezine giderek belirli miktarda parayı peşin ödeyeceklerini bildirmeleri karşılığında müteveli beratı almaktadır. Dergâh-ı âlî bevvâplarından Mehmed merkeze giderek Bursa Yıldırım Beyazid Han evkafına müteveli olanların şimdiye değin bir akçe dahi fazladan vermediklerini, bu görev kendisine verilirse seksen bir bin akçe vereceğini bildirmiştir. Parayı peşin olarak hazineye teslim etmesi üzerine 23 Ağustos 1603'te görev üç yıllığına kendisine verilmiştir. Bu görev karşılığında günlük elli dört akçe alacaktır⁴³². Devlet görevlileri dışında reayanın da istekleri doğrultusunda

⁴²⁸ Naif Öztürk, "Müteveli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 217-220.

⁴²⁹ B.Ş.S, A-154, vr. 183a.

⁴³⁰ B.Ş.S, B-25, vr. 182a.

⁴³¹ B.Ş.S, A-154, vr. 198a.

⁴³² B.Ş.S, A-155, vr. 195a

kişilere berat verilmektedir. Örneğin, Hudavendigâr evkafına mütevellî olan Salih Çavuş'tan reaya oldukça memnundur. Bu konuda görüş bildiren reaya mütevellînin hiçbir kusuru olmadığını ve ulufelerini hak ettikleri şekilde verdiğini belirtmişlerdir. Reaya Salih Çavuş'tan memnun olmasına rağmen görev daha önce Mustafa isimli birine verilmiştir. Mütevellî Mustafa'nın reaya tarafından istenmemesi üzerine 7 Nisan 1604'te Salih Çavuş tekrar bu göreve getirilmiştir⁴³³.

4.3.4 Şeyh

Şeyh bir tekke veya zaviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimsedir⁴³⁴. Herhangi bir dergâha şeyh olan kimse genellikle vefat edene kadar bu görevini sürdürmektedir. Vefat eden şeyhin ardından görev eğer var ise erkek evladına geçerdi⁴³⁵. Bahsi geçen görev hakkında incelenen defter içerisinde on dört belge tespit edilmiştir. Bu görev ile ilgili gelen beratlar içerisinde günlük akçe miktarı en yüksek yirmi, en düşük ikidir. Örneğin, Bursa Sultan Yıldırım Han İmaretî'ne 13 Haziran 1604 tarihinde günlük yirmi akçe ile Bostan bin Piri şeyh tayin edilmiştir⁴³⁶. Kişilerin aynı anda birkaç vakıfta birden görev alabildiği bilinmektedir. Nitekim Bursa kadısı Mevlana Abdurrahman arzı ile günlük bir akçeye Ali Bey vakfına ve günlük bir akçe de Mahmud Bey vakfına olmak üzere günlük iki akçe ile 25 Nisan 1606 tarihinde şeyh tayin edilmiştir⁴³⁷.

4.3.5 Nakip

Nakip sözlük anlamı olarak bir tekkede şeyhe muavenet ve vekâlet eden kıdemli derviş veya dede anlamına gelmektedir⁴³⁸. Bahsi geçen görev hakkında 27 Ocak 1603 tarihinde gelen berata göre Bursa Selçuk Hatun zaviyesine günlük iki akçe ile Yusuf isimli kişi nakip tayin edilmiştir⁴³⁹.

⁴³³ B.Ş.S, B-22, vr. 92b.

⁴³⁴ Bkz. Devellioğlu, “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, s. 1161.

⁴³⁵ Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2000, s. 218-219.

⁴³⁶ B.Ş.S, B-20, vr. 181a.

⁴³⁷ B.Ş.S, B-25, vr. 148a.

⁴³⁸ Bkz. Şemsettin Sami, “*Kamus-ı Türkî*”, s. 909.

⁴³⁹ B.Ş.S, A-154, vr. 171b.

4.3.6 Türbedar

Türbedar, bir zatın türbesine bakmakla görevli olan kişidir⁴⁴⁰. Türbedarlık görevi hakkında incelenen siciller içerisinde on sekiz berat tespit edilmiştir. Bahsi geçen vazife için verilen akçe miktarları günlük bir ile yedi akçe arası farklılık göstermektedir. Örneğin, Bursa'da merhum Asporça Hatun Türbesi'nin türbedarlık görevi günlük yedi akçe ile 12 Ekim 1602'de Mustafa bin Cafer'e verilmiştir⁴⁴¹. Bursa Abdal Mehmed Türbesi türbedarı Ali vefat etmiş ve yeri boş kalmıştır. Bu sebeple dergâh-ı âlî yeniçerilerinden Ali günlük bir akçe karşılığında görevin kendisine verilmesi istemiş ve 30 Mart - 8 Nisan 1606 tarihinde türbedar tayin edilmiştir⁴⁴². Yapılan hizmet karşılığında günlük akçenin yanı sıra yıllık olarak yiyecek de verildiği bilinmektedir. Örneğin, Bursa Sultan Osman Türbesi'nde günlük iki akçe alan Hacı Mustafa ek olarak yılda dört müd buğday almaktadır⁴⁴³.

4.3.7 Zâviyedâr

Şeyh gibi tekke ve zâviyelerde reislik eden bir başka görevli zâviyedârdır. Zâviyedâr, farklı olarak küçük tekke şeyhlerine verilen isimdir⁴⁴⁴. Zâviyedârlık görevi hakkında bir berat bulunmaktadır. Bursa Davud Dede zâviyedârının vefat etmesi üzerine bu görev 1-10 Nisan 1604'te günlük bir akçe ile İbrahim isimli şahsa verilmiştir⁴⁴⁵.

4.3.8 Cüzhân

Cüzhân, Kur'ân'ı Kerîm cüzlerini okuyan kimsedir. İncelenen siciller içerisinde bu görev tevcihi hakkında toplam otuz berat tespit edilmiştir. Buna göre cüzhânlık görevi karşılığı günlük bir ile altı akçe arası değişiklik göstermektedir. Örneğin, 9-18 Haziran 1604 tarihinde verilen berata göre, Bursa'da bulunan İvaz Paşa evkafının günlük bir akçe ile cüzhân'ı olan Hasan isimli şahıs görevini yerine getirmemektedir. Bu sebeple evkafın mütevellisi arzı gereğince görev Ahmed bin Mehmed'e verilmiştir⁴⁴⁶. Cüzhân tayinleri içerisinde en yüksek günlük akçe miktarıyla tayin edilen Hamza Halife isimli kişidir.

⁴⁴⁰ Bkz. Şemsettin Sami, "*Kamus-ı Türkî*", s. 1266.

⁴⁴¹ B.Ş.S, A-154, vr. 193b.

⁴⁴² B.Ş.S, B-25, vr. 160a.

⁴⁴³ B.Ş.S, A-154, vr. 154b.

⁴⁴⁴ Bkz. Devellioğlu, "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*", s. 1367.

⁴⁴⁵ B.Ş.S, A-155, vr. 159a.

⁴⁴⁶ B.Ş.S, B-20, vr. 187b.

Kendisi hakkında göreve gelmesi için merkeze arzda bulunan Bursa kadısı Abdürrahim'dir. Hamza Halife isimli kişi daha önce Bursa Hudavendigâr türbesinde türbedarlık yaparken görev elinden alınmıştır. Şimdi aynı yere günlük altı akçe ile cüzhân tayin edilmiştir⁴⁴⁷. Birçok görev tevcihinde görüldüğü gibi cüzhân beratları içerisinde de görevin babadan oğula geçtiği görülmektedir. Konu hakkında 3 Mart 1607 tarihinde gelen berata göre Bursa Sultan Yıldırım Beyazid Han türbesine Bursa kadısı Mevlana Mustafa arzı ile vefat eden babası Abdülaziz yerine günlük iki akçeye oğlu tayin edilmiştir⁴⁴⁸. Kişilerin aynı anda birden fazla işte çalışabildiği durumlar görülmektedir. Vefat eden baba Abdülaziz de aynı anda Sultan Orhan Cami'sinde de cüzhân olması sebebiyle bu görev de günlük iki akçe ile 6 Mart 1607 tarihinde aynı şekilde oğluna tevcih edilmiştir⁴⁴⁹.

4.3.9 İmam

Bir şehirde mevcut olan cami ve mescitlerde namaz kıldırmak ile sorumlu olan kimselerdir. Ayrıca Osmanlılarda genellikle bulundukları mahallelerin işlerinden de sorumlu tutulmuşlardır. Örneğin mahalleyi yönetmek, cami ve diğer yerlerde vaaz vermek, çocuklara ders vermek, cemaate yol göstermek, mahallede bulunan hasta ve fakir kimselerle ilgilenmek gibi bazı görevleri bulunmaktadır⁴⁵⁰. Zira Osmanlılarda mahalle imamı kadıların vazife ve temsilciliğini yapmaktadır. Mekâna göre bir görev taksimi yapıldığında kadı-naip-imam hiyerarşisinin olduğu görülmektedir⁴⁵¹. Sözü edilen görev hakkında üç berat tespit edilmiştir. Örneğin, 7 Aralık 1604 tarihinde gelen belgeye göre Bursa'da bulunan Gazi Timurtaş Mescidi'ne Bursa kadısı Mevlana Mustafa arzı gereğince Hüseyin isimli kişi günlük dört akçe ile imam tayin edilmiştir⁴⁵².

4.3.10 Kethüdayeri

Altı bölük halkı taşrada, özellikle büyük şehirlerdeki gornizonlarda ikamet etmekteydi. Altı bölük halkının amirleri durumunda bulunan görevliye kethüdayeri denilmektedir⁴⁵³. Örneğin, 28 Şubat-9 Mart 1607 tarihinde Bursa kadısına hitaben gelen

⁴⁴⁷ B.Ş.S, A-155, vr. 188b.

⁴⁴⁸ B.Ş.S, B-25, vr. 182b.

⁴⁴⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 182b.

⁴⁵⁰ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, s. 194.

⁴⁵¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 2. b., İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001, s. 263.

⁴⁵² B.Ş.S, B-20, vr. 169b.

⁴⁵³ Çakır, a.g.e., s. 91.

fermana göre Bursa'nın altı bölük halkına kethüdayeri tayin olunması gerekmektedir. Bu sebeple sipahi oğlanlarından yirmi dördüncü bölükte günlük kırk bir akçe ulufesi olan Bostan, emektar ve ihtiyar olması sebebiyle bahsi geçen göreve layık görülmüştür⁴⁵⁴. Bahsi geçen görev hakkında 9 Aralık 1601 tarihinde gelen başka bir belgede kethüdayeri tayini bu kez Mudanya kadılıklarında bulunan altı bölük halkı için yapılmıştır. Ebnâ-i sipahiyandan yetmiş birinci bölükte günlük yirmi altı akçeye mutasarrıf olan İbrahim bu göreve tayin edilmiştir⁴⁵⁵.

4.3.11 Hassa Harç Emni

Osmanlı merkez ve taşra teşkilatı içerisinde yer alan bazı kurumlar hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Hassa harçlık kurumu, emni ve görevleri de buna dâhildir. Hassa harç emniikleri Osmanlı Devleti'nde az sayıda şehirde bulunmaktadır. Hassa kelimesi padişah, hanedan mensupları ve bazı devlet görevlileri ile devlete ait kimi önemli kurumları kapsamaktadır. Harç-ı hassa ise anılan kişi ve kurumların ihtiyaçları için yapılan masrafları ifade etmektedir. Hassa harç emni de sözü edilen ihtiyaçları karşılayan ve masraf gören kişidir. Osmanlılar bahsi geçen bu kurumu İstanbul'un fethinden çok daha önce Bursa'da 14. yüzyılda oluşturmuştur. Emni, kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse anlamlarına gelmektedir. Hassa harç emniikleri bulundukları şehirlerde merkezî ihtiyaçları karşılamakla yükümlü olan malî yöneticilerdir. Emniilerin bahsi geçen ihtiyaçları karşılayabilmesi için bazı gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Bu sebeple hassa harç emniilerine bazı mukataa ve padişah hasları bağlanarak ortaya çıkan masrafların karşılanması için bir mekanizma oluşturulmuştur. Böylelikle emniier masrafları karşılamak için kendilerine verilen bazı mukataa ve padişah haslarının iltizam ve tasarruf yetkilerini kullanan en önemli malî yöneticileri konumuna gelmişlerdir⁴⁵⁶. Nitekim Bursa'da incelenen defterler içerisinde yer alan belgelerde bahsi geçen kurumun ve görevin önemi sıklıkla karşımıza çıkan hassa harç emni Kara Mustafa oğlu Mehmed adına verilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Merkezin Bursa'dan yapmış olduğu taleplerde fermanlar hassa harç emniine gönderilmektedir. Ayrıca Bursa'da bulunan bazı mukataaların da sözü edilen emni

⁴⁵⁴ B.Ş.S, B-25, vr. 180b.

⁴⁵⁵ B.Ş.S, A-154, vr. 185a.

⁴⁵⁶ Bilgin, a.g.e., ss. 11-20.

tarafından iltizama verildiği görülmüştür. Hakkında birçok konuda şikâyet bulunan Kara Mustafa oğlu Mehmed 19 Ocak 1603 tarihinde eski hassa harç emini Mustafa yerine günlük yirmi yedi akçe ulufeyle hassa harç emini tayin edilmiştir⁴⁵⁷. Hassa harç emini Kara Mustafa oğlu Mehmed yerine 1 Mart 1605 tarihinde Piri Çavuş isimli kişi bu göreve getirilmiştir. Yeni hassa harç emini olan Piri Çavuş merkeze arz göndererek bahsi geçen görevi kendisi için talep etmiştir. Görev kendisine memur olmadığı hâlde bir kaleyi tamir etmesi ve çeşitli hizmetlerde bulunması karşılığında verilmiştir. Ayrıca kumaş tedariki, saray mutfak ihtiyaçları ve diğer mühimmata gerekli tedarikleri sağlaması şartıyla görevi almıştır⁴⁵⁸. Bir önceki hassa harç emini Mehmed'in merkeze yaşattığı sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda yeni emin tayin edilen Piri Çavuş'un aynı sıkıntıları yaşatmaması adına gönderilen belgede tedarike yapılan vurgu dikkate değerdir. Ancak merkezin tedarik konusunda yaşamış olduğu sıkıntılar yeni tayin edilen hassa harç emini Piri Çavuş döneminde de son bulmamıştır. Nitekim 16 Ocak 1607 tarihinde Bursa'ya gönderilen beratta Piri Çavuş vermiş olduğu hizmeti ihmal etmesi sebebiyle görevden alınmıştır. Yerine Sarı Ali Çavuş isimli kişi hassa harç emini tayin edilmiştir⁴⁵⁹.

4.3.12 Subaşı

Kadıya yardım eden subaşı merkezden tayin edilen bir görevlidir. Subaşılar beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından 16. yüzyılın sonlarından itibaren onlara bağlı birer memur olarak tayin edilmişlerdir. Ancak Bursa'daki mukataaların büyük bir kısmının padişah hassı olması nedeniyle Bursa subaşısını padişah atamaktadır⁴⁶⁰. Subaşıların iki çeşit görevleri bulunmaktadır. Bu iki görevden ilki olan malî görevi, bad-ı heva adı altında alınan cürm ü cinayet, niyabet, resm-i arûsâne gibi vergileri toplamaktır. İkinci görevi ise kadıya yardımcı olduğu kolluk kuvvetidir. Kadının vermiş olduğu ve merkezden gönderilen hükümlerin uygulanması, suçların önlenmesi, suç işleyenlerin takip edilip, yakalanması ve hakkında hüküm verilenlerin cezalandırılması subaşının görevidir. Sözü

⁴⁵⁷ B.Ş.S, A-154, vr. 181b.

⁴⁵⁸ B.Ş.S, B-21, vr. 139b.

⁴⁵⁹ B.Ş.S, B-25, vr. 135a.

⁴⁶⁰ Zeynep Dörtok, *Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17.yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 46.

edilen görev hakkında 28 Kasım 1605 tarihinde gelen beratta Bursa Ovası subaşılık görevi Mehmed Ağa'ya tevcih olunmuştur⁴⁶¹.

4.3.13 Ordu-yı Hümayun Ağalığı

Savaş zamanında ordunun iâşesinin sevki ile ilgili işlerle meşgul olanlar için kullanılan bir tâbirdir. Buna ordu ağası veya orducu başı da denilirdi. Bu kişiler yeniçeri zabıtlarından veya Enderun ağalarından seçilmektedir. Seçilen ordu-yı hümayun ağası eline verilen ferman ile birlikte kadıya müracaat ederek, onun vasıtası ile orduya gerekli olan ve fermanında sayısı gösterilen ehl-i hirefî(sanat sahiplerini) toplayarak fermanında yazılı olan yere sevk ederdi. Orducu denilen sanatkârlar İstanbul, Bursa ve Edirne'den çıkarılırdı. Karargâh değıştikçe ordu-yı hümayun ağası da birlikte gitmektedir⁴⁶². Bahsi geçen görev eşkıya seferinde göstermiş olduğu hizmet sebebiyle silahtarlardan Yusuf'a verilmiştir. Kendisi günde otuz beş akçe ile 5-14 Aralık 1603 tarihinde Bursa'nın ordu-yı hümayun ağalığına tayin edilmiştir⁴⁶³.

⁴⁶¹ B.Ş.S, B-21, vr. 130b.

⁴⁶² Mehmet Zeki Pakalın, “*Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 729.

⁴⁶³ B.Ş.S, A-155, vr. 167b.

SONUÇ

Merkez tarafından 1600-1607 yıl aralığında Bursa'ya gönderilen ferman ve beratların incelendiği bu çalışma kapsamında ana kaynak olarak 17. yüzyılın ilk yıllarını ihtiva eden *B. 154, B. 19, A. 154, A. 155, B. 22, B. 21, B. 20* ve *B. 25* numaralı defterler kullanılmıştır. İncelenen sicillerde merkezden Bursa'ya gönderilen fermanlar konularına göre ekonomik, askeri ve sosyal meseleler olmak üzere üç gruba ayrılarak çalışmanın bölümlerini meydana getirmiştir. Toplam dört bölümden oluşan çalışmanın dördüncü bölümünde de Bursa'ya yapılan çeşitli görev tevcihleri ile ilgili beratlar konu edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde merkezden Bursa'ya gönderilen fermanlar içerisindeki ekonomik konulu hükümler ele alınmıştır. Buna göre merkezin, Bursa ile ekonomik açıdan hangi konular hakkında iletişime geçtiği ve göndermiş olduğu hükümlerde Bursa'da hangi görevlilere hitap ettiği tespit edilmiştir. Merkezden gönderilen ekonomik konulu hükümler incelendiğinde Bursa ile vergiler, mukataa gelirleri ve saray iâşesi için iletişime geçildiği tespit edilmiştir. Bu konularda *çift bozan vergisi, cizye, ziyâde-i cizye, cizye-i kiptiyan, âdet-i âğnâm, gümrük ve kassabiyye akçesi* ve *mîzân-ı harîr vergisinin* toplanması ile ilgili fermanların gönderildiği görülmektedir. Bahsi geçen vergi dilimleri hakkında açıklamalar yapılarak incelenen hükümler ışığında tüm vergiler için ödenen akçe miktarları belirtilmiştir. İncelenen bazı hükümlerde görüldüğü üzere vergi toplama konusunda bazen sıkıntılar yaşandığı görülmüştür. Vergi konusunda yapılan bir diğer tespit ise bazı hizmetler karşılığında vergiden muafiyet sağlanabildiğidir. Ekonomik açıdan merkez-Bursa arası incelenen bir diğer konu mukataalardır. Buna göre merkez-Bursa arası incelenen defterlerde sözü geçen mukataalar, *maden mukataası, mîzân-ı harîr mukataası, Bursa mukataası, hamr ve arak mukataası, Yenişehir ve çevresi mukataası* ve *Mihaliç İskeleyi mukataası* 'dır. Bursa'da hassa harç eminliği denetiminde birçok mukataa türü bulunmaktadır. Bu sebeple merkezden mukataa hakkında gönderilen hükümlerde Bursa kadısı ile birlikte hassa harç eminine de hitap edildiği görülmüştür. Bahsi geçen tüm mukataaların kapsadığı alanlar ve kaç yıllığına ne kadar meblağ karşılığında iltizama verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bazı mukataa çeşitlerinin Müslümanlar haricinde Yahudilere iltizam edilebildiği ve Bursa'nın padişah hassı olması dolayısıyla mukataalardan bazılarının gelirlerinin saray harcamaları için kullanıldığı tespit edilmiştir. Merkez-Bursa arası ekonomik ilişkinin bir basamağını da Bursa'dan İstanbul sarayına temin edilen ürünler sağlamaktadır. İncelenen hükümler içerisinde buna göre Bursa'dan

saray için temin edilen ürünler *buz, yağ, un, buğday, kumaş, keçe ve kömür*'dür. Bursa İstanbul'a yakınlığı ve ulaşımının elverişli olması dolayısıyla sarayın ihtiyaçlarını temin edebildiği bir şehir olma özelliği taşımıştır. Ancak Bursa'dan saray için iâşe konusunda gönderilen hükümlere bakıldığında, Bursa tarafından bu isteklerin tam manasıyla sağlanamadığı ve merkezden bu konu hakkında sıklıkla uyarı gönderildiği görülmüştür. Bursa'dan istenilen saray iâşesinin niçin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak incelenen bazı hükümlerden bu temine engelin genellikle Bursa hassa harç emini olduğu görülmüştür. Sözü edilen görevli haricinde Celâlîler ve bazı görevli kişiler yüzünden de Bursa'dan saraya yapılan iâşe engellenebilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde merkezden Bursa'ya gönderilen askerî içerikli hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde 17. yüzyılın başlarında Osmanlı ve Bursa idaresi de konu edilmiştir. Devletin idarî denetiminin özellikle 17. yüzyıldan itibaren giderek güç kaybettiği bilinmektedir. Merkez askerî anlamda incelenen hükümlere göre Bursa ile *seferler, yeniçeri oğlanı alımı, orducu ihracı ve eşkıyalar* sebebiyle iletişime geçmiştir. Devletin dönem itibarıyla içte ve dışta mücadele etmesi Bursa'dan askerî anlamda destek istemesine neden olmuştur. Merkez tarafından sık sık gönderilen asker desteği emirlerine rağmen bu taleplere merkezin istediği şekilde cevap verilmediği tespit edilmiştir. Nitekim gönderilen hükümlerde sefere memur olduğu halde katılmayanların git gide artan ölçüde tehdit edilmesine rağmen sefere iştirak etmedikleri görülmüştür. Ayrıca katılımdaki bu yetersizlik yalnızca diğer devletler ile yapılan savaşlarda değil, içte yaşanan karışıklıklar içinde neredeyse aynı ölçüdedir. Askerî anlamda merkez-Bursa arası bir diğer ilişki konusu ise vergilerdir. Devlet merkezi yönetim ve ekonomisi açısından sıkıntılar yaşadığı bu dönemde asker desteğinin yanı sıra askerlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla birtakım vergilere de ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda merkezin Bursa'dan talep ettiği askerî vergiler incelenen hükümlere göre *avâriz* ve buna bağlı olan *kürekçi bedeli, resm-i nüzûl* ve *sürsât bedeli* gibi vergilerdir. Bahsi geçen vergilerin toplanmasında bazen sıkıntılar yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca devletin, ihtiyacına göre vergiler üzerinde değişiklik yapabileceği açıkça görülmüştür. Bursa'dan tıpkı saraya iâşe temin edildiği gibi aynı zamanda askerî anlamda da birtakım ürünler tedarik edilmektedir. Buna göre Bursa'dan sağlanan askerî iâşeye konu olan kalemler *otağ, odun, barut, para, han, arpa, ekmek, menzil bârgîri, deve* ve *tamir*'dir. Askerî iâşeye konu olan ürünlerin tedarikinde de zaman zaman sıkıntılar yaşandığı tespit edilmiştir. Devletin içinde

bulunduğu koşullar birtakım ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu sebeple vergilerle birlikte taleplerinde de paralel olarak bir artış gözlemlenmiştir. Bursa'nın artan bu ihtiyaçlara cevap verememesinin sebebi bazen görevlilerin ihmalkârlığı olmakla birlikte dönemin koşullarından etkilenmiş olması muhtemeldir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Bursa'nın 17. yüzyıl başlarında sosyal durumu hakkında değerlendirmelere varabilmek amacıyla merkezden Bursa'ya gönderilen sosyal içerikli hükümler incelenmiştir. İlk olarak merkez-Bursa arasında yaşanan şikâyet mekanizması incelenerek Bursa yerelinden merkeze şikâyetlerin hangi kanal aracılığı ile yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan bu şikâyetlerin yoğun olarak kişinin bizzat kendisi tarafından yapıldığı görülmüştür. Daha sonra şikâyetle bulunan bu kişilerin toplum içerisinde sosyal statüleri askerî ve reaya grup ayrımında tabi tutularak Bursa'dan merkeze yapılan şikâyetlerin çoğunlukla reaya sınıfı tarafından yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Merkeze yapılan şikâyetler hakkında son tespit dinî gruplar arasındaki şikâyet oranının belirlenmesidir. Müslüman ve gayr-i müslim reaya arasında incelenen şikâyetlerin sonucunda 91 Müslüman, 30 gayr-i müslim şikâyeti olduğu görülmüştür. Bahsi geçen hükümler sosyal ve asayiş meseleler olmak üzere iki farklı alt başlık içerisinde değerlendirilmiştir. Merkez-Bursa arası sosyal meseleleri *yapılan usulsüzlükler, vergi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, haksızlığa uğramak, miras ve halkın talepleri* oluşturmaktadır. İncelenen hükümler içerisinde Bursa'da bulunan bazı devlet görevlilerin reayaya zulüm ederek fazladan vergi ve ürün talep ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca görevlilerin reayaya yapmış oldukları zulüm dışında uygulama dışı harekette bulunarak aynı zamanda devlete karşıda suç işledikleri görülmüştür. Şikâyetler içerisinde reaya-askerî, askerî-reaya, reaya-reaya ve askerî-askerî sınıf arası şikâyetler bulunmaktadır. Reayanın yapmış olduğu şikâyetler ile hakkını aramasının haricinde aynı zamanda devlet merkezinden birtakım taleplerde de bulunabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Asayiş meseleler başlığı altında *eşkıyalık olayları, cinayet, hırsızlık ve firar* konularına yer verilmiştir. Bursa yerelinde yaşanan asayiş olayları karşısında merkezin göndermiş olduğu hükümler ve vermiş olduğu kararlar tespit edilmiştir. Merkezin yapılan şikâyetler karşısında göndermiş olduğu hükümler değişiklik göstermektedir. Örneğin miras ve cinayet konusunda gönderilen hükümlerde olayın şer' ile görülebilmesi ve bir ceza verilebilmesi için üç veya on beş yıldan fazla bir zaman geçmemiş olması gerektiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünü Bursa'ya yapılan çeşitli görevler hakkındaki beratlar oluşturmaktadır. Buna göre görevler verildikleri kalemlere uygun olarak *dîvân*, *maliye* ve *kadiaskerlikten* verilen beratlar olmak üzere üç ayrı alt başlık altında incelenmiştir. Hakkında berat verilen tüm meslek gruplarının işlevleri ve almış oldukları günlük akçe miktarları belirlenmiştir. Ayrıca kişilerin bir berat belgesine sahip olabilmek için devlete karşı hizmette bulunmasının yeterli olduğu görülmüştür. Aksi halde hizmette kusur etmenin ve verilen emirlere itaat etmemenin de görevi kaybetmeye neden olabileceği durumlar tespit edilmiştir. İncelenen beratlar içerisinde Bursa'ya en çok tayini yapılan görevlinin mütevellî olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En yüksek kazanca sahip meslek ise günlük seksen akçe kazanç ile müderrislik olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bursa Şer‘iyye Sicilleri:
B.Ş.S, B-154.
B.Ş.S, B-19.
B.Ş.S, A-154.
B.Ş.S, A-155.
B.Ş.S, B-22.
B.Ş.S, B-21.
B.Ş.S, B-20.
B.Ş.S, B-25.

Telif Eserler

- ABACI Nurcan, *Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- ABOU-EL-HAJ Rifa’at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.
- AHISHALI Recep, “Ruûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, ss. 272-273.
- AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 4. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- _____, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 4. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.
- ALKAN GÜNAY Nilüfer, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- ALTINÖZ İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- ATASOY Nurhan, *Otağ-ı Hümayun*, 2. b., İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2002.
- BARKAN Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I Kamunlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.

- _____, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri 1. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- BARKEY Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- _____, *Farklılıklar İmparatorluğu - Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, 2. b., İstanbul: Versus Kitap, 2013.
- BEYDİLLİ Kemal, “Yeniçeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, ss. 450-462.
- BİLGİN Arif, “Matbah-ı Âmire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 115-119.
- _____, *Bursa Hassa Harç Eminliği / Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu*, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- BOZKURT Nebi, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss. 5-6.
- BRUMMET Palmira, “Avrupa’da Osmanlı Genişlemesi (Yaklaşık 1453-1606)”, *Türkiye Tarihi 1453-1603 / Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, ss. 77-112.
- CANATAR Mehmet, “Kethüdâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, ss. 332-334.
- ÇAĞATAY Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.V, S.5 (1947), ss. 483-511.
- ÇAKIR Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- ÇELİK Bülent, “Osmanlı Seferleri’nde Orducu Esnafı’nın Fonksiyonları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 44 (2018), ss. 259-267.
- ÇELİK Şenol, “Şehir Kethüdâsı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, ss. 451-453.
- ÇİFTÇİ Cafer, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.

- _____, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İâşesinde Bursa’nın Rolü”, Ankara, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, s.16 (2004), ss. 151-171.
- ÇÜRÜK Cenap, “Çadır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 162-164.
- DALSAR Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul: Sermet Matbaası, 1960.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2012.
- DÖRTOK Zeynep, *Bursa’nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17. yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- EMECEN Feridun, “Ağnam Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, ss. 478-479.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- _____, “Şehzadenin Mutfağı”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016, ss. 107-144.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 4. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- ERGENÇ Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- EŞ-ŞAZELİ Hasan Ali, “Cinayet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 14-15.
- FAROQHI Suraiya, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, çev. Ayşe Berktaş, ed. Halil İnalcık, D. Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, ss. 575-759.
- _____, *Devletle Başa Çıkmak*, çev. Hamide K. Bejsovec, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- _____, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Berktaş, 3. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

- GENÇ Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 154-158.
- _____, “Mukâtaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 129-132.
- _____, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 449-450.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, 4. b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- GOFFMAN Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, 4. b., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- GOODWIN Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, 2. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2002.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 2013.
- GÖLEN Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. YÜZYIL)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- GÜÇER Lütfi, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 1-4 (2011), ss. 79-98.
- GÜLSOY Ersin, “Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hudâvendigâr Livası Tahrîr Defterleri”, *Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Bursa*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, ss. 728-729.
- GÜRSOY Deniz, *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*, 3. b., İstanbul: Oğlak Yayınları, 2016.
- GÜRSU Nevber, “Kumaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 367-370.
- HALAÇOĞLU Yusuf, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss. 159-161.
- _____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 7. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- İLGÜREL Mücteba, “Celâli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 252-257.
- İNALCIK Halil , “Bursa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 445-449.
- _____, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 45-48.
- _____, “Adâletnâmeler”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, 2. b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.
- _____, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2. b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996. ss. 259-317.
- _____, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2. b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, ss. 1-14.
- _____, “Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar”, *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 61-68.
- _____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II*, 2. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- _____, Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1/1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2001.
- _____, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, 2. b., İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2017.
- _____, “Timar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, ss. 168-173.
- _____, “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, 2. b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 21. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Câbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, ss. 529-530.

- _____, “Kürek Cezası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2016, C. EK-2, ss. 112-114.
- _____, “Müderris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, ss. 468-470.
- İŞBİLİR Ömer, “Nüzül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. 33, ss. 311-312.
- KAFADAR Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, ed. Tuncay Birkan, 6. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- KARADEMİR Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı: Osmanlı Toplumunda Kutluklar(1560-1660)*, 2. b., İstanbul: Kitapyayınevi, 2017.
- KAZICI Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 2. b., İstanbul: Kayhan Yayınları, 2000.
- _____, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987.
- _____, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2005.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat, “Baruthâne-i Âmire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 96-98.
- _____, “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 472-473.
- _____, “Ferman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss. 400-406.
- _____, “Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, ss. 263-268.
- _____, “Mühimme Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, ss. 520-523.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

- LOWRY Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- MAYDAER Saadet, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- OĞUZOĞLU Yusuf (ed.), *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*, 2. b., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- ORTAYLI İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 3. b., İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- _____, Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu, *Payitaht-ı Zemin Eminönü*, Cilt II, İstanbul: Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008.
- _____, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.
- _____, “Şer’iye Sicillerine Göre Bursa’da Sosyal Hayat (XVII. Yüzyıl)”, *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 83-92.
- ÖZCAN Abdülkadir , “Turnacıbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, s. 428.
- _____, “Altı Bölük Halkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, s. 531.
- ÖZTÜRK Naif, “Mütevelli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C.32, ss. 217-220.
- ÖZTÜRK Said, “Kassâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 579-582.
- PAKALIN Mehmet Zeki, “*Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- POLAT Mustafa, “Hudavendigâr Vilayeti Salnâmeleri Işığında Yenişehir Kazasının İdarî ve Demografik Yapısı”, *Tarihten Günümüze Yenişehir Sempozyumu (Bildiri Kitabı)*, ed. Mefail Hızlı, Sezai Sevim, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 263-276.
- REINDL-KIEL Hedda, “Cennet Taamları”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016, ss. 58-106.
- SAKİN Orhan, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, 2. b., İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.

- SAHİLLİOĞLU Halil, “Avârız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 108-109.
- SAYIN Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, 1999.
- SEVİM Sezai, “Osmanlı Bursa’sında Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler”, *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 145-158.
- ŞAHİN Tahsin, *Celali Kuşatması Altında Bursa*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017.
- ŞAKİROĞLU Mahmut H., “Barut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1992, ss. 92-94.
- Şemseddin Sami, “*Kamus-ı Türki*”, 2. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İaşesi”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014, ss. 99-168.
- _____, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- _____, “Tekâlif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 336-337.
- TAŞ Hülya, “Osmanlı’da Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 3 (2007), ss. 186-204.
- TUĞLUCA Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması Ve İşleyiş Biçimi (XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- UĞUR Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, ss. 8-11.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. I, 10. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.

YÜCEL Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”,
Ankara, *Belleten*, C. 28. S. 152, (1974), ss. 657-707.

hümâyûn vâsıl olacak mâ'lûm ola ki Mihaliç Kazası'na tâbî İkizceler ağnâmı mukataasının çoban kefereleri divân-ı hümâyûnuma gelüb arz-ı hâl sunub bi'l-fiil Burusa'da hassa harç emini olan Kara Mustafa oğlu Mehmed Çavuş üzerimize kırk elli atlu ile gelüb müft-i meccânen arpa ve otluk ve sair zehâyir aldığından maada yirmi müd buğday ve 880 tavuk ve 400 araba odun alub bize ziyâde zulm ve hayf eylemiştir. Şöyle ki mezbûrı üzerimizden ref' olunmaya cümlemiz firâr ve terk-i diyâr ideriz. Yerlü yerinden görölmesi için Burusa kadısı cânibinden nâib tayîn olunub, Mihaliç kadısı maan yerlü yerinden teftîş olunub muvâcehesinde mezbûrın bizden nâhak yere aldığı mal şer' ile görölüb alıvirmesi için ricâ eyledikleri ecilden min-ba'd ziyâde bir nesne almayub cizye defteri ve kanunnâme-i hümâyûnum mücebince amel olunmak fermânım olmuştur. İmdi buyurdum ki hüküm dergâh-ı muallam çavuşlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l-âkrân Keyvan Çavuş zîdet kadrühû vardukda husûs-ı mezbûra bizzat mukayyed ve vech-i meşrûh üzere bî-arz ehl-i vukuf Müslümânlardan hakk ve adl üzere teftîş ve tefahhuz idüb göresiz. Fi'l-vâki kazıyye i'lâm olunduğu gibi ise mezbûr Mehmed Çavuş'a bunların muvâcehesinde muhkem tembîh ve te'kîd eyleyesiz ki vâki olan hukuk ve rüsûmların kanunnâme mücebince ve cizyelerin ma'mûlûn-bih defter muktezâsınca aldırub andan ziyâde bir akçe ve bir habbelerin almayalar ve aldirmayasız ve ziyâde atlu ile üzerlerine kondurmayub müft-i meccânen yem ve yemeklerin almayalar ve aldirmayasız. Şöyle ki lâzım olub aldıkları yem ve yemeklerin narh-ı cârî üzere akçe ile aldırub hilâf-ı şer ve kanun kimesneye zulm ve taaddî olunmaktan bî-gayet hazer eyleyesiz ve bunların mezbûr Mehmed Çavuş bi vech ol mikdâr odun ve tavukların aldığı vâki ise bade's-sübût hükm idüb eshâbına alıvirmeli ve bu husûs için tekrâr kapuma şikâyet gelmelü eylemeyesiz mütemerridi ... muhtaç-ı arz olanı yazub bildiresiz şöyle bilesiz ve bade'l-nazar bu hükm-i hümâyûnumu yerinde ibkâ idüb alâmet-i şerife itimâd kılasız. Tahrîren fî el yevmi'l-aşer şehri-i Ramazanü'l-mübârek li sene isnâ aşere ve elf.

Be makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

EK 2: Tacirlerin vergi konusunda haksızlığa uğramaları sonucu merkeze ilettikleri şikâyet üzerine Bursa'ya gönderilen ferman. BŞS, A-154, vr. 151a.

[illegible]

Akzâ kuzâtî'l-müslimin evlâ vülâtî'l-muvâhhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecmain vârisü'l-ulûmî'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-melikü'l-mu'în Mevlana Bursa kadısı zîdet fezâilehum tevkî'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olacak mâ'lûm ola ki Acem diyârından metâ ile Bursa'ya varan tüccâr taifesi südde-i sa'âdetime adam gönderüb vâki' olan metâlarının bir defa Erzurum'da gümrük ve kassâbiye resmin virüb ba'dehu Bursa'ya geldiklerinde ipeğin her yükünden yedi yüz akçe kassâbiye virülüb nısfı tüccâr ve nısfı Bursa'da satun alan kimesneler viregelmiş iken ipeklerin satın alanlar hilâf-ı inhâ ile bir tarikle ellerine emr-i şerîf alub kassâbiyenin cümlesin vire deyü olugelene muhâlif zulm ve taaddî eylediklerin bildürüb ol bâbda emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda göresiz fi-l-vâki' bunlar getürdükleri ipeklerin kadîmden Bursa ahâlisine bey eylediklerinde kassâbiyenin nısfı satun alanlar ve nısfı dahi tüccâr tâifesi viregelmiş iken hâlâ olugelene muhâlif tüccâr tâifesine cümlesin siz virün deyü ber vech-i dahl ittikleri vâki' ise men' ve def' idüb kadîmden olugeldüğü üzere idüb hılâf-ı âdet ve kanûn bunları ol vech ile bir ferde ber vech ve bilâ sebeb rencîde ve remîde ittirmeyesiz bu bahane ile kadîmden olugelene muhâlif gümrük ve kassâbiye akçesine zarar ve noksân ve kimesneye hilâf-ı şer zulm ve taaddî olmakdan ziyâde hazer eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kılasız. Tahrîren fi el yevmü's- sâlis aşere şehrü'l-muharremi'l-harâm li sene isnâ aşere ve elf.

Be makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

EK 3: Merkezden kumaş talebi için gönderilen ferman. BŞS, B-20, vr. 178a.

Kumaş için gelen emr-i şerîfdir.

Akzâ kuzâtî'l-müslimîn evlâ vülâtî'l-muvâhhidîn yenbûü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l-ulûmî'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecmain el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-mu'în Mevlana Burusa kadısı zîdet fezâilehum ve kîdvetü'l-emâsil ve'l-akran hassa harç emini zîdet kadruhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olacak mâ'lûm ola ki bundan akdem her üç ayda bir kanûn üzere sūdde-i saadetime irsâl olunugelen kumaş için mukaddema ol canîbe defter irsâl olunmuş iken henüz gelüb vâsıl olmamağla külli mesul ve muâteb olmuşsundur. İmdi irsâl olunan kumaş muaccelen sūdde-i sa'âdetime irsâl ve isâl eylemek emrim olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfimle ebnâ-yı sipâhiyândan elli üçüncü bölükden yevmi yirmi akçe ulûfesi olan Mahmud zîdet kadrühû vardukda bir an ve bir saat tehîr ve terâhi itmeyüb fermân-ı celîlî'l-kadrim mücebince irsâl olunan defterde mestûr ve mukayyed olduğu üzere tayîn olunan kumaşı ta'cîl ale't-ta'cîl sūdde-i sa'âdetime irsâl ve hazine-i âmireme idhâl ittiresiz. Şöyle ki bu defa dahi fermân-ı şerîfim üzere irsâl olunan defter mücebince tayîn olunan kumaşı getürüb dâhil-i hazine eylesesiz bir vech ile gadrın makbûl-ı hümâyûnum olmayub külli mesûl ve muâteb olmak mukarrerdir ana göre basîret ve intibâh üzere olub bu zamânı sair zamâna kıyâs eylemeyüb bab-ı ikdâmda dakika fevt eylemeyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kılasız. Tahrîren fî el yevmi'l hamis aşere şehr-i Muharremi'l-harâm sene minhu.

Be makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

EK 4: Merkezin Bursa'ya daha önce göndermiş olduğu kürekçi talebi fermanından vazgeçerek kürekçi yerine bedelini talep ettiği ferman. BŞS, A-155, vr. 162a.

Akzâ kuzâti'l-müslimîn evlâ vülâti'l-muvâhhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l-ulûmî'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecmain el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-melikü'l-mu'în Mevlana Burusa kadısı zîdet fezâilehum tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olacak mâ'lûm ola ki kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân tersane-i âmire emini zîdet mecduhû mühürlü tezkire gönderüb bin on bir tarihine mahsûb olmak üzere kaza-ı mezbûrın her on hânesinden bir nefer kürekçi ihrâcî fermân olunmuş iken tersane-i âmire mühimmâtı için akçe lazım olmağın her bir nefer kürekçiden ikişer bin dörder yüz akçe bedel akçeleri alınub tersane-i âmireme irsâl olunması lazım ve mühimdir deyü i'lâm eylemeğın tahsîl olunmak emir idüb buyurdum ki hükmüm ile dergâh-ı muallam çavuşlarından kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akrân Ali Çavuş zîdet kadrühû vardukda bir an ve bir saat tehîr ve terâhi eylemeyüb kaza-ı mezbûrın üç bin altı yüz yetmiş dokuz hânesinin her on hânesinden bir nefer kürekçi hesâbı üzere ikişer bin dörder yüz akçe bedel akçelerin cem ve tahsîl eyleyüb hâsıl olan akçeyi kiseleyüb ve mühürleyüb mezbûr ile tersane-i âmireme irsâl eylesesiz ve bi'l-cümle kaza-ı mezbûrın bedel-i kürekçi akçelerin vech-i meşrûh üzere ber vech-i isticâl cem ve tahsîl ve irsâl eylemekde bezl-i makdûr ve sai-i vûfûr eylesesiz. Husûs-ı mezbûr içün emr-i âhar irsâl olunmalu eylemeyüb cem'i fermânım olan bedel-i akçelerin hesâb-ı mezbûr üzere ale't-tacîl cem ve tahsîl ve defter eyleyüb mahall-i memûra irsâl ikdâm-ı tâm ve ihtimâm-ı bi'l-aklam eylesesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kılasız. Tahrîren fî el yevmi's-sâdi aşere min şehr-i Ramazani'l-mübârek sene isnâ aşere ve elf.

Be makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

EK 5: Bursa Gazi Hudâvendigâr evkafının kâtiplik görevi için gelen berat belgesi. BŞS, B-20, vr. 186a.

Gazi Hudâvendigâr kitâbeti emridir.

Nişân-ı şerîf-i âlîşân hükm-i oldur ki

Kıdvetü'l-ümerâ'î'l-kirâm Mahruse-i Burusa'da vâki merhûm ve mağfurun-leh Gazi Hudâvendigâr tâbe serâhu evkafı mütevellisi Mustafa dâme izzehu der-saâdetime arz gönderüb evkaf-ı mezbûreye kâtib olan Mustafa'nın birkaç evkafda kitâbeti olub ve nice ulûfesi ve imâmeti olduğundan gayri gelen mütevelliler ile mâl-ı vakfa gadr eylemekten hâlî olmayub ref'i lâzımdır ve yerine Yusuf nâm kimesne mahaldır deyü i'lâm eylemegin iş bu dârende-i fermân-ı hümayûn-ı meserret makrûn mezbûr Yusuf bin Abdullah zîdet kadrühû evkaf-ı merkûme kitâbetine mütevellî-i mûmâ-ileyh arzı mücebince mâl-ı vakfı harâb ve gadr eylediği sebebdan ref' olunan Mustafa yerine sene selâse aşere ve elf Receb'inin gurresinden yevmi altı akçe ve yılda dört müd hinta ve dört müd şaîr ve dört müd alef cerre ile kâtib tayîn idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ve buyurdum ki varub hıdemât-ı kitâbeti mer'î ve müeddî kıldıkdan sonra tayîn olunan yevmi altı akçe vazifesin mâh-be-mâh ve dört müd hinta ve dört müd şaîr ve dört müd alef cerresin sâl-be-sâl evkaf-ı mezbûre mahsûlünden ala şöyle bileler alâmet-i şerîfe itimâd kılalar. Tahrîren fî-el-yevm-il selâse aşere Receb'ül mürecceb li sene selâse aşere ve elf.

Be makam-ı Konstantiniyye el-mahruse.

El-fakîr Ahmed.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Mukaddes EFE
Tez Adı	17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi ile İlişkileri (1600-1607)
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 08.08.2019

İmza :